

Flera språk – fler möjligheter

- utveckling av modersmålsstödet och modersmålsundervisningen 2002

INNEHÅLL

Ordförklaringar	4
1. Inledning	6
1.1 Introduktion	6
1.2 Regeringsuppdraget	7
1.3 Genomförande av uppdraget	8
2. Sammanfattning och förslag	11
3. Modersmål och Moderna språk i styrdokumentet	22
3.1 Rätten till modersmålsstöd, modersmålsundervisning och studiehandledning	22
3.2 Benämningen Modersmål	23
3.3 Kursplaner och betygskriterier i modersmål	23
3.4 Former för stöd och undervisning i och på modersmål	24
3.5 Moderna språk – bakgrund och utveckling	25
3.6 Utveckling av kursplan i modersmål	27
4. Omfattning och organisation	29
4.1 Utvecklingen mellan 1990-2001	29
4.2 Nulägesbeskrivning	32
4.3 Forskning om organisation	40
4.4 Sammanfattande kommentar	41
5. IT och läromedel i modersmålsundervisningen	42
5.1 Läromedlens roll	42
5.2 Tillgång till läromedel och metodmaterial	42
5.3 Lexikon	44
5.4 Temaplatser Modersmål	45
5.5 Utveckling inom IT-området	46
6. Attityder till modersmålsstöd och undervisning i och på modersmål ..	47
6.1 Attityder i den kommunala verksamheten	47
6.2 Attityder hos barn, elever, föräldrar och personal	48
6.3 Erfarenheter från modersmåls lärare, fackliga organisationer och representanter från etniska organisationer	51
6.4 Forskning om attityder till modersmålsstöd och modersmåls- undervisning	52
6.5 Sammanfattande kommentar	54
7. Förutsättningar och hinder	55
7.1 Förutsättningar och hinder i kommuner med olika villkor	55
7.2 Lokalt utvecklingsarbete	56
7.3 Forskning om modersmålsundervisningens effekter	58
7.4 Sammanfattande kommentar	59
8. Lärare och personal	61
8.1 Utbildningsnivån för lärare och personal	61
8.2 Utbildning	61
8.3 Behörighet och kompletterande utbildning	63
8.4 Kompetensutveckling	63
8.5 Lärarnas arbetssituation	64
8.6 Forskning om lärarnas arbetsvillkor	64
8.7 Beräknat utbildningsbehov av modersmåls lärare	65
8.8 Sammanfattande kommentar	66
9. Relationen mellan undervisning i och på modersmål och måluppfyllelse	67

9.1 Några aktuella studier om elevers kunskaper och skolresultat.....	67
9.2 Svensk och internationell forskning kring studieresultat för flerspråkiga elever	68
9.3 Sammanfattande kommentarer	71
10. Överväganden och förslag	72
10.1 Bakgrund	72
10.2 Strategiska åtgärder	73
10.3 Tre aspekter på modersmålet	74
10.4 Förslag	79
10.5 Effekter och kostnader	81
Referenser	83
Bilagor	85

Ordförklaringar

Den terminologi som används vid beskrivning av undervisning i och på modersmål har skiftat under den tid som sådan undervisning funnits. Vissa benämningar används allmänt i kommuner trots att de inte finns i författningar och sådana benämningar kan också förekomma i forskningsrapporter och översikter. I denna rapport används följande benämningar i dessa betydelser:

Andraspråk	ett främmande språk som finns som ett dominerande språk i samhället
Andraspråksundervisning	undervisning i t.ex. svenska/svenska som andraspråk när detta språk inte är elevens modersmål men däremot modersmål för majoritetseleverna
Barn	här avses barn i förskoleåldern
Blandad undervisningsgrupp	I gruppen ingår både elever som har svenska som modersmål och elever med andra modersmål. För undervisningen svarar svenskspråkiga lärare tillsammans med flerspråkiga kompanjonlärare
Elev	elev i förskoleklass, grundskola och gymnasieskola
Flerspråkig	barn/elever/lärare/föräldrar med annat modersmål än svenska
Flyktingförskola	verksamhet för asylsökande barn ofta finansierad av förläggning
Främmande språk	tidigare benämning för moderna språk (med kursplan och betygskriterier)
Förberedelseklass	undervisningsgrupp för nyanlända flerspråkiga elever eller elever med begränsad språkfärdighet i svenska (andra benämningar för motsvarande organisation är mottagningsklass/grupp, flyktingklass m.fl.)
Förproducerade läromedel	material (läroböcker, bilder, ljudinspelningar, dataprogram) utarbetade för en viss undervisning
Förstaspråk	om barnets/elevens första språk - särskilt när detta inte är modersmål för en eller båda föräldrarna
Hemspråk	tidigare benämning för modersmål
Hemspråkslärare	tidigare benämning för modersmålslärare
Hemspråkstränare	tidigare benämning för pedagogisk personal som i förskolan som stödde barnens modersmålsutveckling
Interkulturell undervisning	undervisning där processen präglas av olika kulturer
Moderna språk	ny benämning för det som tidigare kallades främmande språk
Modersmål	barns och elevers första språk och ämnet modersmål (med kursplan och betygskriterier)
Modersmålselev	elev som deltar i modersmålsundervisning/elev med annat modersmål än majoritetsspråket svenska
Modersmålslärare	lärare som stöder barns modersmålsutveckling i förskola och som undervisar i förskoleklass och skola i och på modersmål
Modersmålsstöd	stöd för barns modersmålsutveckling i förskolan
Nationella minoriteter	de fem i Sverige erkända nationella minoriteterna: judar, romer, samer, sverigefinnar och tornedalingar
Nationella minoritetsspråk	jiddisch, finska, meänkieli, romani chib, samiska,
Skolspråk	ett språk som eleven fått undervisning på innan ankomsten till Sverige

SKOLVERKET

Studiehandledning	handledning på modersmål eller svenska vanligen en eller ett par timmar i vecka
Tvåspråkig undervisningsgrupp	undervisningsgrupp där elever med ett gemensamt annat modersmål än svenska får undervisning både i och på modersmålet och svenska/svenska som andraspråk
Tvåspråkighet	här avses tvåspråkighet med svenska och ett annat modersmål
Utländsk bakgrund	I Skolverkets statistik används denna kategorisering för elever som antingen själva är födda utomlands eller vars båda föräldrar är födda utomlands

Flera språk – fler möjligheter

Utveckling av modersmålsstöd och modersmålsundervisning – ett regeringsuppdrag, 2002

1. Inledning

1.1 Introduktion

Sverige utvecklas alltmer till ett flerspråkigt land. En sorts flerspråkighet har alltid funnits. Vid sidan av svenskan har de inhemska minoritetsspråken samiska och finska talats. Även meänkieli, romani chib och jiddisch har en historia som går långt tillbaka i tiden. För ca 10 000 döva fungerar teckenspråk som modersmål. På ett kulturellt och vetenskapligt plan har de klassiska språken latin och grekiska bidragit inte minst vad gäller ordförråd och nybildning av termer.

Vad som emellertid gjort flerspråkigheten ännu tydligare och mer lik förhållanden i andra länder är den arbetskraftsinvandring som inleddes under 1960-talet och utökades med flyktinginvandring under 1900-talets sista årtionden.

Allt fler barn och ungdomar i Sverige, liksom i övriga västländer, växer upp i flerspråkiga familjer. En del av dessa tillhör någon av de fem nationella minoriteterna, andra har kommit hit som flyktingar eller invandrat av andra skäl och många som själva är födda i Sverige har föräldrar som kommit hit från andra länder. Bland de flerspråkiga familjerna finns även svensktalande familjer som under längre eller kortare tid bott utomlands och där barnens tidigare skolspråk och ibland också umgängesspråk är ett annat än föräldrarnas modersmål. Adoptivbarnen som kommit hit från andra länder är ytterligare en grupp där det finns ett annat språk i familjen även om föräldrarna är svensktalande. I familjer där föräldrarna har olika modersmål kan umgängesspråket även vara ett tredje språk, t.ex. svenska eller engelska, som då blir barnens ”modersmål” eller snarare ”förstaspråk”¹.

De förslag till åtgärder för att stödja utvecklingen av modersmålsstödet och undervisningen i och på modersmål som Skolverket lägger fram i denna rapport utgår från denna mångfald av språk som de flerspråkiga barnen och eleverna har med sig när de kommer till förskolan och skolan. Hur vi bemöter dem har en avgörande betydelse för hur de kommer att utvecklas som individer, vilka språkliga kompetenser de kommer att uppnå i sina olika språk och för deras kunskapsutveckling. Språk och identitet hänger ouplösligt samman liksom språk och lärande.

Skolverkets kartläggning visar, att det är nödvändigt att förskola och skola ges bättre förutsättningar att uppmärksamma de flerspråkiga och flerkultu-

¹ En lista med förklaringar för en del benämningar som används finns i början av denna rapport.

rella barnen och eleverna utifrån deras speciella förutsättningar för att de ska kunna utveckla avancerad språkfärdighet i sina olika språk. Likaså måste de flerspråkiga eleverna som har behov av särskilda åtgärder för att nå kunskapsmålen i olika ämnen i högre utsträckning få stöd på de språk som bäst gagnar deras möjligheter till måluppfyllelse.

Behovet av insatser skiftar från individ till individ. Skolverket vill betona att det är viktigt att planeringen för dessa barns och elevers utveckling sker i perspektivet från förskolan och genom hela grund- och gymnasieskolan. Skolverkets överväganden och förslag utgår från tre aspekter när det gäller modersmålsstödet och modersmålsundervisningen – dess betydelse för identitetsutvecklingen, modersmålet som ett av de flerspråkiga barnens och elevernas språk och modersmålet som ett verktyg för utveckling och lärande. Dessa tre aspekter är beroende av varandra men genom att tydliggöra dem blir det möjligt att formulera olika sätt att möta de flerspråkiga barnen och eleverna.

Titeln på rapporten *Flera språk – fler möjligheter* knyter an till Skolverkets bedömning, att det behövs förändringar när det gäller förskolans och skolans sätt att bemöta de flerspråkiga barnen och eleverna samt att det är möjligt att åstadkomma sådan förändring. Förstärkning av både modersmålsstödet och undervisningen i och på modersmålet och svenska som andraspråk skapar mer jämlika förutsättningar för dessa barns och elevers utveckling och lärande. Satsningar på fördjupade kompetenser i många språk är också positivt för hela samhället.

Redovisningen till regeringen består av denna rapport samt de separata bilagorna:

- *Modersmålsstöd och modersmålsundervisning - organisation och omfattning 2002*, Aziza Hussein Abdalla, Katarina Magnusson och Ulla Nordenstam
- *Attityder till modersmål och integration*, Kairos Future AB
- *Modersmålsundervisningen - en forskningsöversikt*, Veli Tuomela
- *Tre decenniers modersmålsstöd - om modersmålsstödet i förskolan 1970-2000*, Ulla Nordenstam
- *Beräknat behov och rekryteringsbehov av modersmåls lärare*, Statistiska Centralbyrån

1.2 Regeringsuppdraget

Regeringen beslutade den 28 juni 2001 att uppdra åt Statens skolverk att

- belysa organisationen och omfattningen av modersmålsstödet i förskolan och modersmålsundervisningen samt studiehandledningen i den obligatoriska skolan och gymnasieskolan,
- belysa attityder hos personal i förskolan och skolan, barn/elever och föräldrar när det gäller modersmålsstöd och modersmålsundervisning,

- belysa förutsättningar och hinder för att framgångsrikt kunna bedriva modersmålsstöd och modersmålsundervisning,
- belysa relationen mellan modersmålsstöd, modersmålsundervisning/studiehandledning och måluppfyllelse,
- kartlägga behovet av lärare/personal och utbildningsnivå på befintliga lärare/personal,
- föreslå olika stimulansåtgärder, eventuella förordningsförändringar och andra åtgärder som bedöms verkningsfulla, och
- belysa eventuella ekonomiska konsekvenser av föreslagna åtgärder.

Uppdraget ska redovisas senast den 15 maj 2002

Som bakgrund till uppdraget anger regeringen bl a att satsningarna i syfte att förbättra situationen för barn och ungdomar med utländsk bakgrund ska fortsätta, och att modersmålsstöd och modersmålsundervisning är ett led i arbetet med att stärka barns och ungdomars personliga och kulturella identitet samt att främja deras utveckling till flerspråkiga individer.²

1.3 Genomförande av uppdraget

För att kunna ge en bred och allsidig belysning av hur modersmålsstödet och modersmålsundervisningen fungerar idag, och av utvecklingen under de senaste decennierna, har flera delstudier genomförts. Tyngdpunkten har legat på situationen i förskolan, grundskolan och gymnasieskolan, men också förskoleklassen och elever i behov av särskilt stöd har behandlats, liksom fristående skolor.

Erfarenheter, synpunkter och önskemål har dessutom inhämtats från kommunrepresentanter, organisationer, lärargrupper och andra som på olika sätt är involverade i arbete med flerspråkiga barn och elever, och även från barn, elever och föräldrar.

Följande delstudier har genomförts inom ramen för uppdraget:

- *En rikstäckande kartläggning av modersmålsstödet och modersmålsundervisningens omfattning och organisation.* Kartläggningen omfattar alla kommuner i landet och har genomförts som en postenkät. Enkäten tar upp frågor som rör kommunernas planering, styrning, information, uppföljning och utvärdering av modersmålsstödet och modersmålsundervisningen. Även studiehandledningen ingår. Statistiska centralbyrån (SCB) har svarat för genomförandet av enkäten. Resultatet redovisas i bilaga 2³.
- *En kvalitativ studie av attityder hos personal i förskola och skola samt barn/elever och föräldrar.* Attityder till modersmålsstöd och modersmålsundervisning och till integration, mångfald och flerspråkighet har belysts med hjälp av intervjuer och s.k. fokusgrupper. Undersökningen omfattar barn och elever i åldrarna 5, 11 och 17 år samt föräldrar och

² Uppdraget finns som bilaga 1 i denna rapport.

³ *Modersmålsstödet och modersmålsundervisningen 2001*, Aziza Hussein Abdalla, Katarina Magnusson och Ulla Nordenstam, bilaga 2

personal vid ett antal förskolor och skolor. Studien har genomförts av Kairos Future AB på uppdrag av Skolverket. Resultatet redovisas i bilaga 3⁴.

- *En forskningsöversikt över modersmålsundervisningen.* Fil dr Veli Tuomela vid Centrum för tvåspråkighetsforskning, Stockholms Universitet, har sammanställt en översikt över aktuell forskning om modersmålsundervisningen i Sverige på uppdrag av Skolverket. Översikten innehåller även en beskrivning av den svenska modersmålsundervisningen i ett historiskt perspektiv. Översikten redovisas i bilaga 4⁵.
- *En översikt över modersmålsstödet utveckling.* En sammanställning har gjorts av hur modersmålsstödet i förskolan har utvecklats under perioden 1970–2000. Tyngdpunkten ligger på modersmålsstödet utformning, organisation och omfattning. Rapporten innehåller en sammanfattning av erfarenheter som gjordes under den period då modersmålsstödet byggdes ut. Översikten redovisas i bilaga 5⁶.
- *Prognos över behovet av modersmåls lärare.* SCB har på uppdrag av Skolverket beräknat tillgången på och behovet av modersmåls lärare fram till och med år 2020. SCB har beräknat dels det totala behovet av lärare, dels det rekryteringsbehov som krävs per femårsperiod för att balans mellan tillgång och behov ska råda vid slutet av varje femårsperiod. Beräkningar har gjorts utifrån antaganden som anknyter till de förslag som Skolverket lägger i regeringsuppdraget. Prognosen redovisas i bilaga 7⁷.

Dessutom har följande externa kontakter tagits:

- En *referensgrupp* har bildats med företrädare för 18 kommuner (referenskommunerna), som tillsammans svarar för drygt 60 procent av de barn och elever som deltog i modersmålsstöd och modersmålsundervisning 2001. Tre möten med referenskommunerna har anordnats av Skolverket under perioden november 2001–mars 2002. Kommunerna har getts tillfälle att redovisa erfarenheter och diskutera attityd- och utvecklingsfrågor, organisationsfrågor etc. dels vid dessa möten, dels skriftligt som svar på diskussionsfrågor (enkät). Gruppen har också lämnat förslag på verkkningsfulla åtgärder för att förstärka modersmålets ställning i de olika verksamhetsformerna.

De 18 kommunerna är: Botkyrka, Göteborg, Haparanda, Helsingborg, Jönköping, Karlstad, Kiruna, Kristianstad, Lund, Malmö, Norrköping, Stockholm, Sollentuna, Södertälje, Trollhättan, Umeå, Uppsala och Växjö.

⁴ *Attityder till modersmål och integration*, Kairos Future AB, bilaga 3

⁵ *Modersmålsundervisningen – en forskningsöversikt*, Veli Tuomela, bilaga 4

⁶ *Tre decenniers modersmålsstöd – om modersmålsstödet i förskolan 1970–2000*, Ulla Nordenstam, bilaga 5

⁷ *Beräknat behov och rekryteringsbehov av modersmåls lärare*, SCB, bilaga 7

Kommunernas skriftliga svar på diskussionsfrågorna finns redovisade i rapporten bilaga 2.

- Erfarenheter, synpunkter och önskemål angående åtgärder har inhämtats från fackliga organisationer, Svenska Kommunförbundet, etniska organisationer och informella nätverk med modersmåslärare och utbildningsansvariga i vissa kommuner. Modersmåslärare och representanter från etniska organisationer har vid flera möten och/eller studiedagar anordnade av Skolverket getts tillfälle att lämna synpunkter och förslag på utvecklingen av modersmålsstödet och undervisningen i och på modersmål. Flera av dem har även deltagit i mötena med referenskommunerna (se ovan).

Undervisningsråden Mai Beijer och Ingela Nyman, båda Skolverket, har varit ansvariga för uppdragets genomförande. Katarina Magnusson, rektor vid språkenheten i SDN Linnéstaden i Göteborg, har varit huvudexpert. I arbetsgruppen har även ingått undervisningsråden Madeleine Dahlborg, Aziza Hussein Abdalla, Ulla Nordenstam, Britta Olsson och experten Mats Wennerholm, samtliga Skolverket, samt Gunnel Olsson, rektor vid språkenheten i SDN Gunnared, Göteborg. Vid litteratursökningen har arbetsgruppen haft stöd av Skolverkets bibliotekarie Margareta Rosenqvist Soliman.

2. Sammanfattning och förslag

Med denna rapport vill Skolverket ge en bred och allsidig belysning av hur modersmålsstödet och modersmålsundervisningen fungerar idag. Tyngdpunkten i rapporteringen ligger på situationen i förskolan, grundskolan och gymnasieskolan, men även förskoleklassen och elever i behov av särskilt stöd liksom fristående skolor har behandlats.

Erfarenheter, synpunkter och önskemål har inhämtats från kommuner, organisationer, lärargrupper samt från barn, elever och föräldrar. Till arbetet har varit knuten en referensgrupp bestående av företrädare för 18 kommuner (referenskommunerna) som tillsammans svarar för drygt 60 procent av de barn och elever som deltar i modersmålsstöd och modersmålsundervisning.

Inom uppdraget har genomförts följande delstudier:

- En rikstäckande kartläggning av modersmålsstödet och modersmålsundervisningens omfattning och organisation. Kartläggningen omfattar alla kommuner i landet och har genomförts som en postenkät. SCB har svarat för genomförandet och resultatet redovisas i bilagerapport 2.
- En kvalitativ studie av attityder till modersmålsstöd och modersmålsundervisning och till integration, mångfald och flerspråkighet. Studien omfattar barn och elever i åldrarna 5, 11 och 17 år samt föräldrar och personal vid ett antal förskolor och skolor. Studien har genomförts av Kairos Future AB och resultatet redovisas i bilagerapport 3.
- En översikt över aktuell forskning om modersmålsundervisningen i Sverige har sammanställts av fil dr Veli Tuomela vid Centrum för tvåspråkighetsforskning, Stockholms Universitet. Översikten innehåller även en beskrivning av den svenska modersmålsundervisningen i ett historiskt perspektiv och redovisas i bilagerapport 4.
- En översikt över modersmålsstödet utveckling under perioden 1970-2000 där tyngdpunkten ligger på modersmålsstödet utformning, organisation och omfattning. Förskolans språk- och kulturstöd till invandrar- och minoritetsbarn sätts också i relation till förskolans utveckling i stort och till de invandrapolitiska målen. Denna översikt redovisas i bilagerapport 5.
- Prognos över behovet av modersmåls lärare. SCB har på uppdrag av Skolverket beräknat tillgången på och behovet av modersmåls lärare fram till och med år 2020. Här beräknas dels det totala behovet av lärare, dels det rekryteringsbehov som krävs per femårsperiod för att balans mellan tillgång och behov ska råda. Prognosen redovisas i bilaga 7.

Avsnitt 3 Modersmål och Moderna språk i styrdokumentet

I detta avsnitt redogörs för de bestämmelser som gäller för modersmålsstöd, modersmålsundervisning och studiehandledning på modersmål liksom tvåspråkig undervisning och undervisning på engelska i grundskolan.

Bakgrunden till utvecklingen av kursplanen i engelska och övriga moderna språk beskrivs och konsekvenser av olikheter mellan kursplanen i moderna språk och modersmål redovisas.

Avsnitt 4 Omfattning och organisation

Omfattningen av modersmålsstöd och modersmålsundervisning har under 1990-talet minskat i förskolan och alla skolformer utom i de fristående skolorna. Kännetecknande för dagens modersmålsundervisning är att den inte ingår som en naturlig del i skolans reguljära verksamhet. Kommunernas sätt att organisera modersmålsstöd och modersmålsundervisning är mycket likartat. I allmänhet:

- ges största delen av stödet/undervisningen av ambulerande lärare med arbete på flera förskolor/skolor
- ligger undervisningen i modersmål i stor utsträckning på eftermiddagstid
- bedrivs en mindre del av modersmålsundervisningen i form av studiehandledning
- får ingen eller liten andel undervisningsgrupper ämnesundervisning på modersmålet
- är ansvaret för verksamheten i kommunen samlat på en enhet där skolledningen bl a tar emot anmälningar om modersmålsstöd och/eller modersmålsundervisning, har personalansvar för modersmålslärarna och initierar kompetensutveckling.

Avsnitt 5 IT och läromedel i modersmålsundervisningen

Förproducerade läromedel och lexikon spelar en viktig roll för modersmålsundervisningens kvalitet. För många språk finns inga läromedel att hämta från ursprungsländerna och här är det även fortsättningsvis nödvändigt med utveckling i Sverige. Informationsteknologin erbjuder nya möjligheter både när det gäller tillgång till ett varierat utbud av texter, bilder och ljud och för kommunikation mellan elever och lärare i Sverige, andra mottagarländer och i många fall även med ursprungsländerna. Även distansundervisning i och på modersmål kan bli möjlig i ökad omfattning genom IT.

Avsnitt 6 Attityder till modersmålsstöd och undervisning i och på modersmål

Kartläggningen av attityder till modersmålsstöd och modersmålsundervisning visar, att det finns en skillnad i attityder mellan de skolledare, lärare, elever och föräldrar som har direkt och regelbunden kontakt med verksamheten och de som inte har det.

Medvetenheten om modersmålets betydelse för identitet, språkutveckling och lärande är stor bland dem som på olika sätt är involverade i verksam-

heten medan ifrågasättande och negativa attityder är vanliga i samhället i övrigt.

Av den kvalitativa attitydundersökningen som genomfördes av Kairos Future framgår, att många av deltagarna är överens om vikten av modersmålsverksamheten men kritiska till formerna för genomförandet. Resultaten av attityderna till integration uppvisar en spännvidd i attityder som går från att individen ska anpassa sig till det rådande till att det är positivt med olika språk och kulturer, alltså från assimilation till pluralism.

En intressant motsättning i denna attitydundersökning är, att å ena sidan attityder till modersmål är positiva men att å den andra inställningen till integration innebär ett förnekande av kulturell bakgrund.

Avsnitt 7 Förutsättningar och hinder

I de kommuner som anordnar modersmålsstöd finns det enligt Skolverkets kartläggning förutsättningar för en fungerande verksamhet i form av en engagerad och kompetent personal. Som hinder uppges framför allt brist på resurser och att rätten till modersmålsstödet inte är reglerad.

Kartläggningen visar också att det i teorin finns förutsättningar att anordna välfungerande modersmålsundervisning i skolan, men att lärare och övrig personal många gånger upplever att de praktiska problemen försvårar arbetet. Eftermiddagsundervisning, gruppsammansättning och begränsad undervisningstid har bidragit till att undervisningen i sin nuvarande form har låg status och många gånger uppfattas som mindre viktig än annan undervisning.

Olika former av utvecklingsarbete för att höja kvalitén på stödet/undervisningen förekommer på många håll liksom kompetensutveckling om t.ex. språkutveckling och flerkulturell undervisning.

Sammantaget anges bristande resurser och omgivningens negativa attityd som de allvarligaste hindren för att utveckla modersmålsstödet och modersmålsundervisningen. Kommunernas nedskärningar under den senaste tioårsperioden har i hög grad drabbat dessa verksamheter.

Avsnitt 8. Lärare och personal

Antalet lärare och personal för modersmålsstöd och modersmålsundervisning har minskat under den senaste tioårsperioden. Möjligheterna till utbildning för flerspråkiga förskollärare och modersmålslärare har i praktiken försvunnit. Genom kompetensutveckling, uppdragsutbildningar etc. har ett antal kommuner, särskilt i storstadsregionerna, initierat och genomfört kompetenshöjande insatser.

Den nuvarande lärarutbildningen ger ökade möjligheter för både förskollärare och lärare i grund- och gymnasieskolan att få en utbildning som inkluderar ämnesområdet modersmål. Högskoleverkets behörighetsgivning och möjligheten till introduktionsperiod och lämplighetsprov för lärare med utländsk lärarutbildning kan på sikt innebära att antalet behöriga flerspråkiga lärare ökar i skolan.

Avsnitt 9 Relationen mellan modersmålsstöd, undervisning i och på modersmål och måluppfyllelse

Modersmålsstödet i förskolan byggdes upp under 1980-talet men fick allt sämre villkor under 1990-talet. Samtidigt ger all forskning belägg för att språkutvecklingen är som mest intensiv i förskoleåldrarna och att det är då förutsättningarna att grundlägga en aktiv tvåspråkighet är som störst.

Forskning och erfarenhet visar också att såväl inläringen av svenska som barnets kognitiva utveckling underlättas om barnet fått tillfälle att arbeta med begreppsbildning på det modersmål som talas i hemmet samtidigt som mycket arbete läggs ned på det svenska språket. Satsning på de tvåspråkiga barnens utveckling och lärande i förskolan innebär alltså satsning på både modersmål och svenska.

Skolverket har i olika studier konstaterat att det föreligger resultatskillnader mellan elever med inhemsk och utländsk bakgrund. Skillnaderna beror på flera faktorer, inte minst sociala och ekonomiska, men i en del fall har verket konstaterat att skolan brister i sitt ansvar avseende varje elevs rätt till stöd och utveckling och att en konsekvens är att vissa elever med annat modersmål än svenska inte erhåller den utbildning de har rätt till.

I detta avsnitt redogörs också för svensk och internationell forskning kring studieresultat för flerspråkiga elever. Forskningen pekar entydigt på:

- att elevens kognitiva utveckling, lärande och identitetsutveckling främjas av undervisning på bägge språken
- att skolans och samhällets attityd till elevens språkutveckling påverkas av sociokulturella processer
- att den pedagogik som används ska anknyta till elevens språkliga och kulturella erfarenheter
- att bedömning av elevers språk- och begreppsutveckling samt i de situationer då det är aktuellt med diagnostisering måste detta göras utifrån en helhetssyn på språk och lärande
- att anknytning mellan hem och skola har en avgörande betydelse eftersom förståelse och kunskap hos lärare och föräldrar är det viktigaste för att stödja barnens skolframgång.

Avsnitt 10. Överväganden och förslag

Kartläggningen visar att modersmålets status behöver stärkas, så att modersmålet blir en självklar, integrerad del av verksamheten i förskola och skola.

Enligt Skolverkets bedömning bör ett långsiktigt perspektiv på arbetet med flerspråkiga barns kognitiva och språkliga utveckling prägla förskolans och skolans arbete.

Utgångspunkter för detta arbete är kunskap om barnens och elevernas behov och förutsättningar, ett synliggörande av den språkliga kompetensen och ett beaktande av de flerspråkiga barnens situation.

Enligt Skolverket bör en rad åtgärder vidtas.

Kraven ska skärpas på att huvudmän och verksamheter utgår från varje barns och elevs behov och förutsättningar i planering, uppföljning och kvalitetsarbete.

Individuella utvecklingsplaner för barn och elever, utarbetade i samråd mellan elever, lärare och föräldrar är enligt Skolverket en lämplig åtgärd. I barnomsorgen och förskolan skulle planerna omfatta åtgärder avsedda att främja barnens allsidiga utveckling och lärande. I skolan skulle planerna omfatta åtgärder för resultatförbättring och åtgärder ämnade att tillgodose de flerspråkiga elevernas rätt till stöd för utveckling av modersmål och svenska.

En utveckling kommunalt och lokalt som syftar till att göra modersmålsutvecklingen hos barn och elever till en integrerad del i den dagliga verksamheten ska stödjas och stimuleras. För att skapa bättre inlärningsmiljöer finns också anledning att pröva om det är möjligt att i större utsträckning samla barn respektive elever med samma modersmål till vissa förskolor och undervisningsgrupper.

En förutsättning för fortsatt utveckling är också förändrade attityder till modersmålet. Den kunskap som forskningen ger om värdet av ett starkt modersmål bör spridas i olika former till lärare, skolledare, elever och föräldrar. Det föreligger behov av att tydliggöra nyttan av modersmålsstöd och undervisning på och i modersmål för barns och elevers utveckling och lärande för tjänstemän och beslutsfattare på kommunal nivå.

Modersmålets betydelse för att nå ökad måluppfyllelse ges också belägg för i forskning. En diskussion om olika vägar att nå ökad måluppfyllelse bör föras med politiker och skolledare och resurser avsättas för försöksverksamhet av olika slag.

Fortsatta försök med utveckling av studiehandledning på modersmål till undervisning **på** modersmål i andra ämnen ska stödjas. Den snabba utvecklingen av IT och tillgång till texter på många språk i lärmiljöer kan utnyttjas mycket brett.

En utveckling av statliga styrdokument fortgår i syfte att ta ett helhetsgrepp över styrdokument för samtliga språk utifrån en analys av de språkliga kompetenser som finns i dagens Sverige. I det sammanhanget utnyttjas också möjligheter att jämföra språkliga kompetenser länder emellan.

Tre aspekter på modersmålet

Under kartläggningen har det blivit tydligt att det går att särskilja olika syften med modersmålsstödet och modersmålsundervisningen.

1. Modersmålets betydelse för identitetsutvecklingen

En trygg identitet är en grundförutsättning för en positiv utveckling. Att bli sedd som den man är med en dubbel kulturbakgrund har avgörande betydelse för den egna självbilden. Kartläggningen har visat att barn och elever med flerkulturell bakgrund behöver bättre stöd i förskola och skola för sin utveckling som flerspråkiga och flerkulturella individer.

Inom förskolan finns idag de största bristerna när det gäller stödet för de flerspråkiga barnen. De skrivningar som finns i läroplanen om förskolans skyldighet att stödja de flerspråkiga barnens utveckling i och på deras olika

språk inte är tillräckliga för att dessa barn ska få tillgång till modersmålsstöd i förskolan.

2. Modersmålet som ett av de flerspråkiga barnens och elevernas språk

Kunskaper i flera språk är något som lyfts fram som önskvärt i olika sammanhang både i Sverige och internationellt.

Ur ett individperspektiv är det viktigt att individen får stöd att stärka sitt modersmål och stimulans att gå vidare med både fördjupning och breddning av olika språk till nya kompetenser. Denna utveckling äger givetvis rum hela livet. Statliga styrdokument bör underlätta denna process.

Stärkta språkkunskaper ökar individens möjligheter att fungera i ett mångkulturellt samhälle och i ett samhälle med internationella kontakter. Ökade kunskaper bidrar till öppenhet och förståelse för andra kulturer, värderingar och tänkesätt. Regelstyrning i förordningstext bör ses över utifrån nya situationer och behov i samhället.

De organisatoriska förutsättningarna för ett stärkande av modersmålsundervisningen är mycket bristfälliga visar Skolverkets kartläggning. Krav bör ställas på att organisationen av undervisningen ska leda till att språkutveckling är en del av utbildningen och genomförs på många olika flexibla sätt utifrån barns och elevers behov.

3. Modersmålet som ett verktyg för lärande

Kunskapsutveckling kan ske på olika språk men villkoren är olika. I nästan all verksamhet i förskolan i Sverige används svenskan som kommunikationsspråk mellan barn och vuxna. Undervisningsspråket i skolan är oftast svenska som ju även är modersmål för majoritets eleverna. För elever med annat modersmål innebär detta, att de dels måste nå motsvarande nivå i svenska som den som majoritets eleverna har förvärvat både före skolstarten och vidareutvecklar under hela skoltiden, dels att de under många år måste inhämta nya kunskaper i olika ämnen på ett språk där deras språkbehärskning är begränsad.

Forskning och erfarenhet inom förskolan visar att det finns goda förutsättningar för de flerspråkiga barnens utveckling och lärande i grupper där det finns barn och personal som talar såväl barnets modersmål som svenska. Modersmålsstödet ska vara en integrerad del i förskolans verksamhet och inte ges i form av "språklektioner". Barn lär i de vardagliga aktiviteterna och i lek och skapande verksamhet och samma förskolepedagogiska principer är tillämpiga på modersmålsstödet som på annan verksamhet i förskolan.

Enligt aktuell forskning, t.ex. Thomas och Colliers⁸, är den undervisningsmodell som ger bäst resultat i skolan den där de flerspråkiga eleverna får undervisning i sammansatta klasser där hälften av eleverna har majoritetsspråket som modersmål och den andra hälften ett annat gemensamt

⁸ Se nedan avsnitt 9.2 och 10

modermål och där hälften av undervisningen sker på majoritetsspråket och hälften på de andra elevernas modersmål. Näst bästa resultat ger undervisning i tvåspråkiga klasser där eleverna får hälften av undervisningen på sitt modersmål och hälften på majoritetsspråket.

Den modell som enligt denna undersökning ger sämst resultat är den som är vanligast här i Sverige, nämligen att de flerspråkiga eleverna får undervisning endast på majoritetsspråket och undervisningen i detta språk som andraspråk ges vid sidan av den övriga undervisningen.

Kompetensutveckling och utbildning

Den kraftigt minskade omfattningen av modersmålsstödet har medfört, att den kompetens om de flerspråkiga barnens förutsättningar och behov som tidigare funnits i stor utsträckning gått förlorad. Skolverket menar att en kompetensutveckling som omfattar all personal inom förskolan måste få hög prioritet.

I grundskolan har det förhållandet att modersmålsundervisningen i hög utsträckning sker på eftermiddagstid och skild från annan undervisning medfört, att övriga lärare går miste om den kunskap som modersmållärare hade kunnat förmedla om de flerspråkiga eleverna. Många lärare är numera inte medvetna om modersmålets betydelse för dessa elevers lärande. Likaså har kunskapen om dessa elevers kulturbakgrund minskat och därmed också förutsättningen för att kunna utveckla undervisningen i alla ämnen i en interkulturell riktning.

Den nya lärarutbildningen som startade hösten 2001 har förutsättningar att erbjuda utbildning för modersmållärare men än så länge märks ingen nämnvärd efterfrågan. För att möta behoven av utbildade modersmållärare både inom förskolan och skolan behövs därför åtgärder för att göra utbildningen attraktivare. Ett sätt att åstadkomma detta är att modersmållärarna får en bredare bas så att de kan undervisa både i språket och på språket i olika ämnen. För modersmållärare som har tillräckliga språkkunskaper för att kunna undervisa på svenska skulle en vidgning av deras kompetens till fler ämnen innebära att deras totala situation förbättrades genom att de inte är lika utsatta vid en eventuell minskning av elevunderlaget i det egna språket.

Enligt Skolverkets bedömning är flerspråkighet och flerkulturell kompetens värdefulla tillgångar i barnomsorg och skola, som också bör beaktas vid meritvärdering och lönesättning.

Metodutveckling med ny teknik

Ämnesdidaktisk forskning inom modersmålsområdet har förekommit endast i begränsad omfattning och tillgången på metodmaterial har varit knapp. Här är den snabba utvecklingen av nya möjligheter på Internet av speciellt intresse. Lärare når mer material än de någonsin tidigare gjort och de kan via nätverk hålla sig informerade om aktuell forskning och om kurser och andra aktiviteter. Fortbildning av lärare och undervisning av elever kan också delvis ske på distans med ny teknik och anpassad pedagogik.

Skolverket har utvecklat en webbplats *Tema Modersmål* där aktiva modersmållärare ansvarar för information och pedagogiskt material på sina respektive språk. Lärarna arrangerar även virtuella mötesplatser med anslagstavlor, diskussionsforum, e-postlistor och videomöten. Elever deltar i

diskussioner och presenterar egna arbeten. Föräldrar kan informera sig om stödet och undervisningen och även använda resurser på Internet för att stärka sina barns språkutveckling. Denna plats har funnits endast drygt ett år och omfattar våren 2002 tiotalet språk och antalet språk ökar hela tiden.

Skolverket åtar sig:

- att genom generella och riktade insatser bidra till spridning av kunskap om värdet av utveckling av modersmål ur ett samhällsperspektiv och ett individperspektiv
- att i stöd- och referensmaterial om kvalitetsutveckling och resultatförbättring i ökad utsträckning framhålla modersmålets betydelse
- att utarbeta allmänna råd och referensmaterial för verksamhet i förskola och undervisning i skola som rör de flerspråkiga barnen och eleverna
- att göra en analys av samtliga kursplaner i modersmål, svenska som andraspråk och övriga språk i syfte att göra en översyn av språkens ställning och förutsättningar. Internationella jämförelser ska genomföras och analysen leda till överväganden om grad av harmonisering
- att fortsätta utveckla metoder för bedömning av de flerspråkiga barnens och elevernas språk- och begreppsutveckling i deras olika språk
- att fortsätta att stödja utveckling av modersmålsundervisning med hjälp av ny teknik och anpassad pedagogik
- att tillsammans med Högskoleverket och Svenska kommunförbundet verka för att utbildningen av tvåspråkiga förskollärare och modersmåls-lärare blir mer attraktiv.

Författningsändringar

Skolverket föreslår:

- att modersmålsstödet regleras i författning och ska vara obligatoriskt för kommunen att anordna för barn i förskola från ett års ålder om föräldrarna så önskar
- att rätten till modersmålsundervisning i förskoleklass regleras i författning
- att förordningstext om rätt till modersmålsundervisning sammanlagt högst sju år tas bort ur grundskoleförordningen
- att kurserna i modersmål på gymnasial nivå får poängen 200 vardera för kurserna A och B. Aktiv tvåspråkighet ger 100 poäng
- att de tidsbegränsningar som finns för vissa årskurser och språk i grundskoleförordningen när det gäller undervisning på annat språk än svenska tas bort och att det ska vara möjligt att anordna undervisning på modersmål eller tidigare skolspråk även i gymnasieskolan
- att en översyn görs av förordningstext om engelskspråkig undervisning i grundskolan och gymnasieskolan, så att den även motsvarar behov av undervisning på engelska för flerspråkiga elever med engelska som modersmål respektive de som haft engelska som tidigare skolspråk

- att asylsökande, nyanlända och övriga elever med annat modersmål än svenska som har svårigheter med att följa undervisning på svenska ska ha rätt till undervisning på modersmål eller tidigare skolspråk i olika ämnen under den tid de lär sig svenska
- att omfattningen av studiehandledning och undervisning på modersmålet ska beslutas i samråd med elever och föräldrar.

Riktade satsningar på kompetensutveckling

Skolverket föreslår:

- att personal i förskolan får möjlighet till kompetensutveckling som rör mångkulturalitet och arbete i mångkulturella grupper för att bättre kunna bidra till alla barns positiva identitetsutveckling
- att lärare som i sin undervisning möter flerspråkiga elever får möjlighet till kompetensutveckling för att bättre kunna handleda de flerspråkiga eleverna i deras lärande i olika ämnen samt att lärare inom särskolan, specialskolan och olika former av särskilda utbildningsmodeller för elever i behov av särskilt stöd prioriteras när det gäller sådan kompetensutveckling
- att modersmålslärare som saknar grundutbildning får möjlighet till kompetensutveckling som behandlar de flerspråkiga barnens och elevernas modersmålsutveckling i en minoritetssituation, språkbedömning för språkutveckling samt synen på barn och elever och utveckling och lärande i förskola och skola i Sverige
- att modersmålslärare får möjlighet att vidga sin kompetens så att de även kan undervisa på modersmålet i olika ämnen
- att modersmålslärare som har tillräckliga språkkunskaper för att kunna undervisa på svenska får möjlighet att vidga sin kompetens till att omfatta fler ämnen.

Effekter och kostnader

De föreslagna satsningarna på utveckling av modersmålsstödet och den flerspråkiga verksamheten i förskolan och undervisningen i och på modersmål i grund- och gymnasieskolan kommer enligt Skolverkets bedömning att innebära positiva effekter både för de enskilda barnen och eleverna och för hela samhället. Goda kunskaper i många språk är något som efterfrågas alltmer inom olika sektorer i vårt samhälle och vid internationella kontakter. För de flerspråkiga eleverna kommer satsningarna på undervisning *på* modersmålet medföra, att fler kommer att nå ökad måluppfyllelse i olika ämnen.

- Modersmålsstöd i förskolan

Anledning till att Skolverket förordar att modersmålsstödet i förskolan ska vara obligatoriskt för kommunerna att anordna och att det ska omfatta barn från ett års ålder är att forskning och beprövad erfarenhet visar att satsningar som påbörjas tidigt är de som på sikt ger både bäst resultat och är kostnadseffektivast.

Denna utvidgning av modersmålsstödet innebär ett ökat behov av flerspråkig personal. Enligt de beräkningar som Skolverket låtit göra skulle en ökning av modersmålsstödet till den nivå som stödet hade före 1990-talets nedskärningar innebära att behovet av modersmåls lärare i förskolan ökar med ca 1 300 lärare per år, motsvarande ca 850 årsarbetskrafter (vid samma tjänstgöringsomfattning som i grundskolan). Kostnaderna för detta kan beräknas till ca 270 miljoner kronor. Denna beräkning utgår från att modersmålsstödet ges av ambulerande lärare.

Det bästa resultatet nås dock när modersmålsstödet är en integrerad del av den pedagogiska verksamheten i förskolan. Ökad tillgång till flerspråkig personal innebär att behovet av ambulerande modersmåls lärare minskar och därmed också de tillkommande kostnaderna för modersmålsstödet. Om till exempel det ökade modersmålsstödet till hälften kan tillgodoses genom flerspråkiga förskollärare som arbetar inom barngrupperna, minskar de tillkommande kostnaderna till ca 135 miljoner kronor.

- Undervisning i modersmål

Skolverket har även låtit SCB göra prognoser som gäller rekryteringsbehovet av modersmåls lärare i grundskola (inklusive förskoleklass, fritidshem och särskola) och gymnasieskola. Eftersom minskningen av undervisningsvolymen här jämfört med början av 1990-talet inte är lika stor som i förskolan skulle en ökning till samma nivå som undervisningen hade före nedskärningarna innebära ett ökat behov årligen om ca 300 modersmåls lärare, motsvarande ca 200 årsarbetskrafter. Kostnaden kan uppskattas till ca 70 miljoner kronor.

- Undervisning och studiehandledning på modersmål

Undervisning som sker på ett annat språk än svenska behöver inte kosta mer än den som sker på svenska, förutsatt att undervisningsgrupperna är jämförbara.

Undervisningen för de nyanlända och asylsökande eleverna blir effektivare om den i tillämpliga delar sker på modersmålet eller tidigare skolspråk. Detta medför att undervisningstiden kan minskas och därmed även kostnaderna för undervisning i förberedelseklasser och motsvarande grupper.

Idag når många flerspråkiga elever inte kunskapsmålen i olika ämnen trots olika stödinsatser. För många av dessa elever skulle möjligheterna att nå målen öka väsentligt om stödet gavs på modersmålet. Varje sådan elev som når målen innebär en avsevärd minskning av de sammanlagda undervisningskostnaderna.

De tillkommande kostnaderna för ökad ämnesundervisning och studiehandledning på modersmål kan enligt Skolverkets bedömning endast delvis finansieras av motsvarande minskade kostnader för undervisning på svenska. Skolverket föreslår därför att det tillförs extra medel till kommuner där det finns skolor som är beredda att utveckla nya modeller för undervisning och studiehandledning på modersmålet.

- Kompetensutveckling av personal i förskola och skola

Enligt Skolverkets bedömning behövs initialt extra medel för kompetensutveckling för att klara den ökade omfattningen av modersmålsstödet i för-

skolan. Samma gäller för ökad undervisning och studiehandledning på modersmål. Verket vill i detta sammanhang framhålla vikten av att beakta behov av kompetensutveckling för modersmåls lärare vid fördelning av befintliga medel och inom ramen för pågående utvecklingsinsatser.

3. Modersmål och Moderna språk i styrdokumentet

3.1 Rätten till modersmålsstöd, modersmålsundervisning och studiehandledning

Modersmålsstöd i förskolan

I *Läroplan för förskolan, Lpfö 98*, står att "Förskolan skall bidra till att barn med annat modersmål än svenska får möjlighet att både utveckla det svenska språket och sitt modersmål". Den enskilda kommunen ansvarar för att förordningen följs genom att t.ex. anordna modersmålsstöd för barn i förskolan.

Modersmålsundervisning i skolan

För undervisningen i förskoleklassen gäller *Läroplan för grundskolan, Lpo 94*, där det inte står något om de olika skolämnena och således inte heller något om undervisning i eller på modersmål. Reglering av förskoleklassens modersmålsundervisning saknas även i övriga styrdokument.

Elever i grundskolan och gymnasieskolan har rätt till modersmålsundervisning om de har ett annat modersmål än svenska och använder detta som dagligt umgängesspråk med minst en förälder/vårdnadshavare.

Undervisningen är frivillig för eleverna men kommunen har skyldighet att erbjuda ämnet. Denna undervisning regleras i grundskoleförordningen 2 kap. 9-14 §§ och gymnasieförordningen 5 kap. 9-14 §§. En samisk, tornedalsfinsk eller romsk elev ska erbjudas modersmålsundervisning även om språket inte är elevens dagliga umgängesspråk i hemmet. Samma gäller även adoptivbarn med annat modersmål än svenska. Motsvarande bestämmelser finns i gymnasieförordningen. Modersmålsundervisningen i grundsärskolan regleras i särskoleförordningen 2 kap. § 9 a och för gymnasiesärskolan i gymnasiesärskoleförordningen 5 kap. § 11. För asylsökande elever gäller sedan 1 januari 2002 samma regelverk som för övriga elever i grundskolan och gymnasieskolan⁹.

Studiehandledning på modersmål

Enligt både grundskole- och gymnasieförordningen ska en elev få studiehandledning på sitt modersmål om eleven behöver det. Elev som före sin ankomst till Sverige har undervisats på annat språk än sitt modersmål får ges studiehandledning på det språket i stället för på modersmålet, om det finns särskilda skäl.

Tvåspråkig undervisning i grundskolan

För elever som har ett annat modersmål än svenska som dagligt umgängesspråk får en kommun anordna delar av undervisningen i år 1-6 på umgängesspråket (tvåspråkig undervisning). För elever med finska som umgängesspråk får sådan undervisning anordnas även år 7-9. Under den sammanlagda tiden som tvåspråkig undervisning anordnas får högst hälften anordnas på umgängesspråket. Undervisningen ska planeras så att undervisningen på svenska successivt ökar under utbildningstiden.

⁹ Dock omfattas asylsökande elever inte av skolplikt och gymnasiestudierna måste påbörjas innan den asylsökande fyller 18 år.

I sameskolförordningen (1995:205) finns bestämmelser om integrerad samisk undervisning.

Engelskspråkig undervisning

En kommun kan under vissa förutsättningar även anordna huvuddelen av undervisningen på engelska. Sådan undervisning regleras av grundskoleförordningen 2 kap. 8§.

Modersmål i fristående skolor

I fristående skolor ska, sedan 1997, de bestämmelser om modersmålsundervisning som gäller för motsvarande skolform inom det offentliga skolväsendet tillämpas. Skolorna kan antingen anordna undervisningen själva eller träffa avtal med annan anordnare.

3.2 Benämningen Modersmål

Benämningen hemspråk i förordningar byttes till modersmål i juli 1997. Samtidigt fördes förordningarna om undervisningen i modersmål från grundskoleförordningen kap.5 Särskilda stödinsatser till kap.2 Undervisningens innehåll.

3.3 Kursplaner och betygskriterier i modersmål

Modersmålsundervisning är ett eget ämne i grundskolan och gymnasieskolan. Ämnet syftar till att ge elever med annat modersmål än svenska möjligheter att tillsammans med andra vidareutveckla sina kunskaper i modersmålet. För ämnet Modersmål finns kursplaner och betygskriterier i:

- Grundskolan
- Obligatoriska särskolan och träningsskolan
- Specialskolan
- Sameskolan
- Gymnasieskolans tre kurser, A- kurs 100 poäng, B- kurs 100 poäng och Aktiv tvåspråkighet 50 poäng
- Gymnasiesärskolan

De nuvarande kursplanerna i modersmål är uppbyggda som både progressiva och alternativa kurser. Utmärkande för dem är att de även omfattar språkområdets kultur och understryker modersmålets betydelse för en flerkulturell identitet och som stöd för elevernas kunskapsutveckling. Kursplanerna kännetecknas av ett kontrastivt perspektiv vilket innebär jämförelser mellan modersmålet och det svenska språket och jämförelser mellan det som kännetecknar ursprungskulturen, minoritetskulturer i Sverige och svenska förhållanden.

Som jämförelse kan nämnas att de nya reviderade kursplanerna i engelska och övriga moderna språk har den karaktären att alla kurser bygger på den närmast föregående i en kunskapsmässig progression. I dessa kursplaner

finns inga alternativa kurser, och kurserna bygger på varandra oberoende av ålder och skolform.¹⁰

3.4 Former för stöd och undervisning i och på modersmål

Formerna för modersmålsstöd i förskolan är inte reglerat i styrdokument. Modersmålsstödet kan organiseras på olika sätt. Enligt referenskommunerna är den vanligaste modellen idag, att en ambulerande lärare kommer till förskolan en eller ett par gånger i veckan och arbetar med barnet/barngruppen.

En annan form för modersmålsstöd är att anställa flerspråkig personal i förskolegrupperna. Enligt de erfarenheter som redovisas i rapporten *Tre decenniers modersmålsstöd* erbjuder denna modell, som möjliggör att modersmålsstödet integreras i den ordinarie verksamheten, de bästa förutsättningarna för att stödja språk- och identitetsutvecklingen hos barnen. Denna modell underlättar även samarbetet med föräldrarna.

I grundskolan kan undervisningen i modersmål anordnas

- som språkval
- som elevens val
- inom ramen för skolans val
- utanför timplanebunden tid (dvs som extra ämne utöver annan undervisning i skolan)

Om modersmålsundervisning för elev anordnas utanför timplanebunden tid har eleven rätt att få sådan undervisning sammanlagt högst sju läsår under sin skoltid inom det offentliga skolväsendet. Eleven har dock rätt till undervisning under längre tid, om eleven har ett särskilt behov av sådan undervisning. Begränsningen gäller inte modersmålsundervisning i de nationella minoritetsspråken finska, meänkieli, romani chib och samiska eller om undervisningen avser ett annat nordiskt språk.

Merparten av undervisningen i modersmål i grundskolan sker idag utanför timplanebunden tid.

I gymnasieskolan kan eleverna läsa sitt modersmål som

- individuellt val
- språkval (moderna språk)
- utökad studiekurs

För att eleven ska få delta i undervisningen krävs betyg i modersmål från år 9 eller motsvarande kunskaper i modersmålet. Elever med begränsade kunskaper i föräldrarnas modersmål erbjuds ibland möjlighet att i grundskolan studera det språket som ett modernt språk inom ramen för språkvalet eller elevens val. Ett fåtal kommuner erbjuder också undervisning enligt kursplanen för Moderna språk i gymnasieskolan i vissa av de tvåspråkiga elevernas modersmål.

Studiehandledning på modersmålet ska erbjudas elever i grundskolan och gymnasieskolan vilka inte har tillräckliga kunskaper i svenska för att till-

¹⁰ För mer information, se nedan avsnitt 3.5

godogöra sig undervisning på svenska. Detta innebär att eleverna kan få undervisningen förklarad på sitt modersmål.

Undervisning på modersmålet i olika ämnen förekommer i olika former, t.ex. i sameskolan där merparten av undervisningen sker på modersmålet eller i skolor/undervisningsgrupper med språkprofil där undervisningen i vissa ämnen sker på modersmålet. För elever med begränsade kunskaper i svenska innebär undervisningen på modersmål eller tidigare skolspråk att de får möjlighet att vidareutveckla sina kunskaper i olika ämnen samtidigt som de lär sig svenska

3.5 Moderna språk – bakgrund och utveckling

Europarådet och EU-kommissionen

Europarådet är en europeisk samarbetsorganisation som bildades 1949 som ett forum för frågor av gemensamt intresse, t ex överenskommelser som rör sociala, kulturella och vetenskapliga frågor. Ett annat viktigt område för rådets verksamhet är mänskliga fri- och rättigheter. Efter att från början ha bestått av enbart västeuropeiska stater är organisationen i dag, efter de politiska förändringar som ägde rum mot slutet av 1980-talet, alleuropeisk. Inom sektorn *Education and Culture* har i flera decennier ett omfattande arbete bedrivits kring språkundervisning/språkinläring. I detta arbete deltar för närvarande nästan femtio länder. Syftet har varit att främja utvecklingen av undervisningen i främmande språk i alla medlemsländer som ett medel att förbättra internationell förståelse och samarbete. Arbetet har bedrivits i form av fleråriga projekt med olika inriktningar och tyngdpunkter. Här är några exempel: *Learning and Teaching Modern Languages for Communication*, 1982-86, och *Language Learning for European Citizenship*, 1990-96.

Sverige bidrar numera också till och deltar i det arbete som bedrivs vid *The European Centre for Modern Languages* i Graz som startade sin verksamhet 1995 för att stödja utvecklingen av språkundervisningen i medlemsländerna.

Europarådets tidigare språkprojekt arbetade med beskrivningar, i kommunikativa termer, av olika funktionella nivåer i språk. Redan 1975 presenterades en första studie som angav vad en vuxenstuderande skulle kunna göra med det engelska språket för att bemästra vad man kallade *tröskelnivån*, *the threshold level*, dvs reda sig språkligt i vardagliga situationer – framförallt i tal – vid besök i engelskspråkiga länder eller i kontakt med en engelsktalande i det egna landet.

1990-talets Europarådsprojekt *Language Learning for European Citizenship* resulterade i två utvecklingsprojekt som stöder varandra och ligger till grund för även de reviderade svenska kursplanerna i engelska och övriga moderna språk.

1. Europarådet skapar en europeisk språkportfölj.
2. Europarådet utarbetar ett ramverk, *A Common European Framework of Reference*, för språkundervisning/inläring och bedömning av språkkunskaper.

Sveriges medlemskap i EU och EU-kommissionens arbete är också av betydelse. Olika överenskommelser, senast uttryckta i Arbetsprogrammet för uppföljningen av målen för utbildningssystemen i Europa, som bl a sätter upp målet att människor ska kunna kommunicera på två språk förutom sitt modersmål, ska vara vägledande för svensk utbildningspolitik. EU-kommissionen betonar vikten av att minoritetsspråk får överleva och att människors modersmål inte suddas ut.

Språkutvecklingen i många länder i dag skulle förmodligen betjänas av att både Europarådets och EU-kommissionens arbete och målsättningar får påverka den interna utvecklingen. Flerspråkighet och mångkulturalitet, öppna gränser och rörlighet, ut- och invandringar gör att en mängd språk blandas, utvecklas och också hotas.

Kursplanereformen 2000

Den språksyn som kursplaner 2000 vilar på har vuxit fram sedan 1970-talet och starkt influerats av bl a Europarådets arbete.

För utvecklingen av kursplaner 2000 i engelska och övriga moderna språk var utgångspunkten att ett kursplanesystem skulle byggas upp med tydlig progression och klart avläsbara steg när det gällde elevernas färdighets- och kunskapsutveckling i engelska och övriga moderna språk. De nya språkkursplanerna 2000 utgår i stället från ett individperspektiv och tjänar som styrdokument oavsett ålder och skolform. Systemet är heltäckande, dvs det första steget gäller för nybörjare och det sista beskriver en avancerad nivå, där eleverna kan använda språket som arbetsspråk i yrkesverksamhet eller vid högskolestudier. I kursplanen ingår sådana komponenter som kännetecknar en modern språkundervisning, innefattande bl a *kommunikativ* och *sociokulturell* kompetens, däri inbegripet *interkulturell förståelse*. Vidare beaktas rön från forskning och utvecklingsarbete kring språkinläring, särskilt sådana som hör hemma inom området *strategier* och *learner autonomy*.

En viktig utgångsmodell vid detta systembygge i moderna språk var ramverket, *A Common European Framework of Reference* som utarbetats av Europarådet. I ramverket ingår sex nivåer. De kommunikativa färdigheterna indelas i *Reception*, *Interaction*, *Production* och *Mediation*.

I kursplanereformen 2000 ingår i stället för sex nivåer sju steg med en struktur som är lätt igenkännbar från steg 1 till steg 7. Beroende på när och i vilket språk eleven börjar sina språkstudier når han olika långt på denna steg. Utarbetandet av sju steg i den svenska modellen beror på att ramverkets sex nivåer utgör en ytterligt vid beskrivning av språklig kompetens, och att det svenska skolsystemet behöver en mer finmaskig skala för att kunna ge lärarna och eleverna stöd för bedömning. De sex referensnivåerna i ramverket kan ses som ”band” med större avstånd mellan nivåerna än i vårt sjustegssystem.

Språkportfolio

Utvecklingsarbete med språkportfolio har pågått under ett par år i ett antal länder. En svensk modell av europeisk språkportfolio har utarbetats av Fort-

bildningsavdelningen i Uppsala (FBA), och den godkändes av Europarådets valideringskommission i oktober 2001. Språkportfolion är anpassad för gymnasieskolan och vuxenutbildningen.

Språkportfolion består av tre delar:

Language Passport. Här anges de nivåer som innehavaren av portföljen nått i olika språk med hjälp av Europarådets självskattningsmaterial som ingår i ramverket. Språkpasset innehåller en jämförelse mellan ramverkets nivåer och de svenska stegen. Vidare noteras i en översikt t ex avlagda examina i språk samt språkpraktik. Språkpasset ska kunna visas upp för en arbetsgivare.

Language Biography. Här för innehavaren en journal över utvecklingen av de egna färdigheterna i språk på basis av självbedömning. Här ingår också planering av språkstudierna.

Dossier. Innehavaren samlar här sina ”alster” i form av uppsatser, redovisningar, skriftliga och intalade, samt betyg och intyg som kan visas upp vid behov.

Skolverket och FBA har fått i uppdrag av regeringen att vidareutveckla språkportfolio för lägre åldrar. Det arbetet har just inletts och kommer att genomföras under läsåret 2002/03.

Språkcertifikat

Ett arbete pågår också i Skolverkets regi, där jämförelser görs mellan de svenska stegen och ett antal utländska språkcertifikat, såsom *Cambridge Certificate in Advanced English* samt *Zertifikat Deutsch* m.fl. Målet är att i en första broschyr hösten 2002 ge exempel på ett antal certifikat, jämföra med svenska steg och informera om tillvägagångssätt för att erhålla certifikat.

3.6 Utveckling av kursplan i modersmål

Vid revideringen av kursplanerna i engelska och övriga moderna språk i grundskola och gymnasieskola år 2000 har en tydlig progression och kontinuitet mellan skolformerna betonats. Kursplanerna är utformade i steg, nivåer som bygger på varandra. Varje steg definieras av mål att uppnå som är gemensamma för engelska och övriga moderna språk. Varje kurs, steg ger på den gymnasiala nivån 100 poäng. En elev som fått godkänt betyg i ett modernt språk i grundskolan kan genom fortsatta studier i språket på gymnasial nivå tillgodoräkna sig 500/600 poäng.

Kursplanerna i modersmål är exempel på kursplaner där kurser bygger på varandra, men där också sidordnade, alternativa kurser finns. En elev som väljer att läsa modersmål på gymnasiet ska ha betyget Godkänd i grundskolan eller motsvarande kunskaper. På gymnasial nivå är modersmålet uppdelat i tre kurser; A och B samt Aktiv tvåspråkighet. Vilken kurs eleven väljer beror på förkunskaper och framtida behov. Det går att kombinera kurs A och B, eller kurs A och Aktiv tvåspråkighet eller att läsa alla tre kurserna eller endast en av dem. A- och B-kurserna ger 100 poäng var medan Aktiv tvåspråkighet ger 50 poäng. En elev som läser modersmål på gymnasiet får därmed högst 250 poäng om alla tre kurserna läses.

Under diskussionerna med bl a referenskommunerna har många påpekanden gjorts om problemen med de skilda systemen. Det förekommer att elever med svaga kunskaper i sitt modersmål rekommenderas att läsa modersmålet som ett modernt språk. Samtidigt är det uppenbart för elever att om modersmål läses som modernt språk ger det mer poäng än om det läses som modersmål. Frågan hanteras på olika sätt i kommunerna, och det är svårt för eleverna att bedöma för- och nackdelar med de olika systemen.

Fördelen med den progressiva modellen i moderna språk är att den kan tillämpas oberoende av hur och när eleven vill dokumentera sina språkkunskaper. Såsom påpekats i denna rapport är språkkartan i Sverige stadd i förändring. Ett styrdokument som kan användas både för bedömning av kunskaper och planering av studier i olika skolformer är en fördel i språk som tillägnas på olika sätt.

Önskemål kommer också från bl a referenskommunerna om att få ett system för bedömning och dokumentation som kan jämföras med betyg och intyg från språkutbildningar i andra länder.

I Betänkandet av kommittén för svenska språket, Mål i mun, SOU 2002:27, föreslås att även ämnet svenska som andraspråk inordnas i ramverket och den svenska stegmodellen.

En analys av samtliga kursplaner i modersmål, andraspråk och övriga språk bör enligt Skolverket göras i ett sammanhang. Det är angeläget att skapa ett system som tillgodoser individens behov av att tillgodoräkna sig språkliga kompetenser, som möjliggör internationella jämförelser och som tar hänsyn till individers olika förutsättningar och behov. Överväganden bör göras av fördelar och nackdelar med en anpassning av styrdokument till europeiska mått, och ett system bör skapas som är anpassat till den flerspråkighet som utvecklas i Sverige och Europa. Ett kursplanesystem bör skapas som möjliggör för individen att få tillgodoräkna sig språkkunskaper, som uppmuntrar till utveckling av flerspråkighet och som värnar om utveckling av alla slags modersmål.

Under år 2002 kommer Betänkandet Mål i mun att remissbehandlas, gymnasiekommitténs betänkande väntas i december, där också en diskussion om ämnesbetyg pågår, vilket skulle ha betydelse för fortsatt utveckling av språkkursplaner. Ett utvecklingsarbete pågår under året av styrdokument inom vuxenutbildningen. Även i vuxenutbildningen diskuteras för närvarande modersmålets plats i utbildningar.

Skolverket föreslår, i avvaktan på den föreslagna kursplaneanalysen, att kurserna i modersmål på gymnasial nivå får poängen 200 vardera för A och B-kurserna och att kursen Aktiv tvåspråkighet ger 100 poäng. Detta skulle innebära att elever inte behöver välja att göra sitt modersmål till ett modernt språk av taktiska skäl.

4. Omfattning och organisation

4.1 Utvecklingen mellan 1990-2001

Antalet barn i förskolan ökade under 1990-talet. År 1995 skärptes kommunernas ansvar och de blev skyldiga att ordna plats i förskoleverksamhet och skolbarnsomsorg för barn vars föräldrar förvärvsarbetar eller studerar. Tillgängligheten till förskoleverksamhet ökade ytterligare, inte minst för invandrabarnen, när barn till arbetslösa och föräldralediga gavs rätt till plats den 1 juli 2001 respektive 1 januari 2002.

Andelen barn i förskolan med annat modersmål än svenska har varierat något under perioden. Högst var andelen 2001 (13 procent) och lägst 1998 (9 procent).

Modersmålsstödet i förskolan har minskat kraftigt under 1990-talet. I början av perioden gavs modersmålsstöd till omkring 60 procent av de barn i förskolan som hade ett annat modersmål än svenska. År 1994 var andelen 20 procent och 2001 hade den minskat till 13 procent. Detta motsvarar 1,5 procent av alla barn i förskolan.

Många kommuner har avvecklat modersmålsstödet helt. År 1990 anordnade 69 procent av kommunerna (179 av 260 kommuner) modersmålsstöd, jämfört med 17 procent 2001 (52 av 289 kommuner).

Det finns flera orsaker till den kraftiga och snabba minskningen. I början av 1990-talet upphörde det riktade statsbidrag som utgått till modersmålsstödet sedan 1975, för att i stället ingå i det generella bidraget till kommunerna. Samtidigt utsattes kommunerna för stora besparingskrav. Då det inte fanns någon lagstadgad skyldighet att erbjuda modersmålsstöd, hamnade en nedläggning högt på kommunernas lista över besparingsobjekt.

Grundskolan

I grundskolan har andelen elever som är berättigade till modersmålsundervisning varit relativt oförändrat under 1990-talet, cirka 12 procent.

Andelen deltagare i modersmålsundervisning har däremot minskat, kraftigast mellan 1990 och 1992. Orsakerna var flera:

- Ekonomiska nedskärningar i kommunerna ledde till besparingar för den del av undervisningen som inte var obligatorisk för eleverna.
- Ämnet modersmål hade fått en snävare definition, från att språket skulle vara "ett levande inslag i hemmet" till att det skulle vara ett "dagligt umgängesspråk"¹¹.
- Kommunernas skyldigheter att anordna undervisning begränsades. Det behövdes minst fem elever som önskade undervisning i ett språk för att kommunen skulle vara skyldig att anordna sådan. Kommunen blev inte heller skyldig att erbjuda undervisning längre än sju år.

¹¹ SÖ-FS 1987:72, 2§

Läsåret 1990/91 deltog 65 procent av de berättigade eleverna i modersmålsundervisning och läsåret 2000/01 hade siffran sjunkit till 52 procent. De elever som deltar får undervisning allt kortare tid. Läsåret 1990/91 uppgick antalet undervisningstimmar per deltagande elev till 1,27, läsåret 1997/98 hade det sjunkit till 0,57.

Gymnasieskolan

Under början av 1990-talet (t.o.m. läsåret 1994/95) tog man in uppgifter om andelen elever som var berättigade till modersmålsundervisning i gymnasieskolan. Enligt den statistiken var det ca 6 procent som var berättigade¹². Av dessa deltog 42 procent i modersmålsundervisning läsåret 1991/92 och 37 procent läsåret 1994/95.

Numera redovisas inte berättigade elever utan uppgifterna från gymnasieskolan gäller elever med utländsk bakgrund, d.v.s. elever som är födda utomlands eller är födda i Sverige med båda föräldrarna födda utomlands.

Andelen elever med utländsk bakgrund var 13 procent läsåret 1995/96.

Läsåret 2000/01 hade 14 procent av eleverna på de nationella och specialutformade programmen utländsk bakgrund. För de individuella programmen var siffran 35 procent. Av eleverna med utländsk bakgrund fick ca 20 procent slutföra i minst en av kurserna i modersmål.

Elever i behov av särskilt stöd

Obligatoriska särskolan, specialskolan och gymnasiesärskolan

Det finns ingen löpande statistik över andelen elever med annat modersmål än svenska eller med utländsk bakgrund i obligatoriska särskolan, specialskolan och gymnasiesärskolan, endast uppgifter om andelen elever som deltar i modersmålsundervisning.

I specialskolan förekommer det knappt sådan undervisning, bl a beroende på att ett fåtal modersmåls lärare förutom modersmålet även har kunskaper i teckenspråk. Under läsåret 2000/01 deltog 1,5 procent av specialskolans elever i modersmålsundervisning.

I obligatoriska särskolan deltog 2,3 procent av eleverna i modersmålsundervisning läsåret 2000/01 och för gymnasiesärskolan var motsvarande siffra 1,1 procent.

Elever i specialutformade undervisningsmodeller

Elever som är berättigade till undervisning i och på modersmålet finns även inom olika specialutformade undervisningsmodeller. Exempel på sådana är särskilda undervisningsgrupper för barn och ungdomar med diagnoser som Aspergers- och Tourettes syndrom liksom MBD och autism. Omfattningen av denna specialinriktade verksamhet är relativt liten. Viss särskild undervisning förekommer också på sjukhus och andra institutioner. Skolverket har

¹² Skillnaden mellan grundskolans 12 procent "hemspråksberättigade" och gymnasieskolans 6 procent speglar inte det faktiska förhållandet. De "hemspråksberättigade eleverna" fortsatte nämligen till gymnasieskolan i nästan samma utsträckning som övriga elever. Denna brist i statistiken var en bidragande orsak till att Skolverket beslutade sig för att inte längre samla in uppgift om "berättigade elever" utan numera i stället redovisar antal elever som studerar modersmål.

ingen statistik över omfattningen av eventuell modersmålsundervisning i dessa verksamheter.

Skolor på särskilda ungdomshem drivs av Statens Institutionsstyrelse och omfattar ca 1000 platser. Uppgifter om omhändertagande finns på Socialstyrelsen. Någon uppgift om omfattning av modersmålsundervisning för denna grupp elever finns inte. En uppföljning gjord av Socialstyrelsen 1998¹³ visade att barn med utländsk bakgrund var kraftigt överrepresenterade bland de placerade barnen. Detta gällde särskilt barn som själva invandrat till Sverige. Skolor på behandlingshem för barn och ungdomar med psykosociala problem drivs av privata eller kommunala huvudmän. Skolverksamheten bedrivs antingen som fristående skola, underställd ett lokalt rektorsområde eller enligt 10 kap §3 i Skollagen på uppdrag av elevernas skolhuvudmän. Verksamheten omfattade 1998 totalt 3000 barn och ungdomar. Majoriteten av dessa elever fick sin skolgång i den ordinarie kommunala skolan men uppskattningsvis en tredjedel av eleverna fick sin skolgång inom behandlingshemmens egen skolverksamhet. Enligt Socialstyrelsens uppföljning hade en tredjedel av de placerade eleverna en eller båda föräldrarna födda utomlands.

På Skolverket finns ingen redovisning av omfattningen av modersmålsundervisningen för dessa elever.

Skoldaghem, Resursskolor och Behandlande skolor är några benämningar för stödjande skolverksamheter inom den kommunala obligatoriska grundskolan. Till skillnad från behandlingshem är barnen och ungdomarna generellt inte omhändertagna av socialtjänsten. Verksamheten sker under ordinarie skoldag. Även här är det svårt att få uppgift om omfattningen av den totala verksamheten. Uppskattningsvis omfattar denna verksamhet drygt 1000 elever i hela landet. Andelen barn med ett annat modersmål än svenska kan antas ligga någonstans mellan riksgenomsnittet för grundskolan som är 12 procent och de 33 procent som gäller för de omhändertagna barnen och ungdomarna. Inte heller här finns några uppgifter om omfattningen av modersmålsundervisningen för dessa elever

Fristående skolor

I fristående grundskolor har andelen elever som är berättigade till modersmålsundervisning legat på ungefär samma nivå under senare hälften av 1990-talet ca 19 procent. Andelen deltagare i modersmålsundervisning har under denna period varit som lägst 60 procent. Under läsåret 200/01 deltog 67 procent av de berättigade eleverna i de fristående grundskolorna i modersmålsundervisning.

Innevarande läsår finns totalt 488 fristående grundskolor. 76 har konfessionell inriktning, 36 språklig/etnisk inriktning och 8 internationell.

Det finns fyra fristående gymnasieskolor med internationell inriktning där eleverna tar en internationell examen, International Baccalaureal, IB.

¹³Individ- och familjeomsorgens arbete med ungdomar, Socialstyrelsen, 1998

Skolverket genomförde 1996 - 97 på uppdrag från regeringen en kartläggning av fristående skolor med etnisk/religiös inriktning. Syftet med uppdraget var:

" att göra en kartläggning av fristående skolor med inriktning mot en avgränsad grupp inom det svenska samhället, att analysera de problem som kan vara förknippade med en sådan inriktning samt föreslå åtgärder som syftar till att minska de eventuellt segregeringseffekterna".

Regeringen befarade i sin uppdragspromemoria att ett ökat antal fristående skolor med inriktning mot en avgränsad grupp i det svenska samhället skulle kunna bidra till en ökad social, kulturell och ekonomisk segregation.

Skolverket valde att genomföra uppdraget genom att göra en undersökning inom ramen för verkets utvärderingsprogram och dess enhet för åtgärdsinriktade analyser. Undersökningen genomfördes våren 1997.

Uppdraget redovisades till Utbildningsdepartementet den 1 oktober 1997 i form av rapporten *Barn mellan arv och framtid* (dnr 97:810).

Skolverket konstaterar i sin sammanfattning, "att denna undersökning inte ger stöd för en negativ bild av någon av de olika skolinriktningar som ingick i undersökningen. Den visar tvärtom på en verklighet där skolor som vänder sig mot olika etniska, språkliga eller konfessionella grupper i många fall har högre ambitioner vad gäller elevernas kunskapsinhämtande än vad som är gängse inom det offentliga skolväsendet. Om denna ambition kan omsättas i praktiken skulle dessa skolor således aktivt kunna medverka till en bättre integrering i det svenska samhället av de grupper skolan vänder sig till".

4.2 Nulägesbeskrivning

Som underlag för en beskrivning av hur modersmålsstödet och modersmålsundervisningen är organiserat och fungerar idag används två undersökningar som båda genomförts inom ramen för regeringsuppdraget.

Kommunenkäten. En enkätundersökning om modersmålsstöd och modersmålsundervisning riktad till landets samtliga kommuner genomfördes i februari 2002. Den omfattade förskolan, förskoleklassen, grundskolan, obligatoriska särskolan och gymnasieskolan. Enkäten besvarades av cirka 90 procent av kommunerna och innehöll frågor om bland annat organisation, styrning och ledning, finansiering och lokalt utvecklingsarbete.

Referenskommunerna. En referensgrupp med 18 kommuner har bildats med anledning av regeringsuppdraget. I kommunerna finns mellan 50 och 60 procent av alla barn och elever med annat modersmål i förskola och 2001. Referenskommunernas erfarenheter och synpunkter har samlats in bland annat via en enkät med frågor om planering, genomförande, uppföljning, utvärdering samt utveckling av modersmålsstöd och modersmålsundervisning i de olika verksamhetsformerna. Enkäten innehåller i stor utsträckning öppna frågor och fördjupar och nyanserar den bild som ges av den rikstäckande kommunenkäten

Nedan ges en sammanfattning av resultaten från de båda undersökningarna. En fullständig redovisning finns i bilaga 2.¹⁴

Förskolan

Förskolan ska enligt läroplanen (Lpfö 98) bidra till att barn med ett annat modersmål än svenska får möjlighet att utveckla både det svenska språket och sitt modersmål. Detta har inte inneburit någon ökad satsning på modersmålsstödet. Undersökningarna visar att modersmålsstödet är fortsatt lågt prioriterat i kommunerna.

Omfattning

Enligt kommunenkäten anordnades modersmålsstöd i var fjärde kommun i februari 2002.¹⁵ Föräldrarnas önskemål är oftast inte tillräckligt för att barnet ska ges stöd. Endast ett fåtal kommuner erbjuder stöd till alla som önskar (16 kommuner). Några av referenskommunerna erbjuder modersmålsstöd till barn i vissa åldrar, några erbjuder stöd i redan befintliga språk och ytterligare andra ger stöd endast till barn som man har bedömt är i behov av särskilt stöd för sin språkliga och kognitiva utveckling. En del kommuner anger att det är ekonomin som avgör om ett barn ska få stöd, andra anger att det är tillgången till personal som bestämmer.

Den tid som avsätts för modersmålsstöd för varje barn/barngrupp varierar stort mellan kommunerna. Genomsnittet i referenskommunerna ligger på 2–3 timmar per vecka.

Kommunerna kan informera föräldrarna om modersmålsstödet antingen när barnet skrivs in i förskolan, i den öppna förskolan, på BVC eller på annat sätt. Kommunenkäten visar att drygt en tredjedel av de kommuner som anordnar stöd har utarbetat informationsmaterial till föräldrarna. Flera av referenskommunerna vittnar om att det är svårt att informera om modersmålsstödet eftersom man endast i begränsad omfattning kan erbjuda något stöd.

Personal

I flertalet av referenskommunerna ges modersmålsstödet av ambulerande lärare. Tvåspråkig personal förekommer också, men är inte lika vanligt. Modersmålsstödet är ofta integrerat i förskolans övriga verksamhet. Det är dock svårt för lärarna att få till stånd ett samarbete med den ordinarie personalen. De flesta modersmålslärare arbetar i flera förskolor och även i skolan, och kan endast i begränsad omfattning delta i förskolornas planeringar och utvärderingar. Ofta bildar de istället egna arbetslag inom den centrala enhet där de är anställda. I förskolor med fast anställd flerspråkig personal finns andra förutsättningar att planera, följa upp och utvärdera modersmålsstödet än i förskolor med ambulerande modersmålslärare.

Modersmålslärarna har varierande förskolepedagogisk kompetens. Relativt många (en tredjedel i referenskommunerna) är utbildade förskollärare/lärare från Sverige och/eller hemlandet. Andra har barnskötarutbildning eller sak-

¹⁴ Modersmålsstöd och modersmålsundervisning – organisation och omfattning, 2002

¹⁵ Andelen är högre än den som rapporteras i den officiella statistiken hösten 2001 (18 procent)

nar adekvat utbildning. Drygt hälften av modersmåslärarna i referenskommunernas förskolor arbetar även i grundskolan.

Flera av referenskommunerna uppger att man har svårt att rekrytera personal på grund av att tjänsteunderlaget är litet och att framtiden för modersmålsstödet är oförutsägbart.

Styrning och ledning

De kommuner som anordnar modersmålsstöd har ofta politiskt antagna mål eller riktlinjer för modersmålsstödet (40 procent av kommunerna). Vanligast är att målen och/eller riktlinjerna gäller omfattningen av modersmålsstödet, dvs. vilka och hur många barn som ska erbjudas stöd. Mer sällan rör målen/riktlinjerna innehållet i verksamheten.

I en stor del av kommunerna finns ansvaret för information och fortbildning samlat centralt i kommunen. Många av referenskommunerna har till exempel samlat organisationen av modersmålsstödet till en central enhet med personalansvar för modersmåslärarna och ett övergripande ansvar bland annat för information om verksamheten till förskolorna.

Det är ganska ovanligt att modersmålsstödet följs upp eller utvärderas på central nivå i kommunerna. Var femte kommun som har modersmålsstöd har gjort någon sådan uppföljning eller utvärdering under de två senaste åren. Enligt referenskommunerna är det något vanligare att uppföljning och utvärdering görs i de enskilda förskolorna och/eller av modersmåslärarna.

Övrigt stöd

Många barn som börjar förskolan kan mycket lite svenska, eller ingen svenska alls. De behöver stöd av någon vuxen som talar deras modersmål, särskilt under den första tiden i förskolan. Kommunenkäten visar dock att sådant stöd långt ifrån förekommer i alla kommuner. 45 procent av kommunerna erbjuder inget stöd på modersmålet alls till dessa barn. Ibland placeras barnen i särskilda förskolegrupper med personal som kan barnets språk (till exempel flyktingförskolor eller mottagningsförskolor).

Utveckling

Ungefär varannan kommun planerar enligt kommunenkäten att utveckla modersmålsstödet under det närmsta året (56 procent). Utvecklingsinsatserna handlar ofta om fortbildning, antingen riktad till modersmåslärarna eller till all personal i frågor som rör språk- och identitetsutveckling. Det kan också röra sig om informationsinsatser till föräldrar.

Förskoleklassen

Omfattning

Elevernas möjligheter att få undervisning i och på sitt modersmål i förskoleklassen finns inte reglerad i någon förordning. Trots detta deltar cirka 40 procent av de ”berättigade” eleverna (elever med annat modersmål än svenska) i sådan verksamhet, alltså betydligt högre andel än motsvarande andel i förskolan, men lägre än i grundskolan.

Enligt kommunenkäten erbjuder drygt 40 procent av kommunerna modersmålsundervisning i förskoleklassen.

Undervisningen är i referenskommunerna ofta förlagd till eftermiddagstid och det vanligaste är att varje elev/elevgrupp får 40–80 minuters undervis-

ning per vecka. Den sena undervisningstiden och gruppernas sammansättning, där sexåringarna ofta hamnar i grupper tillsammans med äldre barn, anges som negativa faktorer för undervisningen i modersmål i förskoleklassen.

Organisation och styrning

I de allra flesta kommuner som anordnar modersmålsundervisning i förskoleklass (cirka 80 procent) finns undervisningen i samma organisation och med samma bestämmelser som i grundskolan.

Referenskommunerna har vanligen centrala rutiner för hanteringen av modersmålsundervisningen i förskoleklassen med ansvaret förlagt till en enhet, ofta samma som grundskolans modersmålsundervisning. Flertalet erbjuder undervisning i modersmål i förskoleklassen enligt samma kriterier och med samma omfattning som i grundskolan. Således är det föräldrarna som anmäler barnet och undervisningen anordnas om det finns fler än fem elever i kommunen som önskar undervisning i språket och om det finns en lämplig lärare.

Det är tämligen ovanligt att det finns politiskt beslutade mål eller riktlinjer för modersmålsundervisningen i förskoleklassen. Bland de kommuner i landet som anordnar sådan undervisning har ungefär var tredje politiskt antagna mål eller riktlinjer för verksamheten. Oftast rör målen eller riktlinjerna organisationen eller omfattningen av undervisningen.

Det är också ovanligt att kommunerna följer upp eller utvärderar verksamheten. Endast cirka tio procent av kommunerna har gjort någon uppföljning eller utvärdering av modersmålsundervisningen på central nivå under de två senaste åren. Enligt referenskommunerna gör dock modersmållärarna ganska ofta själva utvärderingar.

Utveckling

Cirka hälften av de kommuner som erbjuder modersmålsundervisning i förskoleklassen planerar att utveckla verksamheten under 2002. Planerna rör oftast fortbildning, särskilt fortbildning som syftar till att fördjupa modersmållärares förskolekompetens.

Grundskolan

Grundskolan ska enligt grundskoleförordningen erbjuda undervisning i modersmål till elever som är berättigade till detta och studiehandledning på modersmålet till elever som är i behov av sådan undervisning.

Andelen berättigade elever som deltar i undervisningen skiljer sig åt mellan olika kommuner – i storstäderna deltar drygt 60 procent av eleverna, i glesbygdskommunerna knappt 20 procent.

Styrning och ledning

I mer än hälften av kommunerna (cirka 60 procent) ligger ansvaret för grundskolans modersmålsundervisning samlat centralt i kommunen (eller kommundelen), antingen i en skolenhet, i en särskild organisation eller på annat sätt. De centrala enheterna förser skolorna med information om hur kommunen organiserar undervisningen i och på modersmål. Enheterna har också ansvar för organisation och genomförande av undervisningen.

I vissa kommuner bedrivs verksamheten i form av en så kallad beställarutförarorganisation där enskilda skolor/skolenheter beställer undervisning och betalar för de köpta timmarna. Enligt kommunenkäten är dock detta förhållandevis ovanligt. Vanligare är i stället att skolan/rektorsområdet själv ansöker om och beställer modersmålsundervisningen. Cirka var tredje kommun har en sådan finansieringsmodell.

Det är mycket ovanligt att man följer upp eller utvärderar modersmålsundervisningen på central nivå i kommunerna. Mindre än tio procent av kommunerna har enligt kommunenkäten gjort några sådana uppföljningar eller utvärderingar under de två senaste åren.

Ungefär 30 procent av kommunerna uppger att det finns politiskt fattade riktlinjer i kommunen som anger vid vilken tid på dagen modersmålsundervisningen ska ske. I de allra flesta fall innebär riktlinjerna att undervisningen ska förläggas *utanför* timplanebunden tid. Endast enstaka kommuner uppger att de har riktlinjer som innebär undervisning *inom* timplanebunden tid. Nästan alla referenskommuner uppger också att i modersmålsundervisningen i grundskolan sker utanför timplanen, vanligen på eftermiddagarna efter elevernas ordinarie schema. Studiehandledning däremot ersätter annan undervisning och schemaläggs som andra särskilda stödinsatser.

Det förekommer ungefär lika ofta att det finns riktlinjer för hur mycket undervisning som ska ges. Det vanligaste är att riktlinjerna anger intervallet 40–60 min per vecka. Nästan en tredjedel av de kommuner som har riktlinjer uppger detta intervall. Men även 61–80 min per vecka är vanligt.

Undervisning på modersmålet

Kommunenvisar visar att det i var åttonde kommun förekommer ämnesundervisning på modersmålet. Det rör sig om klasser där alla elever har samma modersmål eller om grupper av elever som får undervisning i vissa ämnen (till exempel matematik på spanska eller engelska på persiska). Dessa organisationsmodeller är vanliga i fristående skolor med språklig/etnisk inriktning och även i blandade klasser med barn från nationella minoriteter (till exempel finsk- och svenskspråkiga klasser).

Enligt grundskoleförordningen är kommunen inte skyldig att anordna undervisning i modersmål mer än sju år, den så kallade sjuårsregeln. I referenskommunerna är dock det vanligaste att eleverna erbjuds undervisning under hela grundskoletiden. Anledning till detta är, att tillämpning av denna regel skulle medföra negativa konsekvenser för eleverna¹⁶.

I referenskommunerna sker undervisningen i modersmål i allmänhet i grupper om 4–6 elever. I storstadsområden är grupperna större och i mindre kommuner förekommer fortfarande enskild undervisning. Många grupper är heterogena både när det gäller elevernas ålder och språkfärdighet.

Studiehandledning

Omfattningen av den del av modersmålsundervisningen som ges i form av studiehandledning varierar. Några referenskommuner uppger att de ger mindre än 10 procent av undervisningen i modersmål i form av studiehandledning medan andra har 40 procent eller mer.

¹⁶ Se exempel i bilaga 6 i denna rapport

Kommunenkäten innehöll en fråga om hur många timmars studiehandledning *på modersmålet* som gavs i kommunen vecka 42 år 2001. Över hälften av kommunerna (56 procent) uppgav att de inte hade tillgång till sådana uppgifter och 20 procent av kommunerna hoppade över frågan. Av de resterande kommunerna uppgav i stort sett alla ett timantal som motsvarade högst tio minuter per berättigad elev.

Detta antal kan sättas i relation till antalet timmars *undervisning i modersmålet* som gavs per elev som är berättigad till modersmålsundervisning. Här uppgav var tredje kommun att de inte hade tillgång till sådana uppgifter medan 15 procent inte besvarade frågan. Av de resterande kommunerna uppgav hälften ett timantal som motsvarade högst 10 minuter per berättigad elev och närmare var tredje ett timantal i intervallet 11 till 20 minuter.

För elever som nyligen kommit till Sverige erbjuder de flesta av referenskommunerna särskilda insatser i form av förberedelseklasser eller liknande med undervisning i svenska som andraspråk och en förstärkt modersmålsundervisning, ofta i form av studiehandledning.

Personal

I stort sett alla referenskommuner uppger att de har god tillgång på behöriga modersmålslärare. Större delen av modersmålsundervisningen ges av ambulerande lärare. Många undervisar på 10–12 olika skolor, ibland på ännu fler. Många kommuner eftersträvar kombinationstjänster för lärare i modersmål, antingen som lärare i fler ämnen eller som klasslärare i till exempel tvåspråkiga klasser. I referenskommunerna är det ungefär lika vanligt att modersmålslärarna ingår i skolans arbetslag som att de bildar egna.

Utveckling

Drygt en tredjedel av kommunerna planerar utvecklingsinsatser under det kommande året. Oftast rör det sig om fortbildning riktad till modersmålslärarna. Men det kan även röra sig om att ta fram material för kvalitetssäkring, till exempel lokala arbetsplaner/kursplaner, eller informationsmaterial till föräldrar.

Lärarna i modersmål deltar i viss utsträckning i utvecklingssamtal med elever och föräldrar, i annat fall lämnas ett skriftligt omdöme till klassläraren. Många modersmålslärare har också egna utvecklingssamtal med elever och föräldrar. Även föräldramöten och andra aktiviteter för föräldrar och barn förekommer. Vissa kommuner gör kvalitetsmätningar av modersmålsundervisningen där både föräldrar och barn medverkar.

Kursplan och betyg

Kursplanen i modersmål är grunden för undervisningen. I referenskommunerna tjänar kursplanen och lokala varianter som underlag vid uppföljning och utvärdering av undervisningen. I uppföljning och utvärdering ingår också till exempel organisations- och kvalitetsfrågor, arbetsinnehåll och arbetstillfredsställelse, arbetsmiljöfrågor och förbättringsområden för verksamheten.

Betyg ges i år 8 och år 9. Betygsgenomsnittet i ämnet modersmål brukar ligga ganska högt, särskilt i år 9. En av anledningarna kan vara att ämnet är frivilligt och att det är ett visst urval av eleverna som deltar i undervisningen.

Dagens betygssystem med kurs- och målrelaterade betyg och formulerade betygskriterier anses underlätta betygssättningen.

Elever i behov av särskilt stöd

I grundsärskolan ska eleverna erbjudas undervisning i modersmål enligt samma bestämmelser som gäller för grundskolan – dock ej som språkval. Kursplanen i modersmål har reviderats och gäller från 1 juli 2002.

Deltagandet i undervisning i modersmål är lågt, mindre än två procent av alla barn i den obligatoriska särskolan deltar. Motsvarande andel för grundskolan ligger kring sex procent. I några av de större kommunerna har dock antalet elever ökat de senaste åren. De lärare som undervisar i modersmålet i grundsärskolan arbetar ofta även som modersmålslärare i förskolan och/eller grundskolan och gymnasieskolan.

I specialskolan är situationen likartad. Även för ämnet modersmål i specialskolan finns en reviderad kursplan. Andelen elever som deltar är låg.

Även i träningsskolan finns möjlighet att få undervisning i modersmål. Viss undervisning förekommer och då inom ämnesområdet kommunikation.

I kommunenkäten var bortfallet stort på de frågor som gällde grundsärskolan. Var fjärde kommun besvarade överhuvudtaget inte den del av enkäten som rörde särskolan. Andra kommuner besvarade endast en del av frågorna. Det är därför svårt att via kommunenkäten få en bild av hur modersmålsundervisningen i den obligatoriska särskolan fungerar idag.

I rapporten *Invandrare med funktionshinder*, från 1998, redovisas bland annat hur många elever med funktionshinder som har ett annat modersmål än svenska och i vilken utsträckning de deltar i modersmålsundervisningen. Projektet genomfördes i samarbete mellan SIOS, samarbetsorgan för invandrarorganisationer i Sverige och SIH, Statens Institut för Handikappfrågor i skolan.

Av resultatet kan man utläsa att av de närmare 1000 elever som var berättigade till modersmålsundervisning i grundsärskolan, träningssärskolan och gymnasiesärskolan i januari 1998 deltog endast ca 25 procent, för tränings-särskolan och gymnasiesärskolan var andelarna ännu lägre.

Särskilda undervisningsgrupper för barn och ungdomar med olika diagnoser, undervisning på sjukhus och andra institutioner, skolor på särskilda ungdomshem, skolor på behandlingshem, skoldaghem, resursskolor och behandlande skolor är exempel på statliga och kommunala verksamheter för elever i behov av särskilt stöd.

Barn och ungdomar med andra modersmål än svenska är överrepresenterade bland barn i behov av särskilt stöd. Deras språkproblem är inte sällan en viktig del av deras skolproblem.

I kontakter och diskussioner med de referenskommuner som knutits till regeringsuppdraget har framkommit att det ges mindre undervisning i modersmål och studiehandledning på modersmål vid skolgång för dessa elever än inom den ordinarie grund- och gymnasieskolan.

Socialtjänst och vårdgivare prioriterar inte barns och ungdomars rätt till modersmålsundervisning. Utsatta föräldrar har också svårt att få stöd till val

av modersmålsundervisning. Brist på kunskap om språkutveckling och personliga avstånd till barn och ungdomar med invandrarbakgrund verkar inverka negativt på ambitionen att stödja dessa barns och ungdomars hela språkutveckling.

Gymnasieskolan

I gymnasieskolan kan modersmålet läsas som individuellt val, språkval (moderna språk) eller utökat program. Undervisningen är uppdelad på tre kurser och omfattar sammanlagt 250 poäng. Eleverna kan välja om de vill läsa alla tre kurserna eller endast en eller två. För att delta i undervisningen krävs att eleven har förkunskaper motsvarande betyget Godkänd från år 9. För de elever som inte har möjlighet att delta i undervisningen, men ändå vill ha betyg i en eller flera av kurserna, finns möjlighet att genomgå provning. Även studiehandledning ges i gymnasieskolan.

Läsåret 2001/2002 hade 14 procent av eleverna på de nationella och specialutformade programmen utländsk bakgrund. För de individuella programmen var siffran 35 procent. Av eleverna med utländsk bakgrund fick ca 20 procent slutbetyg i minst en av kurserna i modersmål 2000/2001.

Omfattning

Enligt kommunenkäten anordnar ungefär hälften av landets kommuner modersmålsundervisning i gymnasieskolan. Att modersmålet läses som ett individuellt val är något vanligare än att det läses som språkval eller utökad studiekurs.

Omfattningen av undervisningen varierar mellan kommunerna. I referenskommunerna är det vanligast med ungefär två veckotimmar per grupp under ett läsår för en kurs på 100 poäng, men några kommuner erbjuder bara 40 - 60 min per vecka. Undervisningsgruppernas storlek varierar också. Grupperna är ofta större än i grundskolan och flera kommuner har 10 - 20 elever i grupperna.

Lärarna arbetar utifrån kursplanerna som finns för var och en av de tre kurserna, A- kurs, B- kurs och Aktiv tvåspråkighet. Elever som önskar kan genomgå provning i modersmål och många kommuner har utarbetat modeller/rutiner för detta.

I Stockholm finns från hösten 2001 en möjlighet för elever som inte har slutbetyg i ämnet modersmål att läsa modersmål som vidgat språkval enligt kursplanen i moderna språk. Kursen omfattar 100 poäng och vänder sig till elever som

- har språket som ursprungs- eller släktspråk men som inte har kunskaper i språket på modersmålsnivå
- har haft språket som skolspråk när de gått i skola i sitt ursprungsland
- har bott i annat land under ett antal år och som vill behålla och utveckla landets språk

Utbildningen erbjuds i arabiska, finska, persiska, polska och tigriska.

Studiehandledning

Enligt kommunenkäten förekommer studiehandledning på modersmålet i ungefär var femte kommun. Andelen är densamma inom de individuella som inom de nationella programmen.

I referenskommunerna är det en mycket liten del av eleverna som får studiehandledning. I de kommuner som anordnar sådan förekommer den huvudsakligen inom de individuella programmen.

Styrning

Många kommuner har en central organisation för undervisningen i modersmål på gymnasieskolan, antingen densamma som för grundskolan eller vid en av kommunens gymnasieenheter.

Det är mycket ovanligt att det sker någon uppföljning eller utvärdering av modersmålsundervisningen på central nivå i kommunerna. Enligt kommunenkäten förekommer det bara i ett tiotal kommuner. I referenskommunerna genomförs uppföljning och utvärdering på den centrala enheten där sådan finns. Vissa kommuner gör också en särskild kursutvärdering efter varje kurs. I uppföljning och utvärdering behandlas samma frågor som i grundskolan och dessutom frågor om betygskriterier och betygssättning samt elevernas medverkan vid utformning av innehåll i de olika kurserna.

Det är mycket ovanligt att kommunerna planerar att utveckla gymnasieskolans modersmålsundervisning under 2002. Endast ett tiotal kommuner har sådana planer enligt kommunenkäten.

Fristående skolor

I storstäder som Stockholm och Göteborg finns ett stort intresse i vissa föräldragrupper för att barnen ska gå i fristående skolor, både konfessionella skolor och sådana med språklig/etnisk profil. Även fristående skolor med speciell pedagogik (t.ex. Montessori, Freinet och Waldorf) och allmän inriktning är efterfrågade av elever med annat modersmål än svenska. De föräldrar som aktivt söker till fristående skolor uppfattar ofta att de fristående skolorna har större möjligheter att tillgodose barnens och ungdomarnas behov, bl a av undervisning i och på modersmålet. Många fristående skolor har undervisning i olika ämnen på modersmålet och en större andel flerspråkig personal än i skolor med kommunala huvudmän.

4.3 Forskning om organisation

I rapporten *Modersmålsundervisningen – en forskningsöversikt* konstaterar Tuomela att den forskning som gjorts när det gäller modersmålsundervisningen på organisatorisk nivå (t.ex. Municio 1987) visar att det ända sedan hemspråksreformen 1977 funnits ett stort gap mellan intention och genomförande och att reformens flexibla formuleringar inte motsvaras av flexibla lösningar i praktiken.

Flera studier visar att undervisningsvolymen, som varierar mellan 20 och 80 minuter i veckan, av modersmålslärarna uppfattas som otillräcklig för att uppnå kursplanens mål. Modersmål, som tidigare arrangerades som ett utbytesämne, ges nu främst efter övriga lektioner. Både den begränsade under-

visningstiden och det faktum att undervisningen ligger på eftermiddagstid medför negativa konsekvenser för eleverna.

Under 1990- talet har elevantalet i undervisningsgrupperna ökat och grupperna är oftast heterogena när det gäller elevens ålder och kunskaper i modersmålet, vilket anses försvåra undervisningen. Undervisningen ges sällan i ändamålsenliga lokaler (Ajagán - Lester 1996, Jonsson Lilja 1999, Johansson 2000).

4.4 Sammanfattande kommentar

Under 1990- talet har omfattningen av modersmålsstöd och modersmålsundervisning minskat i förskolan och i alla skolformer utom i de fristående skolorna.

Beträffande organisationen kan konstateras att det råder stor samstämmighet när det gäller kommunernas sätt att organisera modersmålsstöd och modersmålsundervisning.

Exempel på sådana allmänt förekommande förhållanden:

- största delen av stödet/undervisningen ges av ambulerande lärare med arbete på flera olika förskolor/skolor
- ingen eller liten andel tvåspråkiga undervisningsgrupper eller grupper som får undervisning på modersmålet
- den s.k. "sjuårsregeln" används sällan
- genomsnittlig gruppstorlek är fem elever
- undervisningen i modersmål ligger i stor utsträckning på eftermiddagstid
- en mindre del av modersmålsundervisningen bedrivs i form av studiehandledning

Ansvaret för verksamheten är ofta samlat på en enhet där skolledningen bl a ansvarar för information till övriga enheter i kommunen, tar emot anmälningar om modersmålsstöd och/eller modersmålsundervisning, har personalansvar för modersmålslärarna, initierar kompetensutveckling för lärare i modersmål och andra personalkategorier

Kännetecknande för dagens modersmålsundervisning är att den inte ingår som en naturlig del i skolans reguljära verksamhet. Organisatoriskt såväl som innehållsmässigt medför detta svårigheter för samarbetet mellan olika lärarkategorier och modersmålslärarna kan inte i önskvärd utsträckning bidra till den pedagogiska dialog som bl a ska syfta till att utveckla elevernas modersmål och befrämja en flerkulturell identitetsutveckling.

5. IT och läromedel i modersmålsundervisningen

5.1 Läromedlens roll

Eleven som kommer till modersmålsundervisningen använder som regel detta språk dagligen vid samtal med föräldrar, syskon kanske även andra släktingar och jämnåriga kamrater. Syftet med modersmålsundervisningen för dessa elever är samma som för de elever som har svenska som modersmål, men villkoren för det stöd som modersmålseleverna får är radikalt annorlunda.

Som hjälpmedel för att vidga sina kunskaper har eleverna i undervisningen i svenska tillgång till både förproducerade läromedel och kompletterande material i form av skönlitteratur, faktaböcker, tidningar, tidskrifter och olika slags ljud- och bildmaterial, både sådana som är utvecklade för skolbruk och ett "allmänt utbud" av film/video som är användbart i undervisningen. Därutöver finns datorbaserade språkträningsprogram och mängder av kunskapsbaser och verktyg för informationssökning på Internet. Eleverna möter dessutom det svenska språket i all övrig undervisning och i praktiskt taget alla läromedel som används i olika ämnen.

De flesta modersmålselever får undervisning i sitt modersmål endast vid ett par tillfällen i veckan. För att kunna utnyttja den tiden så bra som möjligt, behöver elever och lärare tillgång till material som på ett effektivt sätt kan stödja modersmålsutvecklingen. Utan tillgång till adekvata läromedel finns en uppenbar risk för att undervisningen mest kommer att bestå av muntlig kommunikation. Eleverna får ingen övning i att läsa och skriva och de kommer inte heller i kontakt med ursprungslandets litteratur.

5.2 Tillgång till läromedel och metodmaterial

Material från ursprungsländer

Undervisning i modersmål förekommer i cirka 60 språk. I de flesta språken är man hänvisad till läromedel som importeras från ursprungsländerna. Sådana material är endast i undantagsfall utarbetade för elever som växer upp utomlands. I det forna Jugoslavien tog man fram ett par läromedelsserier som dock bara delvis motsvarade behoven i Sverige. Grekland stödde en period utvecklingsarbete i några mottagarländer, men även dessa material kom att användas endast i ringa omfattning i Sverige. I övriga fall är de importerade läromedlen således egentligen avsedda för undervisningen i ursprungslandet.

I många språk finns endast läromedel som inte bara till sakinhållet utan även vad beträffar synen på barn/elever och inläring skiljer sig från det som utgör värdegrunden för de svenska läroplanerna. Sådana läromedel ställer stora krav på modersmålslärares kunskaper om den svenska skolan och målen för modersmålsämnet samt på deras förmåga att förklara för elever och föräldrar hur man måste förhålla sig till dessa material.

I de fall där läromedlen kommer från länder som har liknande syn på barn/elever och inläarning som den vi har i Sverige behöver modersmåls-läraren ändå vara observant på innehållet. En del företeelser som behandlas kan vara obekanta för elever som växer upp i Sverige. Vanligt är också att materialen innehåller stoff för vilket man i ursprungslandet har avsevärt mer undervisningstid till sitt förfogande. Även här behöver läraren metodiskt anpassa materialen för undervisningssituationen i Sverige.

För vissa språk finns kompletterande material i form av barnböcker och fakta- och skönlitteratur på folkbiblioteken. Tillgången är dock ojäm. Tidningar och tidskrifter på de aktuella språken finns i allmänhet endast på bibliotek i storstäderna eller bostadsområden med hög koncentration av flyktingar och invandrare. Dessvärre har också tillgången minskat under 1990-talet och många bibliotek följer inte upp behovet i nytillkomna språk.

Många familjer med invandrarbakgrund skaffar sig parabolantenn för att kunna ta del av hemlandets tv-program. På en del språk finns också ett utbud av film på video. Det hör dock till undantagen att sådana material får utgöra utgångspunkten i modersmålsundervisningen. Däremot erbjuder dessa medier eleverna tillfällen att använda sitt modersmål, något som i sin tur bidrar positivt till elevernas motivation för att vidareutveckla dessa språk.

Läromedel producerade i Sverige

Fram till 1991 utvecklade först SÖ och sedan Statens institut för läromedel (SIL) läromedel för undervisning på 20-talet modersmål. Aktuella språk till att börja med var finska, grekiska, serbokroatiska och turkiska och senare tillkom behov på språk som talas av flyktingar från områden utanför Europa för vilka det helt saknas adekvata läromedel från ursprungsländerna. Under den här perioden skedde även viss läromedelsutgivning inom invandrarorganisationer bl.a. på estniska, finska och spanska. SÖ/SIL samarbetade med UR, Kulturrådet och biblioteken kring barnlitteratur och sagokassetter på olika språk. Sveriges Radio producerade radio- och tv-program för barn på finska, grekiska, serbokroatiska och turkiska.

1991 överfördes ansvaret för modersmålsläromedel till Skolverket. Hittills har detta utvecklingsarbete resulterat i material på albanska, bosniska, kroatiska, nord- och sydkurdiska, persiska, somaliska, turkiska och tigriska. Dessutom pågår en satsning på läromedel på fem varieteter av romani chib. Fortfarande föreligger stora brister när det gäller lämpliga läromedel särskilt för yngre barn och modersmålsundervisningen i gymnasieskolan.

Hittills har denna produktion främst gällt tryckta böcker och i viss mån bilder. Skolverket har även stött utveckling av några datorbaserade material på kurdiska och somaliska och arbete pågår med att försöka versionera ett grekiskt material för användning i Sverige. Likaså har Skolverket gett ekonomiskt stöd till Stockholms kommun för att utarbeta en datorbaserad distanskurs för modersmål spanska B i gymnasieskolan som även är tillgänglig för studerande från övriga kommuner.

Stöd till metodutveckling

Forskning kring modersmålsämnets didaktik har förekommit i begränsad omfattning och det har länge saknats metodmaterial för denna undervisning. Skolverket tog därför initiativ till boken *Mer än ett modersmål - Hemspråksdidaktik* som utkom 1993 på HLS Förlag. Här sammanfattas 20 års erfarenheter av modersmålsundervisningen. Boken har blivit väl mottagen men skulle behöva revideras och kompletteras med avsnitt som behandlar gymnasieskolans kurser.

Under 2001/02 genomför Skolverket kompetensutveckling för ca 30 modersmåls lärare i förskola, grundskola och sameskolan som arbetar med barn/elever med finska, meänkieli och samiska i Norrbotten. Deltagarna har också utvecklat ett datorbaserat nätverk för erfarenhetsutbyte och avsikten är att de även efter denna kurs ska fortsätta att ha kontakt och dela med sig t.ex. av egna texter och övningar och material som produceras av eleverna.

Skolverket har påbörjat utveckling av material för språkbedömning av modersmål. Avsikten är att modersmåls lärare ska bli bättre skickade att följa och stödja sina barns/elevs språkliga utveckling.

Samarbete med övriga mottagarländer

Det finns ett fungerande informationsutbyte mellan de nordiska länderna när det gäller läromedel och metodutveckling för modersmålsundervisningen. De läromedel som tas fram i Sverige används även i de övriga länderna. Det är mer sällan som man i dessa länder ger ut material på olika språk.

För undervisningen i turkiska används en del material utarbetade i Tyskland. I Nederländerna, Storbritannien, USA och Kanada pågår viss utgivning på språk som även är aktuella i Sverige. Dessvärre finns numera ingen samlad kunskap i Sverige om vilka läromedel på olika språk som finns i andra mottagarländer. Däremot håller Lerningssentret i Norge på att åter börja bygga upp information om modersmåls läromedel och inköpsvägar som de tillhandahåller via Internet.

5.3 Lexikon

LEXIN-projektet startade 1977 som ett forsknings- och utvecklingsprojekt vid SÖ med syfte att utreda och skapa förutsättningar för produktion av lexikonerna för invandrare som ska lära sig svenska. Sedan 1991 ligger ansvaret för LEXIN på Skolverket. Materialet utgörs numera av en datorbaserad ordbas om totalt ca. 30 000 uppslagsord. Till dessa ord finns omfattande språklig information i form av bl a uttalsangivelser, utskrivna böjningsformer, förklaringar och/eller synonym, stilistiska kommentarer och språkexempel.

Urvalet ord består av dels vanligt förekommande ord dels av ord som är utvalda för att de är av särskilt intresse för invandrare som ska orientera sig i det svenska samhället. Basen omfattar även drygt 100 termer inom IT-området. Materialet granskas och kompletteras kontinuerligt i samband med översättningar till nya språk i samverkan med Svenska Språknämnden.

Ordbasen finns helt eller delvis översatt till 21 språk och ytterligare språk är på gång.¹⁷ Översättningarna görs av språkexperter i samarbete med referensgrupper från språkinstitutioner.

Dessa lexikon är även användbara i modersmålsundervisningen. För språk där även tillgången på enspråkiga ordböcker på modersmålet är begränsad har Lexin-lexikonerna varit ovärderliga. Exempel på sådana språk är bosniska, nord- och sydkurdiska och somaliska. Det pågående arbetet med att utveckla en romsk ordbas för de olika i Sverige förekommande varieteterna av romani chib, kommer att få en avgörande betydelse för detta språks utveckling både i undervisningen och i samhället i övrigt.

Lexin-lexikon on-line

1995-96 lades den svenska lexin-ordbasen tillsammans med de finska och engelska översättningarna ut på Skoldatanätet. Våren 2002 finns följande lexin-lexikon tillgängliga på Internet:

Svensk - bosniskt
Svensk - engelskt
Svensk - finskt
Svensk - grekiskt
Svensk - kroatiskt
Svensk - spanskt

Under mars 2002 besöktes Lexin på nätet av ca 1,2 miljoner besökare som gjorde sammanlagt 38,8 miljoner lexikonuppslagningar.

5.4 Temaplats Modersmål

Många modersmålslärare är ensamma i sitt språk på sin skola eller t.o.m. i sin kommun och har således inga kollegor att utbyta erfarenheter med. Det är endast i de största kommunerna som det finns möjlighet att anordna kompetensutveckling för modersmålsläraarna i de egna språken. För att erbjuda modersmålsläraarna en möjlighet att få information om läroplaner och kursplaner, metodik i undervisningen, kompetensutveckling i det egna språket samt information om läromedel i form av texter, bilder och ljud samt länkar till olika informationsdatabaser utvecklar Skolverket på Skoldatanätet en webbplats som fått namnet Tema - Modersmål. Förutom den generella och den språkspecifika information erbjuder de olika "språkrummen" interaktiva mötesplatser där lärare och elever kan utbyta erfarenheter och material.

Detta arbete har pågått drygt ett år. Ansvaret för de olika språken är utlagt på olika kommuner. Redaktionerna består av 1-5 modersmålslärare och andra resurspersoner och hittills pågår arbete på följande språk:

- Tillgängliga på Tema Modersmål
Arabiska, dari/pashto, finska, nordkurdiska, somaliska, spanska

¹⁷ Albanska, arabiska, bosniska, engelska, finska, grekiska, kroatiska, kurdiska (nord och syd), makedonska, persiska, polska, rumänska, serbokroatiska (utökad serbisk version är snart klar), somaliska, spanska, tigriska, tjeckiska, turabdiska, turkiska (utökad version beräknas bli klar hösten 2002) och vietnamesiska. Under utarbetande är ryska och olika varieteter av romani chib.

- Under framtagning
Albanska, kinesiska, luganda, meänkieli, persiska, romani chib, samiska, sydkurdiska, tagalog, teckenspråk, vietnamesiska

Omfattningen av materialet som finns på de olika ”språkrummen” skiftar mellan ”de stora språken” och ”mindre språk”. Avsikten är att ”alla” språk på sikt ska få sin egen plats.

5.5 Utveckling inom IT-området

Den snabba utvecklingen av nya möjligheter på Internet är speciellt intressant ur ett modersmålsperspektiv. Idag kan lärare, elever och föräldrar i betydligt större omfattning både kommunicera och nå aktuell information på sina modersmål. Detta gäller även för modersmål med andra teckenuppsättningar än det latinska. På Internet kan elever skapa kontakter, samarbeta och diskutera. Lärare når mer material än de någonsin tidigare gjort, material som dessutom kan användas direkt i skolarbetet. Lärare kan via nätverk hålla sig uppdaterade om aktuell forskning, kurser, konferenser och andra aktiviteter. Fortbildning av lärare och undervisning av elever kan också delvis ske på distans med ny teknik och anpassad pedagogik. Skolverket bedriver kompetensutveckling inom området via Tema Modersmål i samarbete med Svenska och Europeiska Skoldatanäten. Modersmålslärarna får nu tillgång till virtuella plattformar med anslagstavlor, diskussionsforum, e-postlistor, chat och videomöten på respektive modersmål. Eleverna deltar i diskussioner, presenterar egna arbeten och reflekterar över andras. Föräldrar kan informera sig om stödet och undervisningen på sina egna språk. Föräldrar kan också använda resurser på Internet för att stärka sina barns språkutveckling.

6. Attityder till modersmålsstöd och undervisning i och på modersmål

Attityder till modersmålsstöd och modersmålsundervisning berörs i flera av de undersökningar som genomförts inom ramen för regeringsuppdraget.

Vid kontakter med kommunerna i referensgruppen har attitydfrågor aktualiserats och diskuterats. Enkätundersökningen som vände sig till dessa kommuner innehöll ett antal frågeställningar där attityder till modersmålsstöd och modersmålsundervisning fick en central roll. Flera av frågorna kom även att handla om modersmålets status i förskole- och skolsammanhang.

Kairos Future AB har på Skolverkets uppdrag genomfört en undersökning med syfte att ge en fördjupad belysning av vilka olika attityder som förekommer hos barn/elever, föräldrar och personal i förskola och skola. Studien är kvalitativ och fokuserar på följande frågor:

- Attityder till modersmålsstöd och modersmålsundervisning
- Attityder till integration, mångfald och flerspråkighet

Vid olika möten med bl a grupper av modersmålslärare, representanter från lärarnas och skolledarnas fackförbund och kommunförbundet samt representanter från etniska organisationer har deltagarna haft tillfälle att redovisa sina erfarenheter av attityder till det modersmålsstöd och den modersmålsundervisning som bedrivs i förskolan, grundskolan och gymnasieskolan.

Ytterligare belysning av attityder till stöd/undervisning i och på modersmål finns dokumenterad i forskningsöversikten om modersmålsundervisningen.

6.1 Attityder i den kommunala verksamheten

Från diskussionerna med kommunrepresentanter med ansvar för modersmålsstöd och modersmålsundervisning kan konstateras att många anser att attityden till stöd/undervisning alltför ofta präglas av ifrågasättande. Trots att det är mer än 25 år sedan hemspråksreformen trädde i kraft har betydelsen av flerspråkighet och flerkulturell identitet inte blivit allmänt accepterad. Det är fortfarande en vanlig uppfattning att barnen/eleverna har större nytta av att ”satsa” på att lära sig det svenska språket än att ägna sig åt att bibehålla och utveckla sitt modersmål. Denna attityd innebär att lärare och skolledare som arbetar med modersmålsstöd/undervisning ofta får förklara och försvara sin verksamhet.

Man menar också att ämnet har låg status. Ett exempel på detta är att modersmål ofta behandlas mycket styvmoderligt i kommunernas skolplaner och övriga lokala arbetsplaner.

Många kommunala beslutsfattare, politiker etc. anser att svenska är det viktigaste språket att utveckla för flerspråkiga barn och elever, vilket kan medföra en snedfördelning av resurserna till modersmålets nackdel. En möjlighet att komma till rätta med denna uppfattning skulle enligt kommunrepresentanterna i referenskommunerna vara, om man mer tydligt kan påvisa att stödet/undervisningen leder till bättre resultat i skolan.

Även informationen om vilken rätt barn och elever har till modersmålsstöd och undervisning och syftet med detta är på sina håll bristfällig och kan innebära att barn och elever inte får tillfälle att vidareutveckla sitt modersmål i enlighet med rådande författningar och styrdokument.

Enligt referenskommunerna behövs medvetna satsningar som kan leda till de attitydförändringar som anses nödvändiga. Sådana satsningar kan vara:

- modersmålsstödet i förskolan ges genom reglering en starkare ställning
- ökade utbildningsinsatser för skolledare t.ex. inom den statliga rektorsutbildningen
- kompetensutveckling med inriktning mot ett interkulturellt perspektiv för all personal
- breddning av modersmålslärares kompetens som i sin tur kan leda till nya befattningar
- anställning av flerspråkig personal
- modersmålet likställs med andra språk, dvs att modersmålsundervisningen sker på schemalagd tid och kursplanerna omarbetas så att de motsvarar de för Moderna språk och delas upp i motsvarande steg
- modersmålskunskaper görs mer ”värdefulla” genom att de ges extravärde i form av poäng, certifikat etc. vid ansökan till exempelvis gymnasieskola eller universitet
- samarbetet mellan olika lärarkategorier förstärks.

6.2 Attityder hos barn, elever, föräldrar och personal

I rapporten *Attityder till modersmål och integration* (bilaga 3) redovisas en kvalitativ undersökning med syfte att belysa spännvidden i attityder till modersmålsstöd i förskolan och modersmålsundervisning i grundskolan och gymnasieskolan. Undersökningen baseras på gruppintervjuer, s.k. fokusgrupper, med barn, elever, lärare, föräldrar och skolledare. Fokusgrupper är en kvalitativ undersökningsmetod som fångar upp associationer och värderingar hos en viss målgrupp.

Undersökningen var inriktad på barn/elever från tre åldersgrupper; 5, 11 och 17 år, samt personal i förskola och skola, skolledare och föräldrar. Alla grupper hade erfarenheter av modersmålsstöd/undervisning och ambitionen beträffande lärargruppen var att både modersmålslärare och andra lärare skulle ingå i undersökningen.

Fokus för studien är attityder till modersmålsstöd och modersmålsundervisning samt attityder till integration, mångfald och flerspråkighet.

För femåringarna genomfördes undersökningen i form av gruppintervjuer. Dessa följde, på grund av barnens ålder, en annan struktur än samtalen med elever, personal/lärare, föräldrar och skolledare. Från gruppintervjuerna med femåringarna redovisas inte attityder till integration, eftersom det är svårt att dra några slutsatser om detta från dessa samtal.

Olika attityder till modersmål

De *positiva* inställningar till stöd och undervisning i modersmål som redovisas från undersökningen rör framför allt fem områden:

- **Identitetsutveckling**

Stöd och undervisning bidrar till barns och elevers utveckling av personlighet, trygghet och självkänsla. Det är också betydelsefullt att känna att modersmålet är viktigt och prioriterat.

- **Kultur och rötter**

Modersmålsundervisning gör det lättare att förstå sin egen kultur och fungerar som kulturförmedlare även till andra kulturer. Läraren och övriga deltagare kan vara goda förebilder. Undervisningen är bra för att man utvecklas i både språket och kulturen.

- **Lärande och språk**

God kännedom om det egna språket är viktigt för att lära sig svenska och för all annan inläring. Behärskning av modersmålet underlättar hanteringen av abstrakta begrepp. Två språk är positivt i arbetslivet.

- **Kommunikation**

Modersmålsundervisning underlättar kommunikationen mellan människor och med det svenska samhället. Särskilt stor vikt läggs vid kommunikationen med föräldrar och även med släktingar och vänner

- **Integration**

Kunskap ger förståelse och undervisningen underlättar integration i samhället. Det innebär ökade möjligheter för individen att integreras i "det svenska".

De *negativa* inställningar som framkommer i undervisningen rör framför allt sex områden:

- **Organisation, ansvar och resurser**

Organisationen är rörig med brister när det gäller verksamhetens innehåll, kvalitet och lärarnas kompetens/behörighet. Informationen är ofta otillfredsställande och man saknar insyn i modersmålslärares arbete. Resurserna har minskat och gruppstorlekarna ökat.

- **Tider, lokaler och gruppnivå**

Undervisningen bedrivs på otacksam tid, d.v.s. sen eftermiddag, lärare och elever är trötta. Grupperna har för litet tid till sitt förfogande. Lokalerna är bristfälliga. Eleverna får åka till annan skola och det är stora skillnader på kunskapsnivån i undervisningsgrupperna.

- **Lärare**

Modersmålslärarna saknar kunskaper om det svenska språket, läroplanen och pedagogiskt förhållningssätt. Skilda lärarkårer ger för litet utbyte mellan modersmålslärare och övriga lärare.

- **Språkutveckling**

Modersmålsundervisningen kan påverka kunskaperna i svenska negativt och leda till att barnen/eleverna blandar ihop språken och/eller får en försenad språkutveckling. Svenska språket är viktigare och det är bättre att satsa på att utveckla det

- **Föräldrars krav**

Vissa föräldrar tvingar sina barn att delta i modersmålsundervisningen, vilket kan leda till låg motivation och hög frånvaro. Andra föräldrar ställer höga krav på undervisningen och vill påverka val av lärare, innehåll i undervisningen etc.

- **Rådande negativa attityder i samhället**

Attityden i samhället är att det är viktigare att lära sig svenska än att lära sig sitt modersmål. Undervisningen har låg status och ses som något oviktigt. Olika språk har olika status.

Sammanfattningsvis konstateras i undersökningen att de positiva attityderna överväger. Många är överens om vikten av verksamheten men är kritiska till formerna för genomförandet särskilt gäller detta modersmålsundervisningen i skolan. Spännvidden i attityderna är på så vis relativt begränsad. Av studien framgår också att modersmålstöd och modersmålsundervisning har låg status inom skolans värld.

Attityder till integration

Begreppet integration används för att beskriva processen när grupper med olika kulturella, religiösa och politiska tillhörigheter anpassar sig till varandra. I studien redovisas resultaten med utgångspunkt från fyra kategorier av integration: assimilation, separation, dekulturering och pluralism.

Deltagarnas attityder till integration diskuteras utifrån fyra perspektiv: individen, skolan, arbetslivet och samhället.

Alla grupper i undersökningen uppvisar en spännvidd i attityder som går från att individen ska anpassa sig till det rådande till att det är positivt med olika språk och kulturer, alltså från assimilation till pluralism. Föräldragruppen är den grupp som uppvisar störst spännvidd i sina attityder medan lärare och skolledare är mer homogena i sin inställning till integration.

Den sammantagna bilden från undersökningen visar att deltagarna helst ser en integrationsprocess där varken den dominanta gruppens eller minoritetsgruppens kultur värderas särskilt högt. Samhället ska i första hand se till individens kompetens och erfarenhet oberoende av bakgrund och kultur.

Alla grupperna i studien anser att integrationsprocessen bör vara mer bejakande när det gäller skola, arbetsliv och samhälle men inte för individen. Den något paradoxala konsekvensen av dessa attityder blir man menar, att individen fastän den lever i ett samhälle som bejakar olikheter ändå måste anpassa sig till den dominerande kulturen.

Slutsatser

De framlagda resultaten av studien visar bl a att spännvidden är större i attityderna till integration än till modersmålsstöd och modersmålsundervisning. En motsättning är de positiva attityderna till modersmål som framkommer samtidigt som attityderna till integrationsprocessen pekar på att man ska förneka den kulturella bakgrunden.

Avslutningsvis föreslår utredningen att förskola och skola ska arbeta med att:

- bygga vidare på de positiva aspekterna av modersmål (identitetsutveckling, kultur och rötter, lärande och språk, kommunikation och integration)
- sträva efter att minska de negativa aspekterna av modersmål (organisation, ansvar och resurser, tider, lokaler och gruppnivå, lärare, språkutveckling, föräldrars krav samt negativa attityder i samhället)
- höja statusen på modersmålsstöd och modersmålsundervisning
- öka lärarnas kompetens, förbättra samarbetet med lärarutbildningen
- integrera modersmålslärarna i den reguljära verksamheten och undervisningen
- förbättra informationen, kunskapen och intresset för modersmålsstöd och modersmålsundervisning
- arbeta med de berörda attityder till både modersmål och integration
- ta del av skolledarnas synpunkter och arbeta med dem för att förbättra de praktiska förutsättningarna.

6.3 Erfarenheter från modersmålslärare, fackliga organisationer och representanter från etniska organisationer

Modersmålslärare

I diskussionerna med referenskommunerna och vid möten med modersmålslärare har framkommit att en stor del av lärarkåren i modersmål anser att modersmålet har låg status och att stödet/undervisningen blir lidande av detta. De menar att deras arbete ofta ifrågasätts av både skolledning och övrig personal. De flesta modersmålslärare arbetar på många enheter/skolor och känner att de befinner sig utanför den "vanliga" verksamheten, vilket medverkar till att de får svårt att påverka sin arbetssituation. Många tycker att deras svenska kolleger saknar kunskaper om flerspråkiga barns och elevers språkutveckling och om modersmålets betydelse för identitetsutvecklingen.

Ett tecken på ointresse och negativa attityder är också att modersmålsstöd och modersmålsundervisning ofta hänvisas till dåliga lokaler och att det t.ex. inte tillsätts vikarier omedelbart vid sjukdom. Många modersmålslärare upplever att de inte möter samma respekt i sin yrkesutövning som övriga lärarkategorier.

Fackliga organisationer

Från fackligt håll har bl a Lärarförbundet agerat i frågor som rör etnisk och kulturell mångfald i skolan. I en skrivelse till Skolministern från mars 2001 kan man läsa att: "Bristande resurser får inte utgöra ett hinder för att satsa på elever med utländsk bakgrund. Det är viktigt att lärare och skolledare ges möjlighet att utveckla de kunskaper som behövs för att på bästa sätt stödja dessa elever. Lärarförbundet anser också att en lärarkår som präglas av en större etnisk och kulturell mångfald är önskvärd för att underlätta ett interkulturellt synsätt i skolan."

Representanter från etniska organisationer

Efter kontakter och diskussioner med representanter från SIOS, Samarbetsorgan för etniska organisationer i Sverige, har en rad synpunkter och förslag framlagts i form av en skrivelse till Skolverket (februari 2002).

Under rubriken "Hinder" uppmärksammas information och attitydpåverkan på följande sätt: "Attityder hos förskolans och skolans personal (lärare, skolledare, politiker, statliga och kommunala tjänstemän och även modersmålsansvariga) samt journalister har varit och är alltför de största hindren för att återupprätta modersmålet i det svenska samhället."

SIOS föreslår insatser som bl a innebär ökade satsningar på arbete med värdegrunden och utarbetande av mångfaldsplaner. En ökning av kurser om etik, etnicitet och identitet samt utbildning om den mångkulturella skolan är andra förslag för att förändra attityder. Man påpekar också att en fortlöpande diskussion om vad mångkulturell skolutveckling innebär är viktig för en positiv inställning till modersmålsstöd och modersmålsundervisning.

6.4 Forskning om attityder till modersmålsstöd och modersmålsundervisning

I Tuomelas *Modersmålsundervisning - en forskningsöversikt* (bilaga 4) forskningsöversikt framkommer att attityder till modersmålsundervisning berörs i flera forskningsrapporter.

En sammanfattning av resultaten från olika forskningsrapporter som undersökt modersmålslärares arbetsvillkor (bl a Tingbjörn 1996 och Jonsson Lilja 1999) visar att:

"Lärarnas arbetssituation är ogynnsam på grund av organisatoriska faktorer. De modersmålslärare som undervisar efter elevens timplanbundna tid har nästan obefintlig kontakt med övriga lärare och känner sig därför pedagogiskt och socialt isolerade. De lärare som organisatoriskt tillhör en modersmålsenhet och som tjänstgör på flera skolor upplever detta som problematiskt. Många modersmålslärare möter negativa attityder till modersmålsundervisningen från kollegor och över huvud taget i det svenska samhället".

Elevers och föräldrars attityder till modersmål har undersökts i olika studier (bl a Shaf 1994, Lange 1996 och Tuomela 2001). Deras inställning till undervisningen sammanfattas enligt följande:

"Det finns en mängd olika variabler, både på mikro- och makronivå, som har betydelse för om eleverna väljer att delta i modersmålsundervisning. Elevernas och deras föräldrars bakgrund har endast begränsad betydelse för

deltagande i modersmålsundervisning. Det framgår vidare att de flesta elever som deltar i modersmålsundervisningen är nöjda med denna och en övervägande del föräldrar tillskriver modersmålsundervisningen positiva effekter. Eleverna i svensk klass med modersmålsundervisning har en något mer svensk identitet än elever i tvåspråkiga undervisningsmodeller.”

Enligt Tuomela finns en samstämmighet i modersmålslärares upplevelser av att det finns negativa attityder till undervisningen såväl inom som utanför skolan. Även många elever och föräldrar med utländsk bakgrund är av samma uppfattning.

Det finns en enda studie som mer ingående försökt utröna attityder till modersmålsundervisningen i samhället i stort (Wingstedt 1998). Avhandlingen består av tre delstudier. Den första delstudien ger en historisk översikt av svensk minoritetspolitik och språkideologi. I den andra delstudien diskuteras bl a attityder till modersmålsundervisning med utgångspunkt från 56 tidningsinsändare från 1990-talet. Denna diskussion ligger i sin tur till grund för den sista delstudien, som utgörs av en enkätundersökning om språkideologier i dagens Sverige.

Wingstedts studie bekräftar de uppgifter som framkommit tidigare, i studier som berört attitydfrågor, att attityderna till modersmålsundervisningen tenderar att vara negativa över lag.

En sammanfattning av de tre delstudierna visar att:

”Det finns både negativa och positiva attityder till modersmålsundervisning. De som förespråkar modersmålsundervisning brukar framhäva modersmålets betydelse för identitetsutveckling och känsla av trygghet samt för att utveckla modersmålet. De som är negativt inställda till modersmålsundervisning brukar ange att den är för kostsam för samhället, att den kan leda till segregation och etniska konflikter samt att den kan påverka barnens inlärning av svenska negativt”.

I en undersökning från 1998, *Lärare och den mångkulturella skolan* (Lange, Hedlund) ingår frågor om lärares attityder till elevernas modersmål och deras modersmålsundervisning.

Undersökningen vände sig till över 5000 lärare i grund- och gymnasieskolan. Det primära syftet med undersökningen var att kartlägga lärarnas utsatthet för politiskt och etniskt relaterat våld och hot i skolorna men forskarna inkluderade även ytterligare teman omkring lärarnas erfarenheter av och inställning till ”den mångkulturella skolan”.

På frågan om vilka konsekvenser modersmålsundervisningen har för de deltagande eleverna anser en majoritet av lärarna att konsekvenserna är positiva för identiteten såväl som för skolresultaten och elevernas sociala relationer. Dock är det många lärare som uppger att de inte vet om det är bra eller dåligt med modersmålsundervisning. Enligt forskarna kan detta bero på den brist på konsensus som präglar och har präglat diskussionen om modersmålets ställning i den svenska skolan.

6.5 Sammanfattande kommentar

En sammanfattning av de olika undersökningar och den insamling av erfarenheter och synpunkter som gjorts om attityder till modersmålsstöd och modersmålsundervisning visar, att det finns en skillnad i attityder mellan de skolledare, lärare, elever och föräldrar som har direkt och regelbunden kontakt med verksamheten och de som inte har det.

Medvetenheten om modersmålets betydelse för identitet, språkutveckling och lärande är stor bland dem som på olika sätt är involverade i verksamheten medan ifrågasättande och negativa attityder är vanligt i samhället i övrigt.

7. Förutsättningar och hinder

Förutsättningarna för att framgångsrikt kunna bedriva modersmålsstöd och modersmålsundervisning påverkas av många olika omständigheter. Organisation, lärar/personaltillgång och kunskaper om flerspråkiga barns och ungdomars språkutveckling är viktiga faktorer, liksom naturligtvis regelverk och resurser. Även attityder hos beslutsfattare och ansvariga tjänstemän kan vara av stor betydelse för en framgångsrik verksamhet.

I kontakterna med referenskommunerna och representanter från skolläring, lärarkår, barn/elever och föräldrar har såväl förutsättningar som hinder för verksamheten diskuterats.

7.1 Förutsättningar och hinder i kommuner med olika villkor

De styrdokument som rör modersmålet är inte lika tvingande i förskolan och gymnasieskolan som i grundskolan. Det får till följd att kommunerna inte anordnar modersmålsstöd och modersmålsundervisning i samma utsträckning i förskolan och gymnasieskolan som i grundskolan. Till exempel erbjuder cirka 80 procent av landets kommuner inte något modersmålsstöd alls i förskolan.

För gymnasieskolan visar statistiken att ungefär hälften av kommunerna anordnar undervisning i modersmål. Enligt referenskommunerna finns det kommuner som avstår från att anordna undervisning i modersmål på gymnasieskolan trots att många elever deltar i grundskolans undervisning och det borde finnas underlag för modersmålsundervisning i ett antal språk.

Situationen är likartad för studiehandledning på modersmålet. Elever med behov av sådan undervisning har i många kommuner stora svårigheter att få det stöd i skolarbetet som undervisning i ett eller flera ämnen på modersmålet innebär. I några av referenskommunerna har man bedömt behovet av studiehandledning vara störst för elever som nyligen kommit till Sverige men i andra har man gjort en motsatt bedömning och erbjuder endast undervisning i svenska som andraspråk för dessa elever.

Förutsättningar för barn och elever att få modersmålsstöd och modersmålsundervisning skiftar följaktligen från kommun till kommun. Goda förutsättningar finns i storstäderna och större och medelstora kommuner där möjligheter finns att utveckla en välfungerande organisation med tillgång till välutbildad, behörig personal med återkommande tillfällen till kompetensutveckling för alla som arbetar inom förskolan, grundskolan och gymnasieskolan. Det är också i sådana kommuner som mycket av utvecklingsarbetet inom modersmålsverksamheten sker.

Referenskommunerna påpekar att maxtaxan och den utvidgade rätten för barn till arbetssökande föräldrar att gå i förskola kommer att ge bättre kontinuitet i barngrupperna och bättre förutsättningar för modersmålsstödet. Det största hindret är att det saknas statliga direktiv och kommunala resurser. Även personalsituationen kan vara ett problem. I dag är det svårt att rekrytera utbildad och kompetent personal eftersom underlaget är litet och fram-

tiden osäker. Man framhåller dock att en viktig förutsättning för att kunna bedriva framgångsrikt modersmålsstöd är den personal man har, som är både kunnig och intresserad.

I grundskolan ger styrdokumentet goda förutsättningar att bedriva modersmålsundervisning. Det finns i de flesta avseenden en samstämmighet bland kommunernas skolledare om hur läroplan, kursplan och övriga styrdokument ska tolkas och undervisningens organisation har i en stor del av landet kommuner ungefär samma struktur. Många av referenskommunerna anser att det har fördelar för verksamheten att all modersmålsundervisning är samlad i en central enhet och de är också av den åsikten att möjligheterna till skol- och ämnesutveckling ökar i en sådan organisation.

Det finns en vilja att söka och utveckla bättre samarbetsformer mellan olika lärarkategorier och uppfattningen bland ansvariga skolledare i referenskommunerna är att en kommungemensam ledning för modersmålsundervisningen ger bättre förutsättningar för detta än om ansvaret för modersmålsundervisningen delas upp på olika skolenheter. Modersmålslärarna är engagerade och kompetenta och många har lång erfarenhet i sitt yrke.

Referenskommunerna såväl som modersmålslärare, elever och föräldrar anger att de största hindren för undervisningen är att den är hänvisad till eftermiddagstid. Från lärarhåll påpekas också att undervisningstiden är för kort för att man ska kunna uppnå målen. Resursbristen är ett annat problem; särskilt när det gäller studiehandledning på modersmålet. Bristen på reella utbildningsmöjligheter för modersmålslärare kommer, enligt referenskommunerna, att bli ett problem på längre sikt.

Gymnasieskolans förutsättningar att bedriva framgångsrik modersmålsundervisning är till stor del desamma som för grundskolan. Studiehandledning förekommer ytterst sparsamt i gymnasieskolan och det är tydligt att styrdokumentet tolkas på olika sätt. Ett hinder för en kontinuerlig undervisning är att schemat ändras flera gånger under läsåret och eleverna i grupperna kommer från olika gymnasieskolor och olika program.

Sammanfattningsvis kan sägas att det teoretiskt sett finns förutsättningar att anordna välfungerande modersmålsundervisning i de olika skolformerna men att lärare och övrig personal många gånger upplever att de praktiska problemen sätter stark prägel på verksamheten och försvårar arbetet med att bibehålla och utveckla modersmålet. I förskolan är de största hindren att det saknas statliga direktiv och att de kommunala resurserna är otillräckliga.

Det som upplevs som det absolut största hindret är den negativa attityd och det bristande intresset från det omgivande samhället.

7.2 Lokalt utvecklingsarbete

Inom ramen för de styrdokument som gäller för modersmål i de olika verksamhetsformerna förekommer olika former av utvecklingsarbete i kommunerna. Det är framför allt i kommuner/kommundelar/stadsdelar med en stor andel barn och ungdomar med ett annat modersmål än svenska som ett medvetet arbete med att finna former för att ge barn och elever tillgång till sitt modersmål lett till organisationsförändringar.

Förskolan

Inom ramen för storstadssatsningen pågår på flera håll utvecklingsarbete i förskolan som bland annat gäller språkutvecklingsvärderingar. Framför allt handlar det om svenska som andraspråk, men även modersmålet berörs.

Flyktingmottagningen under senare år har inneburit att många kommuner startat särskilda förskolor för flyktingbarn. Dessa har medvetet satsat på flerspråkig personal, föräldrainformation/föräldramedverkan och olika former för språkstöd.

Öppen förskola är en verksamhetsform där man genom att anställa flerspråkig personal erbjuder barn med ett annat modersmål än svenska och deras föräldrar ökade möjligheter till kontakt med språk och kultur från ursprungslandet och med svensk kultur och det svenska språket. Flera öppna förskolor i invandrartäta bostadsområden har utvecklat ett arbetssätt och verksamhet som gör att de fyller en viktig funktion som social och kulturell mötesplats.

Grundskolan

Många grundskolor med en hög andel elever med annat modersmål än svenska har utvecklat former för att dessa elever, deras språk och kultur ska få en mer framträdande roll i skolarbetet. Medvetna satsningar för att på olika sätt presentera elevernas ursprungsländer, temaarbete och föräldradagar är vanligt förekommande liksom kompetensutveckling för all personal i frågor som rör den mångkulturella skolan och interkulturell undervisning.

Undervisning på modersmålet i något eller några ämnen för grupper av elever med samma modersmål ökar och utvecklas framför allt i skolor med språkprofil, ofta inom ramen för den s.k. storstadssatsningen.

Enligt kommunenkäten är det endast ett fåtal kommuner som arbetar medvetet med metod- och innehållsutveckling av studiehandledningen. Mer samarbete och samplanering mellan olika lärarkategorier är faktorer som nämns såsom viktiga vägar för att förbättra organisation och innehåll.

Gymnasieskolan

I gymnasieskolan innebär den ökade tillgången till Internet att eleverna tillsammans med sina lärare kan inhämta information och kunskaper direkt från ursprungslandet.

Besök i hemlandet och elevutbyte mellan länderna är andra möjligheter för elever att utveckla både språk- och kulturkunskaper och få ett "kvitto" på betydelsen av att behärska sitt modersmål.

I Stockholm pågår en försöksverksamhet med vidgat språkval enligt kursplanen för Moderna språk. I Stockholm erbjuder man också A- och B-kurserna i form av distanskurser, än så länge bara i spanska.

Elever i behov av särskilt stöd

Elever i särskolan och specialskolan utnyttjar inte möjligheterna att erhålla modersmålsundervisning i lika hög grad som övriga elever med annat modersmål än svenska.

Vid specialpedagogiska institutet bedrivs ett utvecklingsprogram för elever med annat modersmål än svenska med funktionshinder. Programmet syftar till att ta fram ny kunskap, kartlägga behov av läromedel, utveckla läromedel och ta fram informationsmaterial.

För elever i behov av särskilt stöd som finns i olika specialutformade utbildningsmodeller gäller anser referenskommunerna att samhället behöver uppmärksamma dessa elevers rätt till studiehandledning och undervisning i modersmål på ett bättre sätt.

Fristående skolor med konfessionell och/eller språklig/etnisk inriktning

I fristående skolor med konfessionell och/eller språklig/etnisk inriktning organiseras ofta undervisningen med utgångspunkt från kunskaper om modersmålets betydelse för bl a språk- och identitetsutveckling. Exempel på sådana skolor är de sverigefinska skolorna i olika kommuner och skolor med arabisk, engelsk, estnisk eller tysk profil. I dessa skolor sker viss ämnesundervisning sker på modersmålet liksom också föräldrakontakter och fritidsverksamhet. Flerspråkig personal och lärare som undervisar i flera ämnen, inklusive modersmål, ger barn och elever möjlighet till daglig kontakt med modersmålet.

7.3 Forskning om modersmålsundervisningens effekter

I *Modersmålsundervisningen – en forskningsöversikt* redovisas den forskning som gjorts i Sverige om modersmålsundervisningens effekter. I de studier som finns jämförs språkfärdigheter i modersmålet hos elever som får sin undervisning i svensk klass, och som deltar i modersmålsundervisning, och hos elever som deltar i någon tvåspråkig undervisningsmodell. Utifrån dessa studier är det svårt att dra alltför långtgående slutsatser om i vilken grad modersmålsundervisningen utvecklar elevernas modersmål. Däremot ger de kunskaper om skillnader mellan att få modersmålsundervisning som ett ämne i svensk klass och att få modersmålsundervisning i tvåspråkiga undervisningsmodeller, där även en del av den övriga undervisningen ges på modersmålet. Ett problem med att tolka resultaten är att det är vanskligt att isolera modersmålsundervisningen som enskild bakomliggande faktor i elevernas språkutveckling eller skolframgång.

Största antalet studier behandlar olika undervisningsmodellernas effekter på färdigheterna i finska och svenska hos sverigefinska elever i Sverige (t.ex. Lasonen 1978, Sjödoft 1989, Janulf 1998 och Tuomela 2001). Andra undersökningar är t.ex. en studie om effekterna av modersmålsundervisning efter genomgången grundskola (Löfgren 1991) och en mångdimensionell analys av modersmålsundervisningen (Hill 1996).

Sammanfattningsvis konstateras att elever som går i svensk klass och som deltar i modersmålsundervisning i regel uppnår lägre färdigheter i sitt modersmål än de som undervisas i en tvåspråkig undervisningsmodell. Elever som deltagit i modersmålsstöd i förskolan och modersmålsundervisning i grund- och gymnasieskolan tenderar att ha fler undersökta positiva faktorer än de som avbrutit modersmålsundervisningen tidigare.

I det avslutande kapitlet, som diskuterar forskningsresultaten i ett reformerings- och utvecklingsperspektiv skriver Tuomela bl a:

”Man måste ställa sig frågan, om modersmålsstödet i förskolan och modersmålsundervisningen i svensk klass är tillräckliga undervisningsinsatser för att eleverna ska uppnå goda färdigheter i modersmålet. De tvåspråkiga undervisningsmodellerna, och över huvud taget undervisning på modersmålet i andra ämnen än modersmål, bör därför uppmärksammas i betydligt större omfattning än vad som görs idag. De kan utgöra ett välbehövligt alternativ respektive komplement till modersmålsundervisningen och studiehandledningen. Deras betydelse för exempelvis elevernas kunskapsutveckling i olika ämnen bör belysas liksom för den allmänna skolframgången och identitetsutvecklingen.”

7.4 Sammanfattande kommentar

Många kommuner framhåller att de har kunniga och engagerade lärare och att detta innebär att det finns goda förutsättningar för att utveckla modersmålsstödet och modersmålsundervisningen. Från flera håll påpekas också att möjligheterna till utveckling ökar i kommuner med en samlad organisation för modersmålsverksamheten. Olika former av utvecklingsarbete för att höja kvalitén på stödet/undervisningen förekommer på många håll liksom kompetensutveckling om t.ex. språkutveckling och flerkulturell undervisning.

De förskolor som har de bästa förutsättningarna för att barnen ska utveckla sitt modersmål, enligt svensk och internationell forskning, är de som med flerspråkig personal ger barnen tillgång till modersmålet redan från tidig ålder som en integrerad del i den ordinarie verksamheten.

I grundskolan finns exempel på skolor i områden med ett stort antal elever med annat modersmål än svenska där man påbörjat en utveckling mot mer ämnesundervisning på modersmålet. På dessa skolor ges möjligheter till samplanering och samarbete mellan olika lärarkategorier eftersom modersmålslärarna finns i skolan under ordinarie skoltid och inte bara på eftermiddagstid.

De kommuner där gymnasieskolan har störst utvecklingsmöjligheter är där elevunderlaget är så stort att det går att renodla grupper i de tre olika gymnasiekurserna. Distansundervisning och möjligheten att läsa sitt modersmål som vidgat språkval är andra exempel för gymnasieelever att få tillgång till sitt modersmål.

I särskolan borde fler elever kunna få tillgång till modersmålsundervisning. För detta krävs både kompetensutveckling av de lärare som ska undervisa och rutiner för utveckling av handlingsplaner för flerspråkiga elever.

För elever i behov av särskilt stöd som är placerade i olika specialutformade program är det extra viktigt med fullgott stöd. När samhället gör ingrepp i barn och ungdomars liv är det för att deras hälsa, uppväxt, språk- och kunskapsutveckling ska tryggas och då måste även rätten till modersmålsundervisning och studiehandledning på modersmålet tillgodoses.

Hindren för att utveckla modersmålsstöd och modersmålsundervisning är huvudsakligen bristande resurser, organisationssvårigheter och omgivningens negativa attityd.

Kommunernas nedskärningar under den senaste tioårsperioden har i hög grad drabbat modersmålsstöd och modersmålsundervisning. Eftermiddags-

undervisning, grupp sammansättning och begränsad undervisningstid har bidragit till att undervisningen i sin nuvarande form lätt får låg status och uppfattas som mindre viktig än annan undervisning.

Ytterligare forskning behövs för att ge en klarare och kanske mer entydig bild av modersmålsstödet och modersmålsundervisningens effekter.

Av den kartläggning som gjorts av verksamheten i olika skolformer framgår således att utvecklingsarbete finns av många slag. En fortsatt utveckling bör stödjas och stimuleras på kommunal och lokal nivå där elevernas språkliga kompetens och behov blir utgångspunkt för planering av insatser för utveckling av elevens modersmål, av kunskaper i svenska som andraspråk och möjligheter att tillägna sig ytterligare språk i egen takt.

Modersmålsundervisningen och studiehandledningen bör utvecklas till en integrerad och flexibel del av den dagliga verksamheten, där användning av modersmål blir en naturlig del i kunskapsinhämtande i olika ämnen under skoldagen. En sådan utveckling ställer krav på organisatorisk flexibilitet. En förutsättning för denna utveckling är också användning av IT och lärmiljöer av olika slag.

8. Lärare och personal

Inom ramen för regeringsuppdraget har flera olika studier genomförts för att kartlägga behovet av lärare/personal och redovisa utbildningsnivån på befintliga lärare/personal.

Centrum för tvåspråkighetsforskning vid Stockholms Universitet har gjort en sammanställning av utbildningsinsatser för modersmållärare, deras utbildningsbakgrund och behov av kompetensutveckling.

Skolverket har tillsammans med SCB genomfört en kartläggning av utbildningsnivån i dagläget och en prognos av framtida behov av personal och lärare för modersmålsstöd och modersmålsundervisning.

Nedan ges också en redovisning av de möjligheter som finns för lärare med utländsk lärarexamen att ansöka om behörighet hos Höskoleverket, vilka kompletterande utbildningar som erbjuds för närvarande och ett förslag till Introduktionsperiod resp. lämplighetsprov för lärare med utländsk lärarutbildning, en rapport av ett uppdrag för Höskoleverket (februari 2002)

8.1 Utbildningsnivån för lärare och personal

I referenskommunerna har de flesta som arbetar med modersmålsstöd i förskolan barnskötar- eller förskollärarytbildning.

I många kommuner är det samma personer som arbetar som lärare i modersmål i förskolan, grundskolan och gymnasieskolan. Många av dem har lärarutbildning från hemlandet eller Sverige.

För att arbeta som lärare, förskollärare eller fritidspedagog i skolan skall man ha utbildning för den undervisning man skall bedriva (Skollagen 2 kap. 3 §). För att få en tillsvidareanställning krävs att den som anställs har ”de kunskaper i svenska som behövs” (2 kap 4b §) och ”nödvändiga insikter i de föreskrifter som gäller beträffande det offentliga skolväsendet, särskilt de föreskrifter som anger målen för utbildningen” (2 kap 7a §).

År 2000 fanns det ca 2 300 verksamma modersmållärare i skolan. Omkring 300 av dem har genomgått hemspråkslärarlinjen¹⁸. Drygt 300 har annan lärarutbildning och ca 600 någon annan pedagogisk utbildning. Strax över 1 100 lärare saknar pedagogisk utbildning. För förskolan saknas motsvarande uppgifter.

Det förs ingen statistik över modersmållärarnas utbildningsbakgrund fördelad på språk, vilket omöjliggör en språkvis kartläggning av utbildningsbehovet.

8.2 Utbildning

Fram till slutet av 1980- talet utbildades modersmållärare på hemspråkslärarlinjen, en utbildning som anordnades vid vissa lärarhögskolor. Utbildningen omfattade 80 poäng och gav kompetens att ge modersmålsstöd i förskolan och behörighet att undervisa i modersmål i grundskolan och gymna-

¹⁸ Hemspråkslärarutbildning förekom i Göteborg/Mölndal, Malmö och Stockholm, se nedan.

sieskolan. Vid sidan av denna utbildning till hemspråkslärare fanns vid några utbildningsanstalter även utbildning av tvåspråkiga ämneslärare, klasslärare och förskollärare, dock i liten omfattning.

I och med reformeringen av utbildningen för grundskole- och gymnasie-lärare 1988 ingick modersmål som ett av de ämnen som de studerande kunde välja i sin utbildning på grundskollärlinjen. Grundidén var att en två-språkig lärare skulle kunna arbeta både med svenska elever och elever med annat modersmål än svenska. De studerande fick behörighet att undervisa tvåspråkiga klasser och svenska klasser med ett undantag, nämligen att de inte hade behörighet att undervisa i svenska.

Det blev svårt att fylla platserna i utbildningen och den ersattes med en etapputbildning i tre etapper. De olika etapperna ledde till behörighet till hemspråkslärartjänst, till grundskollärartjänst enligt den valda inriktningen, dock inte i svenska, respektive till att undervisa i svenska. 1992 avskaffades etapputbildningen och hemspråksvarianterna inom 1-7- utbildningen och studenterna i modersmål antogs till de reguljära varianterna, där de utbildades tillsammans med svenska studerande, dock med den skillnaden att de läste sitt modersmål istället för svenska och fick genomgå språkprov. Även denna utbildning hade svårt att fylla utbildningsplatserna och sedan 1993 har det inte funnits några sökande.

I den lärarutbildning som startade 2001 finns möjligheter att läsa modersmål som en inriktning om 40 poäng och som specialisering, d.v.s. fördjupning, om 20 poäng, vilket motsvarar 60 poängs studier i ämnet. Utbildningen planeras kunna ske i etapper och vara påbyggbar. De olika regionernas behov blir styrande för vilka språk som ska erbjudas i utbildningen. I Malmö, t.ex. anordnas utbildning för lärare i albanska och arabiska.

Utbildningens innehåll i modersmål och studiehandledning

Den nya lärarutbildningen ger möjlighet att få formell kompetens enbart i modersmål eller i ett annat ämne eller flera andra ämnen. Studierna inom ämnesblocket modersmål ska utgå från de studerandes bakgrundskunskaper ha ett innehåll som motsvarar de blivande lärarnas arbetsuppgifter.

Syftet är att de studerande ska inhämta ämnesteoretiska och ämnesdidaktiska kunskaper i sådan omfattning att de kan ge modersmålsstöd i förskolan, undervisa i grund- och gymnasieskolan och ge studiehandledning i skolans ämnen.

I ämnesblocket modersmål ingår bl.a. språkets uppbyggnad, språkriktighet, litteratur och realia. Modersmålets uppbyggnad ska behandlas med tyngdpunkten på sådant som kan medföra svårigheter för elever med annat modersmål än svenska. Modersmålet ska även belysas kontrastivt med svenska språket så att de studerande kan jämföra modersmålet och svenska.

Övriga områden som ska belysas är t.ex. språk- och identitetsutveckling hos flerspråkiga individer, minoritetsspråksutveckling, kulturarvets betydelse, samhällslivet i ursprungslandet och Sverige samt kulturmöten och mellan-kulturell kommunikation.

Studiehandledningen syftar till att de studerande ska kunna ge studiehandledning på modersmålet i olika ämnen, framför allt i orienteringsämnena och matematik.

Didaktikens olika moment ska t.ex. ge de blivande lärarna tillfälle att utveckla sin förmåga att använda språkutvecklande arbetssätt, bl.a. för att kunna möta barn och elever med skiftande språkfärdighet i olika åldrar.

Studiehandledningens didaktik innebär att de studerande lär känna arbetssätt och metoder för att arbeta på modersmålet i olika ämnen enligt gällande styrdokument

8.3 Behörighet och kompletterande utbildning

Sedan 2000 finns möjlighet för lärare med utländsk utbildning att ansöka om behörighet hos Högskoleverket (HSVFS 2000:1 2a, 2b §§).

Under de två senaste åren har Högskoleverket utfärdat drygt 500 behörighetsbevis till personer med utländsk lärarutbildning. Behörighetsbeviset ger möjlighet att få tillsvidareanställning vid förskolor, grund- och gymnasieskolor i Sverige. De flesta lärare har fått behörighet som modersmålslärare.

För att få behörighet krävs att den sökande, förutom sin lärarutbildning, har yrkeserfarenhet motsvarande två års tjänstgöring på minst halvtid som lärare i utlandet och/eller Sverige och godkänt betyg i svenska/svenska som andraspråk B. Om den sökandes utbildning och yrkeserfarenhet inte motsvarar kraven kan han/hon anvisas att genomgå en kompletterande utbildning vid svenskt universitet eller högskola och/eller genomgå en introduktionsperiod om minst två terminer i svensk grundskola eller gymnasieskola. Medborgare i stat inom EES eller Schweiz kan istället välja att genomgå ett lämplighetsprov. (HSVFS 2000:1 2b, 3 §§).

Högskoleverket kan även värdera utländsk högskoleutbildning för lärare utan att bedöma t.ex. kunskaperna i svenska. Ett utlåtande utfärdas som beskriver den utländska utbildningen och värderingen uttrycks i svenska examensnivåer.

För lärare finns för närvarande också olika kompletteringsutbildningar, eftersom läraryrket är ett bristyrke, bl.a.:

- Utbildningssatsning för utländska akademiker (för den som är arbetslös eller riskerar att bli arbetslös).
- Särskild Lärarutbildning (SÄL - projektet). Ett projekt som vänder sig till obehöriga lärare som redan arbetar inom skolan.

8.4 Kompetensutveckling

Lärare i modersmål har olika behov av kompetensutveckling. För lärare med utländsk förskolläraryrkesutbildning är det t.ex. angeläget att de får möjlighet att introduceras i både verksamhet och lärarroll i svensk förskola och skola.

Under årens lopp har särskilda utbildningsinsatser anordnats vid Lärarhögskolorna i Stockholm, Göteborg och Malmö både som varianter av hemspråkslärarlinjen och som fristående kurser. Även påbyggnadskurser med

specialpedagogisk inriktning har erbjudits liksom pedagogisk- metodiska kurser för obehöriga modersmåls lärare.

Förutom kompetensutveckling inom ramen för ordinarie universitets- och högskolekurser finns möjligheter till uppdragsutbildning. I Stockholm och Malmö anordnas, i samarbete med Lärarhögskolorna, kurser för obehöriga lärare i modersmål om 40 resp. 20 poäng. Syftet är att lärarna efter genomgången kurs skall kunna söka tillsvidaretjänster.

Kompetensutveckling för lärare med inriktning mot modersmålsstöd i förskolan har endast förekommit i mycket begränsad omfattning.

8.5 Lärarnas arbetssituation

Om förskola, grundskola och gymnasieskola skulle spegla samhället i övrigt borde viss andel av personalen vara flerspråkig och det borde ske en medveten rekrytering av personer med annan språklig och kulturell bakgrund. Så är dock inte fallet utan de allra flesta barn och elever ges tillfälle en gång i veckan att arbeta på sitt modersmål och träffa en representant från det egna språk- och kulturområdet.

Att vara lärare i modersmål innebär för de allra flesta att ambulera mellan olika förskolor, grundskolor och/eller gymnasieskolor.

Vid diskussioner med referenskommunerna och grupper av modersmåls- lärare framgår att arbetssituationen uppfattas som splittrad och ofta innebär en känsla av "utanförskap". Många lärare önskar en större delaktighet i förskolans/skolans arbete på samma villkor som övriga lärare. Lärarna tycker inte att de möts av samma respekt som övriga lärare och efterlyser en attityd- förändring. För skolans del är det också problem med kunskaps- och ålders- mässigt heterogena undervisningsgrupper, begränsad undervisningstid och svårigheter att få tillgång till lokaler.

En kartläggning i Göteborg av 120 modersmålslärares arbetssituation¹⁹ visar att det även finns positiva sidor i arbetet. Av studien framgår att lärarna anser att det är stimulerande att arbeta med barn och ungdomar och medverka till att

- underhålla barnens/elevernas modersmål
- förstärka barnens/elevernas tvåspråkighet
- stärka barnens/elevernas identitet
- stödja individernas utveckling
- verka för kulturell integration.

8.6 Forskning om lärarnas arbetsvillkor

Den forskning som gjorts i Sverige²⁰ rörande organisation av stödet och undervisningen i och på modersmål, attityder till verksamheten och effekterna av genomförda åtgärder har behandlats under tidigare rubriker i upp-

¹⁹ Verksamhetsanalys inför EU- projekt Mål 3, ht 2001

²⁰ Se Modersmålsundervisningen – en forskningsöversikt, bilaga 3

draget. Av redovisningen framgår bl.a. att det finns organisatoriska hinder för verksamheten, att många lärare känner sig pedagogiskt och socialt isolerade och att de möter negativa attityder både ute i samhället och lokalt på enskilda skolor.

De studier som redovisas angående den pedagogiska utformningen av undervisningen visar att lektionsinnehållet har fokus på språkutveckling och kulturella aspekter (Edberg& Holmegaard 1982, Enström 1984, 1987, Nygren-Junkin 1997). Av Nygren-Junkins undersökning kan också utläsas att modersmåslärare arbetar kontrastivt med undervisningsinnehållet och att undervisningen i lika stor utsträckning handlar om förhållandena i Sverige som i ursprungslandet, vilket stämmer väl överens med intentionerna i läroplanen.

Bristen på läromedel som är avsedda för modersmålsundervisning påtalas i flera studier liksom problemen vid användandet av undervisningsmaterial från ursprungsländerna (bl.a. Ajagán- Lester, 1996, Garefalakis, 1994 och Tingbjörn 1996). Många lärare måste därför producera eget material, vilket upplevs som tidskrävande och arbetsamt.

Arbetsformer för undervisning i modersmål har undersökts av Ajagán- Lester (1996). Av studien framgår att undervisningen bedrivs med såväl traditionella språkpedagogiska arbetssätt som handlingsinriktad och dialogisk pedagogik. Studien visar också att modersmålet dominerar i undervisningen, att nästan ingen svenska förekommer, och att lärarna planerar och strukturerar sitt arbetssätt för att utnyttja undervisningstiden

8.7 Beräknat utbildningsbehov av modersmåslärare

Statistiska centralbyrån (SCB) har på Skolverkets uppdrag gjort en översiktlig beräkning av utbildningsbehovet av modersmåslärare i förskolan, förskoleklassen, grundskolan, särskolan och gymnasieskolan för perioden fram till och med år 2020.²¹ Utgångspunkten för beräkningarna är senast tillgängliga statistik över lärare och deltagare i modersmålsundervisning samt SCB:s senaste befolkningsprognos. Om personal för modersmålsstöd i förskolan finns inget tidigare publicerat bakgrundsmaterial. Här har Skolverket samlat in uppgifter från de 18 referenskommunerna som underlag.

De senaste åren har andelen elever, berättigade till modersmålsundervisning, som deltar i modersmålsundervisning eller får handledning på modersmålet, uppgått till 53 procent i grundskolan. I nedanstående beräkningar av lärarbehovet antas andelen öka till 60 procent med anledning av de förslag som Skolverket lägger fram i denna rapport (avsnitt 10).

I förskolan har andelen barn som får modersmålsstöd (av barn med annat modersmål än svenska) varit omkring 11 procent bland 1–3-åringarna och 16 procent bland 4–5-åringarna de senaste åren. Beräkningarna av lärarbehovet utgår från att dessa andelar med anledning av Skolverkets förslag kommer att öka till 1980-talets nivå, dvs. till 40 procent för 1–3-åringarna och 75 procent för 4–5-åringarna.

²¹ För information om antaganden och beräkningsgrunder se Beräknat behov och rekryteringsbehov av modersmåslärare, bilaga 7

Tabell. Beräknat examinationsbehov av modersmåslärare

Femårsperiod:	2000- 2005	2006 - 2010	2011 – 2015	2016-2020
Förskolan	1 500	500	500	300
Grundskolan och gymnasieskolan	1 100	1 000	1 200	1 100

Beräkningarna utgår från att utbildningsbehovet tillgodoses under femårsperioden, så att det är balans mellan tillgång på och behov av lärare i slutet av varje femårsperiod. Om utbildningsbehovet inte skulle kunna tillgodoses under en period förskjuts det till en senare period, examinationsbehovet för senare perioder ökar i så fall utöver vad som anges i tabellen.

Det stora utbildningsbehovet av modersmåslärare i förskolan under den första femårsperioden beror på antagandet om en kraftig ökning av deltagandet genom de förslag som Skolverket lägger fram. Eftersom tillgången på lärare för modersmålsstöd i förskolan är så litet måste behovet främst tillgodoses genom nyrekrytering och utbildning.

För grundskolan och gymnasieskolan (inklusive förskoleklassen och särskolan) beror en mindre del av examinationsbehovet på antagandet om ett högre deltagande i modersmålsundervisning och handledning på modersmålet. Till största delen beror utbildningsbehovet på att nuvarande lärare, genom pensionering och avgångar av andra skäl, måste ersättas.

8.8 Sammanfattande kommentar

Lärare och personal för modersmålsstöd och modersmålsundervisning har minskat i antal under den senaste tioårsperioden. Möjligheterna till utbildning för flerspråkiga förskollärare och modersmåslärare har i praktiken försvunnit. Genom kompetensutveckling, uppdragsutbildningar etc. har ett antal kommuner, särskilt i storstadsregionerna, initierat och genomfört kompetenshöjande insatser.

Den nuvarande lärarutbildningen ger ökade möjligheter för både förskollärare och lärare i grund- och gymnasieskolan att få en utbildning som inkluderar ämnesområdet modersmål. Även Högskoleverkets behörighetsgivning och möjligheten till introduktionsperiod och lämplighetsprov för lärare med utländsk lärarutbildning kan på sikt innebära att antalet flerspråkiga lärare ökar både i förskola och skola.

Forskning och erfarenheter från referenskommunerna och olika lärargrupper visar att svårigheterna i arbetet ofta är av organisatorisk art. Schemapositioner, undervisningstid, gruppsammansättningar och lokalfrågor ger problem i skolan och i förskolan är resursbristen och negativa attityder från beslutsfattare de största bekymren.

9. Relationen mellan undervisning i och på modersmål och måluppfyllelse

9.1 Några aktuella studier om elevers kunskaper och skolresultat

Skolverket har i olika studier konstaterat resultatskillnader mellan exempelvis elever med inhemsk och utländsk bakgrund. Resultaten beror på flera faktorer, inte minst sociala och ekonomiska men i en del fall har verket konstaterat att skolan brister i sitt ansvar avseende varje elevs rätt till stöd och utveckling och att en konsekvens är att vissa elever med annat modersmål än svenska inte erhåller den utbildning de har rätt till. I detta sammanhang har verket poängterat vikten av intensifierat arbete med språkutveckling, bl a genom undervisning i och på modersmålet. För närvarande pågår fördjupade studier av resultat i syfte att utveckla verkets stöd till verksamheters resultatförbättring och utveckling²².

I OECD projektet PISA som undersökt ungas läsförmåga samt kunnande i matematik och naturvetenskap²³ redovisas svenska 15-åringars resultat i ett internationellt perspektiv. Här är det frågan om kunskaper och färdigheter som bedöms vara betydelsefulla i vuxenlivet. Kan femtonåringar analysera, resonera och föra fram sina tankar på ett konstruktivt sätt? Kommer ungdomarna att kunna fortsätta lära sig under resten av livet? PISA är en jämförande studie som omfattar 32 länder. Av resultaten från de svenska ungdomarna kan man bl. a. utläsa, att elever med annat modersmål än svenska genomsnittligt uppvisar sämre resultat inom alla tre ämnesområdena jämfört med övriga svenska elever.

Dessa ungdomars resultat är jämförelsevis sämre i Sverige än i många andra länder. Till dels kan detta förklaras av att skolan i Sverige omfattar alla ungdomar, så även de nyligen anlända och de asylsökande eleverna. Men ungdomar i familjer med utländsk bakgrund har i Sverige i genomsnitt en sämre ekonomisk och social situation än svenskfödda. Det svenska samhället har också svårt att ta vara på den utbildning, de språk, de erfarenheter och kompetenser som människor från andra länder för med sig.

Andra studier som gjorts t ex i Valfärdsbokslutet²⁴ visar däremot att barn med utländsk härkomst klarar sig bra jämfört med svenskfödda barn om de har jämförbara sociala och ekonomiska uppväxtförhållanden.

²² Exempel på detta är bl a en uppföljningsstudie av det arbete som Skolverket redovisade till regeringen 2001 med titeln Framgångsrikt på skolor i utanförskapspräglade områden och uppföljningsstudie av OECD-projektet PISA.

²³ Skolverkets rapport 209, Svenska femtonåringars läsförmåga och kunnande i matematik och naturvetenskap i ett internationellt perspektiv, PISA 2000

²⁴ Valfärd och skola, antologi från Kommittén Valfärdsbokslut, Socialdepartementet 2000

9.2 Svensk och internationell forskning kring studieresultat för flerspråkiga elever

På uppdrag av Skolverket gjordes 1996 en översikt över forskningen inom modersmålsområdet av Kenneth Hyltenstam och Veli Tuomela vid Stockholms universitet²⁵. De framhåller att

”Forskningen om minoritetsbarns språkutveckling och skolframgång ger entydiga argument för modersmålsundervisning i någon form. I fråga om språkutveckling kan modersmålsundervisningen spela en roll både för utvecklingen av modersmålet och för utvecklingen av svenska. Vidare har modersmålsundervisningen för många barn betydelse för kunskapsinhämtandet i skolan och utgör ett stöd för utveckling av trygg etnisk identitet.”

De konstaterar också att forskningen hittills varit förhållandevis begränsad. Dock pekar man på att de forskningsresultat som visar ett positivt samband mellan modersmålsundervisning och skolresultat stämmer med redovisningen från internationell forskning.

Från svensk forskning redovisas bl a:

- att elever som kontinuerligt deltagit i modersmålsundervisning har högre betyg i svenska, engelska och matematik
- behärskar svenska bättre än andra invandrarelever
- upplever större trygghet och trivs bättre i skolsituationen än andra invandrarelever
- behärskar abstrakta begrepp bättre än andra invandrarelever (Hill 1995)
- att elever med undervisning i modersmål lär sig mycket om det nya landet och att undervisningen utgör en brygga till integration i den nya kulturen (Nygren-Junkin 1998)

Våren 2001 publicerades en rapport från Uppsala universitet med titeln *Organisation, lärande och elevsamarbete i skolor med språklig och kulturell mångfald*.

En av författarna, Monica Axelsson, presenterar här internationell forskning om skolframgång och skolutveckling. Denna forskning visar att det idag finns kunskap om hur skolor kan hantera mångfald och bli en skola för alla. Hon redovisar fem studier om skolutveckling där forskarna studerat skolan som en miljö för språkutveckling, sociokulturell integration och lärande.

Enligt henne har man i debatten om invandrarelevernas generellt sämre skolframgång gärna dragit slutsatsen att de inte har tillräckligt goda kunskaper i svenska. Olika bakgrundsfaktorer, som t.ex. tid i landet, språk- och kulturavstånd och ålder har ofta förbisetts liksom bostadsområdets och skolans struktur. Axelsson konstaterar att man alltför sällan talar om det faktum att de tvåspråkiga eleverna istället för att ha en brist har en särskild resurs i sitt modersmål och sin specifika kulturkunskap. Detta skulle skolan och förskolan i högre grad kunna ta vara på.

De fem studierna fokuserar alla på förstärkning av tvåspråkiga barns skolsituation.

²⁵ Skolverkets rapport nr 105, Hemspråksundervisningen – en översyn, 1996

- Wayne Thomas & Virginia Collier presenterade 1997 en longitudinell studie av tvåspråkiga elevers skolframgång i USA. Denna studie bygger på ett mycket omfattande material. Dessa forskare har under 20 år följt 42 000 elever med annat modersmål än engelska som gått minst fyra år på de skolor som studien omfattar. Ett centralt resultat är, att det är en tidskrävande och svår process att få hela sin skolgång på sitt andraspråk. För att tvåspråkiga elever ska ha samma möjlighet att nå skolframgång som enspråkiga elever menar de att:

Eleverna måste få möjlighet till språkutveckling, kunskapsutveckling och kognitiv utveckling på bägge språken i en sociokulturellt stödande miljö.

I april 2002 publicerade dessa forskare en rapport från de fem senaste årens uppföljningar. Denna styrker de tidigare resultaten.²⁶

- En handlingsplan för skolans utbildningsverksamhet för flerspråkiga elever har gjorts av tre forskare, Miramontes, Nadeau och Commins (1997). Utifrån vissa centrala antaganden om undervisning, lärande och den sociopolitiska situationen menar de att skolorganisationen ska ha en medveten strategi för arbetet med de flerspråkiga eleverna. Dessa antaganden leder till ett antal grundförutsättningar som bildar basen i den skolutveckling som forskarna eftersträvar.

Deras handlingsplan innebär bl a att skolan måste fatta beslut inom fem nyckelområden: Förstaspråksutveckling, andraspråksutveckling, utveckling av kursplaner och ämnesinnehåll, bedömning och koppling till elevens familj.

- Jim Cummins från Kanada är en forskare som ägnat mycket tid åt studier av tvåspråkiga barn och deras skolframgång. Även han ser skolan i ett samhälleligt sammanhang samtidigt som han ser stora möjligheter till förändring hos den enskilda läraren. Stämningen och interaktionen i samhället påverkar hur läraren definierar sin roll i förhållande till eleverna. Att på olika sätt inkludera och visa respekt för elevens språk i det dagliga arbetet stärker elevens självkänsla och identitet. Hur man lyckas med denna språkliga och kulturella inkorporering i skolarbetet är en signifikant förutsägare av skolframgång.

Cummins sätter stor tilltro till de enskilda lärarnas möjlighet att stödja elevernas språkliga förmågor, uppmuntra föräldrar till ett aktivt deltagande i skolan och sina barns lärande samt använda arbetssätt som uppmuntrar eleverna att vara kritiska och förstärka sina upplevelser.

- Richmond Road School i Auckland på Nya Zeeland är en skola där de kulturella och etniska skillnaderna mellan barnen genomsyrar hela skolans verksamhet. Kulturell respekt anses vara en central faktor när det gäller att utveckla ett pluralistiskt samhälle och det är skolans mål att utveckla och utöka ett barns möjligheter snarare än att förändra dem (May, 1994). Tvåspråkighet anses som en kunskaps- och utbildningsmässig

²⁶ Thomas & Collier, School effectiveness for language minority students. National Clearinghouse for Bilingual Education (NCBE) Resource Collection Series, No 9, 1997 samt uppföljningsrapporten av samma författare: A National Study of School Effectiveness for Language Minority Students Long- Term Academic Achievement, University of California, 2002

fördel. I skolarbetet strävar man här efter att stödja och inkorporera de språk och kulturer barnen har. Skolans inriktning är ”både och” inte ”antingen eller”.

I en omfattande redovisning kan May (1994) bekräfta att barnen i Richmond Road når lika långt eller längre än andra jämförbara elever.

- Från USA redovisas även en studie av Christian Faltis (1997) där han utarbetar en modell för att främja den andraspråkinlärande elevens möjligheter att lyckas i skolarbetet. Modellen innebär att läraren med olika åtgärder inom ramen för den befintliga skolan och det befintliga klassrummet ska organisera en sådan miljö att eleverna och deras föräldrar kan och vill delta i skolaktiviteterna.

För att detta ska bli framgångsrikt måste läraren integrera och värdera elevernas språk och kultur i undervisningen och utveckla samarbetet mellan hemmet och skolan. Eleverna ska ges möjlighet att styra sin inlärnin g och bedömningen av elevernas kunskaper ska ske på många olika sätt. Språkutvecklingen ses i ett holistiskt perspektiv och inte som separata strukturer.

I sin sammanfattning konstaterar Axelsson att dessa studier av tvåspråkiga barns skolsituation visar:

- att elevens kognitiva utveckling, lärande och identitetsutveckling främjas av undervisning på bägge språken
- att skolans och samhällets attityd till elevens språkutveckling påverkas av sociokulturella processer
- att den pedagogik som används ska anknyta till elevens språkliga och kulturella erfarenheter
- att diagnostisering och bedömning av eleven ska göras utifrån en helhets-syn på språk och lärande
- att anknytning mellan hem och skola har en avgörande betydelse eftersom förståelse och kunskap hos lärare och föräldrar är det viktigaste för att stödja barnens skolframgång.

I Nationalkommitténs idéskrift från Europeiska året för språk 2001 *Språk-boken* ingår en artikel av Hyltenstam med titeln *Modersmål och ekonomisk tillväxt*.

Huvudtesen i Hyltenstams artikel är att länder med god ekonomisk standard bygger denna standard på en hög kunskapsnivå hos befolkningarna, vilket i sin tur är beroende av modersmålsbaserade utbildningssystem. Det är ett väldokumenterat faktum att elever som hör till icke-dominerande etniska befolkningsgrupper världen över genomsnittligt uppnår sämre utbildningsresultat än de som tillhör den dominerande befolkningsgruppen. Barn som inte är förstaspråkstalare av majoritetsspråket i sina länder har uppenbart ett sämre utgångsläge för sitt kunskapsinhämtande än majoritetens barn. Hyltenstam hänvisar till den ovan nämnda undersökningen av Thomas &

Collier som bekräftar detta på ett tydligt sätt och också ger svar på frågan om hur detta problem ska lösas.

För att nå goda resultat krävs i dagens samhälle avancerad behärskning av ett språk. Modersmålet finns ”gratis” för kunskapsinhämtande medan inlärn timer av andra språk till tillräckligt avancerad nivå i allmänhet kräver tid och kraft. Thomas & Colliers undersökning är direkt relevant för frågan om modersmålens betydelse för kunskapsinhämtande. Den starkaste faktorn med prediktionsvärde för barnens skolresultat var helt enkelt i vilken utsträckning deras modersmål användes i ämnesundervisningen. Enligt Hyldenstam skulle det vara av nationalekonomisk betydelse att ta tillvara den kunskapspotential som på grund av språkhinder ligger outnyttjad hos de delar av befolkningen som har andra modersmål än svenska.

Hans slutsats är också att ett större utnyttjande av minoritetsspråkselevers modersmål i ämnesundervisningen kan bidra positivt till dessa elevers resultat

9.3 Sammanfattande kommentarer

Det modersmålsstöd och den modersmålsundervisning som byggdes upp i Sverige under 1980-talet, har fått allt sämre villkor under 1990-talet. Störst försämringar noteras i förskolan. Samtidigt ger all forskning belägg för att språkutvecklingen är som mest intensiv i förskoleåldrarna och att det är då förutsättningarna att grundlägga en aktiv tvåspråkighet är som störst.

Skolverkets slutsats blir att det är nödvändigt med ett förändringsarbete som stärker förskolans möjlighet att bidra till att barn med ett annat modersmål än svenska utvecklar aktiv tvåspråkighet. Forskning och erfarenhet visar att inlärn timer av svenska underlättas om barnet fått tillfälle att arbeta med begrepps bildning på det modersmål som talas i hemmet samtidigt som mycket arbete läggs ned på det svenska språket. Satsning på språkutveckling i förskolan innebär alltså satsning på både modersmål och svenska.

Slutsatsen för nyanlända elever i grundskolan och särskilt de elever som kommer in i svenskt utbildningssystem i högre ålder i grundskolan och gymnasial utbildning är att viss ämnesundervisning på modersmål skulle vara en effektiv väg att stärka elevens ämneskunskaper och språkutveckling i svenska. Undervisning på modersmålet kan också vara ett verksamt sätt att utveckla de flerspråkiga elevernas kunskaper i modersmålet.

10. Överväganden och förslag

10.1 Bakgrund

De förslag som Skolverket nu väljer att föra fram utgår från denna breda kartläggning som gjorts av den nuvarande situationen för de flerspråkiga barnen och eleverna i förskola och skola. Dessa överväganden och förslag ligger även i linje med det som Skolkommittén framförde i sitt slutbetänkande *Skolfrågor – om skola i en ny tid*.²⁷ Här behandlas i kapitlet *En jämlik skola* skolsituationen för barn och elever med ett annat modersmål än svenska och Skolkommittén ger ett antal förslag som syftar till att stärka modersmålets ställning. Sålunda konstateras att:

”Alla barn och ungdomar som växer upp i Sverige och går i den svenska skolan har en självklar rätt och skyldighet att lära sig svenska. Det svenska språket är nyckeln till det svenska samhället, till delaktighet och tillhörighet. För inläringen av svenska behövs det egna modersmålet som ett stöd.

Alla barn och ungdomar har en självklar rätt till sitt eget språk och sin egen identitet. Skolan ska därför främja varje barns inläring och utveckling av det egna modersmålet.”

Förslagen ligger också i linje med det uppdrag som förskolan har för minoritetsbarn och barn med utländsk bakgrund så som det formuleras i förskolans läroplan (Lpfö 98):

”Förskolan skall bidra till att barn som tillhör de nationella minoriteterna och barn med utländsk bakgrund får stöd i att utveckla en dubbel kultur-tillhörighet.”

”Förskolan skall bidra till att barn med annat modersmål än svenska får möjlighet att både utveckla det svenska språket och sitt modersmål.”

I Skolverkets rapport till regeringen, *Undervisning i och på de nationella minoritetsspråken – kartläggning av situationen 2001* ges också förslag som syftar till att stärka modersmålets plats inom den egna gruppen och i det svenska samhället.

Språkkommittén konstaterar i sitt betänkande *Mål i mun* ”I Sverige finns det över en miljon personer med utländsk bakgrund, och för många av dem är svenskan ett andraspråk. Det är uppenbart att de har andra förutsättningar att tillägna sig svenskan än de som har språket som förstaspråk. Allas rätt till språk innebär att alla ska ha likvärdiga förutsättningar att tillägna sig svenskan. Men allas rätt till språk måste också ses i förhållande till de många skilda modersmål som numera brukas i Sverige – hur kan talarna av dessa ges möjlighet att utveckla sina skilda språk?” I kommitténs förslag till handlingsplan föreslås bl a följande:

²⁷ Skolfrågor – om skola i en ny tid, SOU 1997:121, sid 304 ff

- *Språkets roll i skolan för elever med utländsk bakgrund bör ytterligare uppmärksammas.*
- *Åtgärder vidtas för att stärka modersmålsstödet i förskolan och modersmålsundervisningen i skolan.*

Förslagen i denna rapport ligger även i linje med EU-kommissionen som betonar vikten av breda och djupa språkkunskaper och som verkar för att minoritetsspråk ska få överleva och att människors modersmål inte suddas ut.

Även *Konventionen om Barns rättigheter* lyfter fram behovet av stöd för modersmålet även för barn som bor i annat land än ursprungslandet. I Artikel 29 fastslås att Konventionsstaterna är överens om att barnets utbildning ska syfta till att:

”utveckla respekt för barnets föräldrar, för barnets egen kulturella identitet, eget språk och egna värden, för vistelselandets och för ursprungslandets nationella värden och för kulturer som skiljer sig från barnets egen.”

10.2 Strategiska åtgärder

Kartläggningen visar att modersmålets status behöver stärkas, så att modersmålet blir en självklar, integrerad del av verksamheten i barnomsorg, förskola och skola.

Enligt Skolverkets bedömning bör ett långsiktigt perspektiv på arbetet med flerspråkiga barns kognitiva och språkliga utveckling präglade barnomsorgens, förskolans och skolans arbete.

Utgångspunkter för detta arbete är kunskap om barnens och elevernas behov och förutsättningar, ett synliggörande av den språkliga kompetensen och ett beaktande av de flerspråkiga barnens situation.

Enligt Skolverket bör en rad åtgärder vidtas.

Kraven ska skärpas på att huvudmän och verksamheter utgår från varje barns och elevs behov och förutsättningar i planering, uppföljning och kvalitetsarbete.

Individuella utvecklingsplaner för barn och elever, utarbetade i samråd mellan elever, lärare och föräldrar är enligt Skolverket en lämplig åtgärd. I barnomsorgen och förskolan skulle planerna omfatta åtgärder avsedda att främja barnens allsidiga utveckling och lärande. I skolan skulle planerna omfatta åtgärder för resultatförbättring och åtgärder ämnade att tillgodose de flerspråkiga elevernas rätt till stöd för utveckling av modersmål och svenska.

En utveckling kommunalt och lokalt som syftar till att göra modersmålsutvecklingen hos barn och elever till en integrerad del i den dagliga verksamheten ska stödjas och stimuleras. Kartläggningen ger tydliga belegg för alla nackdelar förknippade med dagens organisatoriska lösning på modersmålsstöd och modersmålsutveckling. Kommunerna behöver se över sin organisation av modersmålsstödet och undervisningen i och på modersmål. Nackdelarna med att undervisningen i modersmål i så hög

utsträckning sker på eftermiddagstid, skild från övrig verksamhet påtalas tydligt, och det finns anledning att söka andra lösningar. För att möjliggöra bättre inlärningsmiljöer finns också anledning att pröva om det är möjligt att i större utsträckning samla barn respektive elever med samma modersmål till vissa förskolor och undervisningsgrupper.

En förutsättning för fortsatt utveckling är också förändrade attityder till modersmålet. Den kunskap som forskningen ger om värdet av ett starkt modersmål bör spridas i olika former till lärare, skolledare, elever och föräldrar. Det föreligger behov av att tydliggöra nyttan av modersmålsstöd och undervisning på och i modersmål för barns och elevers utveckling och lärande för tjänstemän och beslutsfattare på kommunal nivå. Detta kan ske genom att Skolverket i stöd- och referensmaterial om kvalitetsutveckling och resultatförbättring i ökad utsträckning framhåller modersmålets betydelse. Vidare kan Skolverket uppmärksamma frågor som rör de flerspråkiga barnen och eleverna i sitt arbete med utvecklingsdialoger och tillsyn.

Modersmålets betydelse för att nå ökad måluppfyllelse ges också belägg för i forskning. En diskussion om olika vägar att nå ökad måluppfyllelse bör föras med politiker och skolledare och resurser avsättas för försöksverksamhet av olika slag.

Fortsatta försök med utveckling av studiehandledning på modersmål till undervisning **på** modersmål i andra ämnen ska stödjas. Den snabba utvecklingen av IT och tillgång till texter på många språk i lärmiljöer kan utnyttjas mycket brett.

En utveckling av statliga styrdokument fortgår i syfte att ta ett helhetsgrepp över styrdokument för samtliga språk utifrån en analys av de språkliga kompetenser som finns i dagens Sverige. I det sammanhanget utnyttjas också möjligheter att jämföra språkliga kompetenser länder emellan.

10.3 Tre aspekter på modersmålet

Under kartläggningen har det blivit tydligt att det går att särskilja olika syften med modersmålsstödet och modersmålsundervisningen. Verket väljer att presentera sina överväganden och förslag utifrån följande:

- modersmålets betydelse för identitetsutvecklingen
- modersmålet som ett av de flerspråkiga barnens och elevernas språk
- modersmålet som ett verktyg för lärande

Dessa tre aspekter är beroende av varandra men genom att fokusera på dem blir det möjligt att tydliggöra olika vägar att möta de flerspråkiga barnen och eleverna.

Modersmålets betydelse för identitetsutvecklingen

En trygg identitet är en grundförutsättning för en positiv utveckling. Att bli sedd som den man är med en dubbel kulturbakgrund har avgörande betydelse för den egna självbilden. Kartläggningen har visat att både barn och elever med flerkulturell bakgrund behöver bättre stöd i förskola och skola för sin utveckling som flerspråkiga och flerkulturella individer.

Inom förskolan finns idag de största bristerna när det gäller stödet för de flerspråkiga barnen. Endast ca 13 procent av de aktuella barnen får sådant stöd för att utveckla sina båda språk som de är berättigade till enligt läroplanen. För tio åren sedan var andelen ca 60 procent. På motsvarande sätt har det skett en urholkning av kompetensen hos personalen. I många fall saknas i dag den kompetens som krävs för att barn med annat modersmål än svenska ska kunna få det stöd de har rätt till i att utveckla en dubbel kulturtillhörighet och aktiv tvåspråkighet. I stället bemöts många av dessa barn såsom barn med bristande språkfärdighet i svenska.

Kartläggningen visar tydligt att de skrivningar som finns i läroplanen om förskolans skyldighet att stödja de flerspråkiga barnens utveckling till tvåspråkiga individer inte är tillräckliga för att dessa barn ska få tillgång till modersmålsstöd i förskolan.

Modersmålet som ett av de flerspråkiga barnens och elevernas språk

Kunskaper i flera språk är något som lyfts fram som önskvärt i olika sammanhang både i Sverige och internationellt.

Svensk språkpolitik präglas fortfarande av en slags inlåsning av språk i olika fack utifrån ett svenskt synsätt. Svenska som modersmål hanteras i särskild ordning. Svenska som andraspråk ses i allmänhet mer som metod och ”hjälp-gumma” än språk i sig. Engelska är det språk som i Sverige intar en särställning och för vissa målgrupper är på väg att bli ett andraspråk. Den höga kompetensen i engelska i Sverige är intressant och värd att analysera när det gäller att hitta vägar att utveckla även andra språk. Tyska, franska och spanska är de ”officiella främmande skolspråken” eller övriga moderna språk med dagens terminologi. Andra språk än dessa har egentligen knappast plats eller uppmärksamhet i skolsystemet och ses inte heller som tillgångar.

Den modersmålsundervisning som erbjuds är av skiftande kvalitet. Modersmålsundervisningen har, trots att undervisning förekommit i 30 år, ännu inte accepterats som ett ”riktigt/viktigt” språkämne. Alltför ofta behandlas det som något vid sidan om som angår främst elever som inte har fullgoda kunskaper i svenska.

Barn och elever med annat modersmål än svenska har särskilda förutsättningar att utveckla flerspråkighet på en hög nivå. Om detta ska lyckas beror i stor utsträckning på hur förskolan och skolan bemöter dessa barn och elever och om de ges förutsättningar och stimulans till att vilja utveckla sina olika språk.

Ur ett individperspektiv är det viktigt att individen får stöd att stärka sitt modersmål och stimulans att gå vidare med både fördjupning och breddning av olika språk till nya kompetenser. Denna utveckling äger givetvis rum hela livet. Statliga styrdokument bör underlätta denna process.

Stärkta språkkunskaper ökar individens möjligheter att fungera i ett mångkulturellt samhälle och i ett samhälle med internationella kontakter. Ökade kunskaper bidrar till öppenhet och förståelse för andra kulturer, värderingar och tänkesätt. Regelstyrning i förordningstext bör ses över utifrån nya situationer och behov i samhället.

De organisatoriska förutsättningarna för ett stärkande av modersmålsundervisningen i skolan är mycket bristfälliga visar Skolverkets kartläggning. Krav bör ställas på att organisationen av undervisningen ska leda till att språkutveckling är en del av utbildningen och genomförs på många olika flexibla sätt utifrån elevernas behov.

Undervisning på modersmålet i andra ämnen innebär även att elevernas kunskaper i modersmålet förstärks. Försök av olika slag i denna anda rapporteras från många håll i världen under de senaste årtiondena. Även i svensk skola kan man sedan 1990-talet se en markant ökning av framförallt undervisning på engelska i andra ämnen.

Det finns en rad olika benämningar för dessa verksamheter beroende på hur språksituationen ser ut i det land där undervisningen äger rum. I Kanada talas sedan länge om *immersion/språkbad*. I Europa används ofta *bilingual education* som begrepp. I Finland bl. a. talar man om CLIL, *Content and Language Integrated Learning*. I Sverige har Skolverket valt benämningen SPRINT, språk- och innehållsintegrerad inläring och undervisning för framförallt undervisning på engelska i andra ämnen.

Den kvalitativa analys av SPRINT som Skolverket redan inlett bör fullföljas enligt förslag bl. a. från Kommittén för svenska språket, Mål i mun. Uppföljning, utvärdering och utvecklingsinsatser för att samla kunskap och erfarenheter av nytänkande kring undervisning *på olika språk* bör enligt Skolverkets mening samlas och stärkas.

Modersmålet som ett verktyg för lärande

Lärande kan ske på olika språk men villkoren är olika. I nästan all verksamhet i förskolan i Sverige används svenskan som kommunikationsspråk mellan barn och vuxna, även då barnen har ett annat modersmål än svenska.

Erfarenheter och forskning från förskolan visar att barns utveckling och lärande gynnas om de får möjlighet att använda sitt modersmål i den vardagliga verksamheten i förskolan och om de har tillgång till vuxna som talar deras språk. För att stödja barnens lärande i förskolan är det därför viktigt att det finns personal som har samma språkliga och kulturella bakgrund som barnen och att modersmålsstödet är en integrerad del i det pedagogiska arbetet. Positiva erfarenheter finns av hemspråksgrupper där alla barn och all personal talar samma språk, och av sammansatta grupper där en del av barnen har svenska som modersmål och en del har ett annat modersmål.

Undervisningsspråket i skolan är oftast svenska som ju även är modersmål för majoritets eleverna. Skolverkets kartläggning visar att det i grundskolan förekommer ämnesundervisning på modersmålet i form av klassundervisning, eller för grupper av elever med samma modersmål, i drygt tio procent av kommunerna.

För elever med annat modersmål innebär detta, att de dels måste nå motsvarande nivå i svenska som den som majoritets eleverna har förvärvat både före skolstarten och vidareutvecklar under hela skoltiden, dels att de under många år måste inhämta nya kunskaper i olika ämnen på ett språk där deras språkbehärskning är begränsad.

Aktuell forskning t.ex. Thomas och Colliers²⁸, som är den mest omfattande som gjorts inom detta område, visar klart att skolgång på det egna språket är det som leder till bäst resultat. Den undervisningsmodell som enligt denna forskning är mest framgångsrik är den där de flerspråkiga eleverna får undervisning i klasser där hälften av eleverna har engelska som modersmål och den andra hälften ett annat gemensamt modersmål och där hälften av undervisningen sker på engelska och hälften på de andra elevernas modersmål upp till minst år 5 eller 6. Näst framgångsrik är undervisning i klasser med elever med samma minoritetsspråk som undervisas hälften av tiden på sitt modersmål och den andra hälften på engelska minst upp till år 5 eller 6. Båda dessa grupper når enligt denna undersökning dessutom bättre resultat än majoritetsspråkseleverna dvs de som har engelska som modersmål.

Den modell som enligt denna undersökning ger sämst resultat är den som är vanligast här i Sverige, nämligen att de flerspråkiga eleverna får undervisning endast på majoritetsspråket och undervisningen i detta språk som andraspråk ges vid sidan av den övriga undervisningen.

Från svenska erfarenheter vet vi att bland de skolor som når goda studieresultat finns t.ex. Språkskolan i Haparanda, Sverigefinska skolan i Stockholm och Estniska skolan²⁹ och att en orsak till detta är att eleverna i dessa skolor får inte bara undervisning i utan även på sitt modersmål samtidigt som de också får undervisning i och på svenska.

Dock måste konstateras att det är svårt att ordna ”blandade undervisningsgrupper” i Sverige, eftersom språkgrupperna är många och det kan vara svårt att annat än i undantagsfall övertyga svenskspråkiga föräldrar om nyttan av att låta sina barn gå i grupper där delar av undervisningen sker på annat språk. Den nästa bästa modellen är att samla elever med samma modersmål till vissa skolor eller undervisningsgrupper där de kunde få undervisning både i och på modersmålet under viss del av undervisningstiden. Detta skulle kunna ske genom att den nuvarande studiehandledningen på modersmål utvecklas till att bli en flexibel och behovsanpassad undervisning på schematid, där många olika varianter prövas; allt ifrån exempelvis matematik och samhällskunskap på arabiska för nyanlända elever, datakunskap på engelska för asylsökande ungdomar till att enbart vissa texter på modersmål får ligga till grund för diskussioner i andra ämnen på olika språk.

Det här prövas redan nu om än i begränsad omfattning i några kommuner. En förutsättning för att sådan undervisning ska få större omfattning är också, att reglerna i grundskole- och gymnasieförordningen om undervisning på annat språk än svenska anpassas till detta behov.

Kompetensutveckling och utbildning

Den kraftigt minskade omfattningen av modersmålsstödet under 1990-talet har medfört, att den kompetens om de flerspråkiga barnens förutsättningar

²⁸ Se ovan avsnitt 9.2

²⁹ Se redovisningen till regeringen Undervisning i och på de nationella minoritetsspråken – kartläggning av situationen 2001

och behov som tidigare funnits i stor utsträckning gått förlorad. Eftersom ett tidigt stöd för de flerspråkiga barnens språkliga och kognitiva utveckling har en avgörande betydelse för deras fortsatta utveckling menar Skolverket, att en kompetensutveckling som omfattar all personal inom förskolan måste få hög prioritet.

Förskolan ska främja språkutvecklingen såväl i svenska som i modersmålet för barn med ett annat modersmål än svenska. Kompetensutvecklingen behöver därför omfatta moment som rör språk- och begreppsutveckling hos de flerspråkiga barnen, hur förskolan och föräldrarna kan stödja barnens flerspråkiga utveckling samt hur lärare kan samverka vid bedömning av de flerspråkiga barnens språk- och begreppsutveckling i deras olika språk.

I grundskolan har det förhållandet att modersmålsundervisningen i hög utsträckning sker på eftermiddagstid och skild från annan undervisning medfört, att många lärare numera saknar grundläggande kunskaper om de flerspråkiga elevernas särskilda förutsättningar och behov. Kartläggningen har visat att viktiga grupper som behöver kompetensutveckling för att bättre kunna stödja de flerspråkiga eleverna är lärare inom särskolan, specialskolan och lärare i olika former av särskilda utbildningsmodeller för elever i behov av särskilt stöd. Men kartläggningen av elever med annat modersmål än svenska där dessa elever inte når målen för godkänt i år 9 visar, att behovet av kompetensutveckling även gäller för grundskole- och gymnasielärare i flertalet ämnen – och inte endast lärare i svenska och svenska som andraspråk som är de grupper som idag i viss utsträckning erbjuds kompetensutveckling för att möta de flerspråkiga elevernas behov av utveckling av kunskaper i svenska.

Det har inte förekommit någon utbildning av modersmålslärare på nästan tio år. Den nya lärarutbildningen som startade hösten 2001 har förutsättningar att erbjuda sådan utbildning men än så länge märks ingen nämnvärd efterfrågan. För att möta behoven av utbildade modersmålslärare både inom förskolan och skolan behövs därför åtgärder för att göra modersmålslärarutbildningen attraktivare.

För att utbildningen ska bli attraktivare för lärare i grund- och gymnasieskolan, behöver modersmålslärarna ha en bredare bas och kunna undervisa både i språket och på språket i olika ämnen. Detta skulle medföra att deras tjänstgöringstid inte kan vara helt skild från övrig undervisning och att de härigenom blir delaktiga i skolans hela verksamhet. För de modersmålslärare som har tillräckliga språkkunskaper för att kunna undervisa på svenska skulle en vidgning av deras kompetens till fler ämnen innebära, dels att deras totala situation förbättrades genom att de inte är lika utsatta vid en eventuell minskning av elevunderlaget i det egna språket, dels skulle deras flerkulturella kompetens medföra en kvalitativ utveckling av all undervisning i ett interkulturellt perspektiv.

Enligt Skolverkets bedömning är flerspråkighet och flerkulturell kompetens värdefulla tillgångar i barnomsorg och skola som också bör beaktas vid meritvärdering och lönesättning.

För att garantera kvaliteten i modersmålsstöd och modersmålsundervisning krävs kompetenta och välutbildade lärare. För nu verksamma modersmålslärare som saknar grundutbildning anser Skolverket därför, att det snarast

måste komma till stånd kompetensutveckling som tar fasta på lärarnas behov av att kunna stödja barn och elever i deras modersmålsutveckling i en minoritetssituation. Nya lärare behöver också bli delaktiga i synen på barn/elever och lärande i förskola och skola i Sverige.

Metodutveckling och ny teknik

Av forskningsöversikten framgår att det förekommit ämnesdidaktisk forskning inom modersmålsområdet endast i begränsad omfattning. Detta gäller också för förskolans verksamhet bland flerspråkiga barn.

Förproducerade läromedel och lexikon spelar en viktig roll för modersmålsundervisningens kvalitet. För många språk finns inga läromedel att hämta från ursprungsländerna och här är det även fortsättningsvis nödvändigt med utveckling i Sverige. Informationsteknologin erbjuder nya möjligheter både när det gäller tillgång till ett varierat utbud av texter, bilder och ljud och för kommunikation mellan elever och lärare i Sverige, andra mottagarländer och i många fall även med ursprungsländerna. Även distansundervisning i och på modersmål kan bli möjlig i ökad omfattning genom IT.

10.4 Förslag

Skolverket åtar sig:

- att genom generella och riktade insatser bidra till spridning av kunskap om värdet av utveckling av modersmål ur ett samhällsperspektiv och ett individperspektiv
- att i stöd- och referensmaterial om kvalitetsutveckling och resultatförbättring i ökad utsträckning framhålla modersmålets betydelse
- att utarbeta allmänna råd och referensmaterial för verksamhet i förskola och undervisning i skola som rör de flerspråkiga barnen och eleverna
- att göra en analys av samtliga kursplaner i modersmål, svenska som andraspråk och övriga språk i syfte att göra en översyn av språkens ställning och förutsättningar. Internationella jämförelser genomförs och analysen leder till överväganden om grad av harmonisering
- att fortsätta utveckla metoder för bedömning av de flerspråkiga barnens och elevernas språk- och begreppsutveckling i deras olika språk
- att fortsätta att stödja utveckling av modersmålsundervisning med hjälp av ny teknik och anpassad pedagogik
- att tillsammans med Högskoleverket och Svenska kommunförbundet verka för att utbildningen av tvåspråkiga förskollärare och modersmåls-lärare blir mer attraktiv.

Författningsändringar

Skolverket föreslår:

- att modersmålsstödet regleras i författning och ska vara obligatoriskt för kommunen att anordna för barn i förskola från ett års ålder om föräldrarna så önskar

- att rätten till modersmålsundervisning i förskoleklass regleras i författning
- att förordningstext om rätt till modersmålsundervisning sammanlagt högst sju år tas bort ur grundskoleförordningen
- att kurserna i modersmål på gymnasial nivå får poängen 200 vardera för kurserna A och B. Aktiv tvåspråkighet ger 100 poäng.
- att de tidsbegränsningar som finns för vissa årskurser och språk i grundskoleförordningen när det gäller undervisning på annat språk än svenska tas bort och att det ska vara möjligt att anordna undervisning på modersmål eller tidigare skolspråk även i gymnasieskolan
- att en översyn av görs av förordningstext om engelskspråkig undervisning i grundskolan och gymnasieskolan, så att den även motsvarar behov av undervisning på engelska för flerspråkiga elever med engelska som modersmål respektive de som haft engelska som tidigare skolspråk
- att asylsökande, nyanlända och övriga elever med annat modersmål än svenska som har svårigheter med att följa undervisning på svenska ska ha rätt till undervisning på modersmål eller tidigare skolspråk i olika ämnen under den tid de lär sig svenska
- att omfattningen av studiehandledning och undervisning på modersmålet ska beslutas i samråd med elever och föräldrar.

Riktade satsningar på kompetensutveckling

Skolverket föreslår:

- att personal i förskolan får möjlighet till kompetensutveckling som rör mångkulturalitet och arbete i mångkulturella grupper för att bättre kunna bidra till alla barns positiva identitetsutveckling
- att lärare som i sin undervisning möter flerspråkiga elever får möjlighet till kompetensutveckling för att bättre kunna handleda de flerspråkiga eleverna i deras lärande i olika ämnen samt att lärare inom särskolan, specialskolan och olika former av särskilda utbildningsmodeller för elever i behov av särskilt stöd prioriteras när det gäller sådan kompetensutveckling
- att modersmålslärare som saknar grundutbildning får möjlighet till kompetensutveckling som behandlar de flerspråkiga barnens och elevernas modersmålsutveckling i en minoritetssituation, språkbedömning för språkutveckling samt synen på barn och elever och utveckling och lärande i förskola och skola i Sverige
- att modersmålslärare får möjlighet att vidga sin kompetens så att de även kan undervisa på modersmålet i olika ämnen
- att modersmålslärare som har tillräckliga språkkunskaper för att kunna undervisa på svenska får möjlighet att vidga sin kompetens till att omfatta fler ämnen.

10.5 Effekter och kostnader

De föreslagna satsningarna på utveckling av modersmålsstödet och den flerspråkiga verksamheten i förskolan och undervisningen i och på modersmål i grund- och gymnasieskolan kommer enligt Skolverkets bedömning att innebära positiva effekter både för de enskilda barnen och eleverna och för hela samhället. Goda kunskaper i många språk är något som efterfrågas alltmer inom olika sektorer i vårt samhälle och vid internationella kontakter. För de flerspråkiga eleverna kommer satsningarna på undervisning *på* modersmålet medföra, att fler kommer att nå ökad måluppfyllelse i olika ämnen.

Modersmålsstöd i förskolan

Skolverket förordar att modersmålsstödet i förskolan ska vara obligatoriskt för kommunerna att anordna och att det ska omfatta barn från ett års ålder. Anledning till detta är att forskning och beprövad erfarenhet visar att satsningar som påbörjas tidigt är de som på sikt ger både bäst resultat och är kostnadseffektivast.

Den föreslagna utvidgningen av modersmålsstödet innebär ett ökat behov av flerspråkig personal. Enligt de beräkningar som Skolverket låtit göra³⁰, skulle en ökning av modersmålsstödet till den nivå som stödet hade före 1990-talets nedskärningar innebära att behovet av modersmålslärare i förskolan ökar med ca 1 300 lärare per år, motsvarande ca 850 årsarbetskrafter (vid samma tjänstgöringsomfattning som i grundskolan). Kostnaderna för detta kan beräknas till ca 270 miljoner kronor³¹. Denna beräkning utgår från att modersmålsstödet ges av ambulerande lärare.

Det bästa resultatet nås dock när modersmålsstödet är en integrerad del av den pedagogiska verksamheten i förskolan. Ökad tillgång till flerspråkig personal innebär att behovet av ambulerande modersmålslärare minskar och därmed också de tillkommande kostnaderna för modersmålsstödet. Om till exempel det ökade modersmålsstödet till hälften kan tillgodoses genom flerspråkiga förskollärare som arbetar inom barngrupperna, minskar de tillkommande kostnaderna till ca 135 miljoner kronor.

Undervisning i modersmål

Skolverket har även låtit SCB göra prognoser som gäller rekryteringsbehovet av modersmålslärare i grundskola (inklusive förskoleklass, fritidshem och särskola) och gymnasieskola³². Eftersom minskningen av undervisningsvolymen här jämfört med början av 1990-talet inte är lika stor som i förskolan skulle en ökning till samma nivå som undervisningen hade före nedskärningarna innebära ett ökat behov årligen om ca 300 modersmålslärare,

³⁰ För information om antaganden och beräkningsgrunder se Beräknat behov och rekryteringsbehov av modersmålslärare i bilaga 7

³¹ Genomsnittlig lön för förskollärare, inkl personalomkostnadspålägg, samt tio procent för tillkommande kostnader som administration, läromedel mm. Den föreslagna kostnaden motsvarar mellan en halv och en procent av kostnaden för förskolan som år 2000 uppgick till ca 26 miljarder kronor

³² För mer information se bilaga 7

motsvarande ca 200 årsarbetskrafter. Kostnaden kan uppskattas till ca 70 miljoner kronor³³.

Undervisning och studiehandledning på modersmål

Undervisning som sker på ett annat språk än svenska behöver inte kosta mer än den som sker på svenska, förutsatt att undervisningsgrupperna är jämförbara.

Undervisningen för de nyanlända och asylsökande eleverna blir effektivare om den i tillämpliga delar sker på modersmålet eller tidigare skolspråk. Detta medför att undervisningstiden kan minskas och därmed även kostnaderna för undervisning i förberedelseklasser och motsvarande grupper.

Idag når många flerspråkiga elever inte kunskapsmålen i olika ämnen trots olika stödinsatser. För många av dessa elever skulle möjligheterna att nå målen öka väsentligt om stödet gavs på modersmålet. Varje sådan elev som når målen innebär en avsevärd minskning av de sammanlagda undervisningskostnaderna.

De tillkommande kostnaderna för ökad ämnesundervisning och studiehandledning på modersmål kan enligt Skolverkets bedömning endast delvis finansieras av motsvarande minskade kostnader för undervisning på svenska. Skolverket föreslår därför att det tillförs extra medel till kommuner där det finns skolor som är beredda att utveckla nya modeller för undervisning och studiehandledning på modersmålet.

Kompetensutveckling av personal i förskola och skola

Enligt Skolverkets bedömning behövs initialt extra medel för kompetensutveckling för att klara den ökade omfattningen av modersmålsstödet i förskolan. Samma gäller för ökad undervisning och studiehandledning på modersmål. Verket vill i detta sammanhang framhålla vikten av att beakta behov av kompetensutveckling för modersmåls lärare vid fördelning av befintliga medel och inom ramen för pågående utvecklingsinsatser.

³³ Genomsnittlig lön för grundskollärare, inkl personalomkostnadspålägg, samt tio procent för tillkommande kostnader som administration, läromedel mm

Referenser

Axelsson, Monika, Gröning, Inger, Hagberg- Persson, Barbro, *Organisation, lärande och elevsamarbete i skolor med språklig och kulturell mångfald*, Rapport 2001:1, Uppsala universitet

Hultinger, Eva- Stina, Wallentin, Christer, red, *Den mångkulturella skolan*, Studentlitteratur, 1996

Hyltenstam, Kenneth, red , *Tvåspråkighet med förhinder? Invandrar- och minoritetsundervisning i Sverige*, Studentlitteratur, 1996

Högskoleverket, *Introduktionsperiod resp. lämplighetsprov för lärare med utländsk lärarutbildning*, Gunlög Bredänge, Institutionen för pedagogik och didaktik, Göteborgs universitet, 2002

Lahdenperä, Pirjo, *Invandrarbakgrund eller skolsvårigheter? En textanalytisk studie av åtgärdsprogram för elever med invandrarbakgrund*, HLS Förlag,

Lange, Anders, Hedlund, Ebba, *Lärare och den mångkulturella skolan*, Centrum för invandringsforskning, Stockholms universitet, 1998

Nationalkommittén för det europeiska året för språk 2001, *Med ögon för språk, En idéskrift från europeiska året för språk 2001*

Paulin, Arja, m.fl. *Mer än ett modersmål, Hemspråksdidaktik*, HLS Förlag, 1993

Samarbetsorgan för invandrarorganisationer i Sverige (SIOS), Statens institut för handikappfrågor i skolan (SIH), *Invandrare med funktionshinder*, Rapport 1998

Skolans författningar UFB 2, ht 2001

Skolverkets rapport nr 105, *Hemspråksundervisningen – en översyn*, 1996

Skolverkets rapport nr 194, *Gemensamt ansvar – Skolverkets arbete med frågor kring undervisning för elever med invandrarbakgrund*, 2000

Skolverkets rapport nr 198, *Barnomsorg, skola och vuxenutbildning i siffror 2001, del 2*

Skolverkets rapport nr 209, *Svenska femtonåringars läsförmåga och kunnande i matematik och naturvetenskap i ett internationellt perspektiv, PISA 2000*, 2001

Skolverket, *Framgångsrikt på skolor i utanförskapspräglade områden*, Dnr 2000:2381, 2001

Skolverket, *Språkboken, En antologi om språkundervisning och språkinläring*, 2001

Skolverket *Tema Modersmål*, Skoldatanätet <http://modersmal.skolverket.se>

Skolverket, *Undervisning i och på de nationella minoritetsspråken, kartläggning av situationen 2001*, Skolverket, dnr 2000:2381

Stigendal, Mikael, *Framgång – vad är det? Mötet mellan innanförskap och utanförskap i skolan*, Lärarutbildningen, Regionalt utvecklingscentrum, Malmö Högskola, 2001.

SOU 1996:143 *Krock eller möte*, delbetänkande av Skolkommittén, Utbildningsdepartementet

SOU 1997:121, *Skolfrågor, Om skola i en ny tid*, Slutbetänkande av Skolkommittén, Utbildningsdepartementet

SOU 1999:63, *Att lära och leda, En lärarutbildning för samverkan och utveckling*, Utbildningsdepartementet

SOU 2000:39 *Välfärd och skola*, antologi från Kommittén Välfärdsbokslut, Socialdepartementet

SOU 2002:27, *Mål i mun, Betänkande av kommittén för svenska språket*, Kulturdepartementet

Thomas, W.P., Collier, V.P. *School Effectiveness for Language Minority Students*, National Clearinghouse for Bilingual Education (NCBE) Resource Collection Series, N0 9, 1997

Thomas, W.P., Collier, V.P., *A National Study of School Effectiveness for Language Minority Students Long- Term Academic Achievement*, final Report, Center for Research on Education, Diversity and Excellence, University of California, Santa Cruz, 2002

Denna rapport finns även på: <http://crede.ucsc.edu/reasearch/llaa/1.1es.html>
Utbildningsdepartementet, *Läroplan för förskolan, Lpfö 98*

Utbildningsdepartementet, *Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet, Lpo 94*

Bilagor

1. Regeringsuppdraget
2. *Modersmålsstöd och modersmålsundervisning - organisation och omfattning 2002*, Aziza Hussein Abdalla, Katarina Magnusson och Ulla Nordenstam
3. *Attityder till modersmål och integration*, Kairos Future AB
4. *Modersmålsundervisningen – en forskningsöversikt*, Veli Tuomela
5. *Tre decenniers modersmålsstöd – om modersmålsstödet i förskolan 1970-2000*, Ulla Nordenstam
6. Konsekvenser av ”sjuårsregeln”
7. *Beräknat behov och rekryteringsbehov av modersmåls lärare*, Statistiska Centralbyrån

Bilaga 1

Regeringens beslut 16

2001-06-28

Dnr U2001/2548/S

Uppdrag till Statens skolverk rörande modersmålsstöd och modersmålsundervisning

Regeringen uppdrar åt Statens skolverk att

- belysa organisationen och omfattningen av modersmålsstödet i förskolan och modersmålsundervisningen samt studiehandledningen i den obligatoriska skolan och gymnasieskolan,
- belysa attityder hos personal i förskolan och skolan, barn/elever och föräldrar när det gäller modersmålsstöd och modersmålsundervisning,
- belysa förutsättningar och hinder för att framgångsrikt kunna bedriva modersmålsstöd och modersmålsundervisning,
- belysa relationen mellan modersmålsstöd, modersmålsundervisning/studiehandledning och måluppfyllelse,
- kartlägga behovet av lärare/personal och utbildningsnivå på befintliga lärare/personal,
- föreslå olika stimulansåtgärder, eventuella förordningsförändringar och andra åtgärder som bedöms som verkningsfulla, och
- belysa eventuella ekonomiska konsekvenser av föreslagna åtgärder.

Regeringen överlåter åt Skolverket att bestämma de närmare formerna för uppdraget.

Skolverket skall senast den 15 maj 2002 skriftligen redovisa uppdraget till Regeringskansliet (Utbildningsdepartementet).

Bakgrund

I budgetpropositionen för år 2001 har regeringen anmält att satsningarna i syfte att förbättra situationen för barn och ungdomar med utländsk bakgrund skall fortsätta. Regeringen har vidare för avsikt att inom ramen för avsatta medel vidta åtgärder för att förstärka modersmålsstödet i förskolan och modersmålsundervisningen i den obligatoriska skolan och gymnasieskolan. Modersmålsstöd och modersmålsundervisning är led i arbetet med att stärka barn och ungdomars personliga och kulturella identitet samt att främja deras utveckling till flerspråkiga individer.

Skälen för regeringens beslut

Som ett led i att förstärka modersmålsstödet i förskolan och modersmålsundervisningen i den obligatoriska skolan samt gymnasieskolan anser regeringen att det befintliga läget i förskolor och skolor behöver kartläggas. Det är även viktigt att få en genomlysning av attityder till modersmålet samt

SKOLVERKET

behovet av studiehandledning, modersmålsstöd och modersmålsundervisning. Skolverket skall lämna konkreta förslag på olika stimulansåtgärder samt på eventuella förordningsförändringar.

På regeringens vägnar

Ingegerd Wärnersson

Ingrid Lindskog

Bilaga 7**Konsekvenser av den s.k. sjuårsregeln**

Detta exempel visar vad olika organisatoriska lösningar innebär för de spanskspråkiga eleverna A, B, C och deras möjligheter att få stöd för att utveckla kunskaper i sitt modersmål om sjuårsregeln följs. Möjligheten för att elever erbjuds ett språkvalsalternativ efter de sju åren är ännu mindre för elever med andra modersmål än de "traditionella" moderna språken.

Modersmål spanska = SM Moderna språk spanska = S Ingen undervisning = O

	<i>Elev A</i>	<i>Elev B</i>	<i>Elev C</i>
<i>Förskoleklass</i>	<i>SM</i>	<i>SM</i>	<i>O</i>
<i>År 1-6</i>	<i>SM</i>	<i>SM</i>	<i>SM</i>
<i>År 7</i>	<i>O</i> "Slut på åren" för SM och skolans språkval omfattar inte spanska (S).	<i>S</i> "Slut på åren" för SM men eleven fortsätter att läsa spanska (S). Övriga elever i gruppen befinner sig på nybörjarnivån medan elev B har modersmålskunskaper samt sju års SM studier!	<i>SM</i>
<i>År 8</i>	<i>O</i>	<i>S</i>	<i>O</i> "Slut på åren" för SM och skolan erbjuder inte undervisning i S.
<i>År 9</i>	<i>O</i>	<i>S</i> Trots att eleven tidvis upplevt att undervisningen inte varit särskilt stimulerande erhåller han MVG i S (steg 2).	<i>O</i> Eleven erbjuds särskild prövning i S. Här uppnår han betyget VG (steg 2).
<i>Modersmål SM (tre kurser)</i>	<i>O</i> Eleven som inte läst MS under tre år uppfyller inte förkunskapskraven - "goda kunskaper" = Godkänt i MS.	<i>O (SM)</i> Eleven uppfyller visserligen förkunskapskraven för SM men avstår eftersom han bedömer att det är lättare att få bra betyg i S.	<i>O</i> Eleven uppfyller förkunskapskraven för SM men skolan erbjuder inte detta ämne pga för få elever.
<i>Moderna språk steg 1</i>	<i>S</i> Eleven kan återuppta studier i spanska S som nybörjarspråk efter tre "förlorade" år.	<i>O</i> Eleven är inte berättigad att börja om med S på nybörjarnivån.	<i>O</i> Eleven är inte berättigad att börja om med S på nybörjarnivån.
<i>Moderna språk steg 2-5</i>	<i>S ?</i> Eleven kommer ev. att kunna fortsätta på nästa nivå om det finns tillräckligt antal som önskar detta språkval.	<i>S</i> Eleven läser S (steg 3) och väljer därmed bort möjligheten att nå den språkfärdighet i MS som han har kapacitet för.	<i>O</i> Skolan erbjuder eleven att tentera av antingen MS eller S eftersom man varken erbjuder S eller SM.

Med ett annat regelverk skulle alla tre eleverna kunna nå en avancerad nivå i spanska.